Waddenbalans

2024

HET pon | telos

Waddenbalans

2024

Marijn van Asseldonk MSc, Fenna Bijster MSc & Anne van der Heijden MSc

Colofon

Het PON & Telos heeft dit onderzoek verricht in opdracht van

provincie groningen

Provinsje Fryslân

Provincie Noord-Holland

Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

Auteurs

Marijn van Asseldonk MSc
Fenna Bijster MSc (projectleider)
Anne van der Heijden MSc

Projectteam

Geert Offenberg BSc
Sanne Paenen MSc
Ruben Smeets MSc

Opmaak rapportage

Mark Dierick

Foto's

Cover: Carolien Coenen
Inhoud: Julia Taubitz (p. 12, 41 & 69), Kira Laktionov (p. 19), Melvin (p. 33), Paul Einerhand (p. 74) en Theo Aartsma (p.83) via Unsplash.

Publicatienummer

24157

Datum

november 2024

HET pon | telos

© 2024 Het PON & Telos

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Het PON & Telos. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van Het PON & Telos. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan Het PON & Telos geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie

www.hetpon-telos.nl

Inhoudsopgave

1 Inleiding 1
1.1 Naar een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied 2
1.2 Van Barometer naar Balans 3
1.3 Vraag aan Het PON & Telos 4

2 Theorie en methode 5
2.1 Brede welvaart in beeld 6
2.2 Doelen Waddengebied 8
2.3 Methodologie en onderzoeksverantwoording 8
2.3.1 Ontwikkeling framework 8
2.3.2 Van framework naar scores 9

3 Regiokompas Brede Welvaart 13
Welbevinden 14
Cultuurhistorie en landschap 16
Ecosystemen en biodiversiteit 18
Milieu en klimaat 20
Arbeid en vrije tijd 22
Materiële welvaart 24
Sociale samenhang 26
Veiligheid 28
Mobiliteit 30
Gezondheid 35
Onderwijs 37
Wonen 39

4 Regionale verdieping 43
4.1 Ranking Waddengemeenten op thema's brede welvaart 44
4.2 Factsheets per gemeente 46
Ameland 47
Schiermonnikoog 48
Terschelling 49
Texel 50
Vlieland 51
Den Helder 52
Eemsdelta 53
Harlingen 54
Het Hogeland 55
Hollands Kroon 56
Noardeast-Fryslân 57
Oldambt 58
Súdwest-Fryslân 59
Waadhoeke 60
4.3 Samenvattend beeld Eilandgemeenten 61
4.4 Samenvattend beeld Havengemeenten 62
4.5 Samenvattend beeld Kustgemeenten 63

5 Waddenspecifieke thema's 64
5.1 Natuur 65
5.2 Landbouw 65
5.3 Havens 70
5.4 Visserij 72
5.5 Energietransitie 75
5.6 Recreatie en toerisme 78

6 Conclusie 81

Bijlagen 84
Bijlage A Literatuurlijst 85
Bijlage B Doelen Agenda voor het Waddengebied 2050 87
Bijlage C Indicatoren Regiokompas Brede Welvaart 91
Bijlage D Indicatoren factsheets per gemeente 108
Bijlage E Indicatoren Waddenspecifieke thema's 110

1
Inleiding

In 2009 werd de uniciteit van het Waddengebied benadrukt met een Werelderfgoed[1] status. Dat moment markeerde tevens een 'omslag in het denken'[2]; van een gebied dat mogelijk zou worden ingepolderd, naar de Waddenzee als natuurgebied. Een gebied waarin natuur en economie elkaar kunnen versterken. Sindsdien hebben verschillende organisaties de opgaven rondom de voor het Waddengebied kenmerkende thematiek voor het voetlicht gebracht. Naast het beschermen en ontwikkelen van nieuwe (getijden)natuur, nemen ook de sociaaleconomische ontwikkelingen van het Waddengebied een prominente rol in. Klimaatverandering, energietransitie, demografische veranderingen en morfologische ontwikkeling zorgen voor de nodige uitdagingen. De relatie tussen het behouden en beschermen van het kwetsbare Waddengebied en het ontwikkelen en benutten van de kansen die het gebied tegelijkertijd biedt, wekt de nodige spanning. Het ontwikkelperspectief dat velen (inwoners, overheden, maatschappelijke stakeholders, boeren, ondernemers etc.) als uitweg zien uit deze spanningsvolle relatie is dat van duurzame ontwikkeling: het zoeken naar, en vinden van, nieuwe combinaties tussen het ecologische, het sociale en het economische[3]. Het Waddengebied staat voor de (blijvende) uitdaging dit duurzaam perspectief vorm te geven en vervolgens koersvast te blijven.

In de Agenda voor het Waddengebied 2050 is een koers voor een duurzaam gebied geformuleerd. In het bijbehorende uitvoeringsprogramma is vastgelegd hoe de samenwerkende partijen tot aan 2026 uitvoering geven aan die Agenda. De doelstelling is helder: *'Koersen naar een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied in 2050'.*

1.1 Naar een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied

Er wordt al jaren samengewerkt aan de gemeenschappelijke doelstellingen in het Waddengebied. Zo formuleerden de drie Waddenprovincies in 2013 de gezamenlijke Waddenvisie, 'Wadden van Allure', met daarin aandacht voor de fysieke, ecologische kwaliteiten en de sociaaleconomische ontwikkelingen.[4] Vervolgens zijn de grote opgaven om deze doelen te bereiken vastgesteld in het Investeringskader Waddengebied 2016-2026 (hierna: 'IKW').[5] Het IKW en het Waddenfonds werken aan de operationalisering van een Systeem van Monitoring en Evaluatie voor het Waddengebied (SME) om de inzet van Waddenfonds-middelen te evalueren.[6] Door data-ontsluiting in onder andere Basismonitoring Wadden worden – met name ecologische – ontwikkelingen in het gebied nauwgezet gevolgd. Het platform heeft als doel te dienen als een integrale, systeemgerichte gebiedsmonitor, die zich bezighoudt met het voorzien in de kennisbehoefte rondom het hoofddoel van de Waddenzee: *'Duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en behoud van het unieke open landschap.'*[7] De Waddenbalans zal ook ontsloten worden in de Basismonitoring Wadden.

In 2020 stelden gebiedspartners[8], in samenwerking met het Rijk, de Agenda voor het Waddengebied 2050 op[9], waarin de gezamenlijke invulling van de bescherming en ontwikkeling van het Waddengebied is besloten. Die agenda is een doorvertaling van het rijksbeleid dat sinds de jaren 80 voor het Waddengebied wordt geformuleerd en biedt – op basis van de door de regio geformuleerde doelstellingen – aanknopingspunten voor het nieuwe Beleidskader Natuur Waddenzee. Met dat beleidskader wil men de (cumulatieve) impact van verschillende gebruiksfuncties op de

1 Werelderfgoed (n.d.). Waddenzee. Link.
2 Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (2020). Agenda voor het Waddengebied 2050. Link.
3 Telos (2020). Waddenbalans 2019. Link.
4 Provincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland. (2013). Wadden van allure! Link.
5 Investeringskader Waddengebied 2016-2026. Link.
6 Hanssen, L. (2024). Analysedocument: Duurzaam Toerisme.
7 Basismonitoring Wadden (n.d.). Wat we doen. Link.
8 Waddenprovincies, Waddengemeenten, waterschappen, natuur- en milieuorganisaties, visserijorganisaties, organisaties voor recreatie en toerisme en de samenwerkende havens.
9 Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (2020). Agenda voor het Waddengebied 2050. Link.

natuur van de Waddenzee terugbrengen, om zo de balans tussen ecologie en economie te herstellen. Het beleidskader is een zelfstandig onderdeel binnen het Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 (hierna: 'Uitvoeringsprogramma') en draagt bij aan de doelen voor de Waddenzee zoals beschreven in de Agenda voor het Waddengebied 2050 (hierna: 'Agenda').[10]

1.2 Van Barometer naar Balans

De verschillende, kenmerkende ontwikkelingen in het Waddengebied worden al jaren nauwgezet gevolgd. Basismonitoring Wadden houdt zich bezig met het verzamelen van data op het gebied van bodem, water en biodiversiteit en in 2013 werd vastgesteld dat koersen op een veilig, vitaal en veerkrachtig Waddengebied vraagt om een brede (duurzaamheids)monitoring. Op basis van een destijds uitgevoerde verkenning[11], werd eind 2013 Telos, het Brabants Centrum voor Duurzame Ontwikkeling verbonden aan de Universiteit van Tilburg (nu Het PON & Telos), gevraagd invulling te geven aan die monitoringsbehoefte vanuit een duurzaamheidsperspectief.

Gedurende de afgelopen jaren is door Het PON & Telos meermaals bijgedragen aan gebiedsmonitoring vanuit duurzaamheidsperspectief. Te beginnen met de Waddenbarometer 1.0[12]. Eind 2017 heeft de Waddenacademie Het PON & Telos verzocht om een plan van aanpak te ontwikkelen voor een 2.0 versie van die Waddenbarometer (die daarna Waddenbalans zou heten), met de bedoeling om de 1.0 versie van de Waddenbarometer verder door te ontwikkelen. Dat wil zeggen, een duurzaamheidsmonitor te ontwikkelen voor zowel het natte als het droge deel van het Wad. Het uitgangspunt bij het ontwikkelen van de Waddenbalans is echter altijd geweest om zoveel mogelijk aan te sluiten bij lopende monitoringsprogramma's in het Waddengebied. Veel organisaties houden -gekoppeld aan hun beheerrol- de situatie van het Waddengebied al jaren nauwgezet in het oog. Dat levert waardevolle meetreeksen op, bijvoorbeeld op het gebied van bodem, water, flora en fauna. Veel van deze informatie wordt samengebracht in de eerdergenoemde Basismonitoring Wadden.[13]

Omdat vanuit de Basismonitoring Wadden het zwaartepunt vooral ligt bij de ecologische aspecten van het Waddengebied - in het bijzonder bij het 'natte' deel, gekoppeld aan de daarbij behorende beheermatige activiteiten[14], is er voor gekozen de Waddenbalans vooral te richten op de aspecten die niet al structureel in de Basismonitoring Wadden zijn opgenomen. In de praktijk betekent dit een sterke focus op het 'droge' deel van het Waddengebied en inhoudelijk met name een focus op de sociaal-economische indicatoren. Deze indicatoren zullen uiteindelijk ook worden opgenomen in de Basismonitoring Wadden.

In de voorgaande Waddenbalans is in overleg gekozen voor het 'atlas' format. Daarbij vormt het gemeenteniveau het geografische niveau waarop de resultaten gepresenteerd worden. Deze versie hanteert hetzelfde format. Maar, waar de Waddenbalans 2019 de drie-kapitalen-systematiek (people, planet, profit/prosperity), als onderlegger hanteerde, wordt in de Waddenbalans 2024 gebruik gemaakt van het door Het PON & Telos ontwikkelde 'Regiokompas Brede Welvaart', met brede welvaart als uitgangspunt. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op deze conceptuele fundering. De keuze om de resultaten op gemeenteniveau te presenteren, heeft als bijkomend voordeel dat aansluiting kan worden gevonden bij de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten die Het PON & Telos sinds 2014 jaarlijks publiceert.[15] Daardoor kunnen de prestaties van het Waddengebied in een nationaal perspectief worden geplaatst, en kunnen

10 Van der Wal-Zeggelink, C. (2022, december 20). Beleidskader natuur Waddenzee. Link.
11 Zie: C.J.M. Philippart e.a., Op weg naar een duurzaamheidsbarometer voor het waddengebied, Win-Win en het Wad + 10, Werkgroep bijeenkomst 25 november 2013 Huis voor de Wadden, Leeuwarden
12 Zie J. Dagevos e.a. (2015), De Waddenbarometer. Prototype duurzaamheidsmeting voor het Waddengebied, Telos/Imsa
13 Zie website Basismonitoring Wadden. Het Kernteam Basismonitoring bestaat uit vertegenwoordigers van Rijkswaterstaat, Ministerie van LNV, CWN/SBB, Waddenacademie, Waddenprovincies, Waddenfonds en IKW, NAM en Tresoar.
14 De Basismonitoring Wadden wordt uitgewerkt aan de hand van een ambitiedocument. Dit Ambitiedocument Basismonitoring Wadden beschrijft het streefbeeld van de monitoring die gewenst is om een beter inzicht te kunnen krijgen in de mate waarin de verschillende beleids- en beheerdoelen voor het Waddengebied worden gerealiseerd.
15 Zie de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten van Het PON & Telos. Link.

de verschillen in ontwikkeling binnen het Waddengebied zelf inzichtelijk worden gemaakt.

Tot het Waddengebied behoren de gemeenten, Den Helder, Hollands Kroon, Súdwest-Fryslân, Harlingen, Waadhoeke, Noardeast-Fryslân, Het Hogeland, Eemsdelta, Oldambt, Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, zie Figuur 1. In de rapportage maken we een onderscheid tussen de Waddeneilanden (Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog), de havengemeenten (Den Helder, Harlingen, Eemsdelta) en de kustgemeenten (Hollands Kroon, Sudwest–Fryslân, Waadhoeke, Noardeast-Fryslân, Het Hogeland en Oldambt). Hoewel in gemeente Het Hogeland zowel Eemshaven als Lauwersoog liggen, is vanwege de lengte van het kustgebied en het feit dat de dorpen respectievelijk (formeel) 0 en 130 inwoners hebben, gekozen om Het Hogeland tot kustgemeente te rekenen. Dit is in lijn met de Waddenbalans 2019.

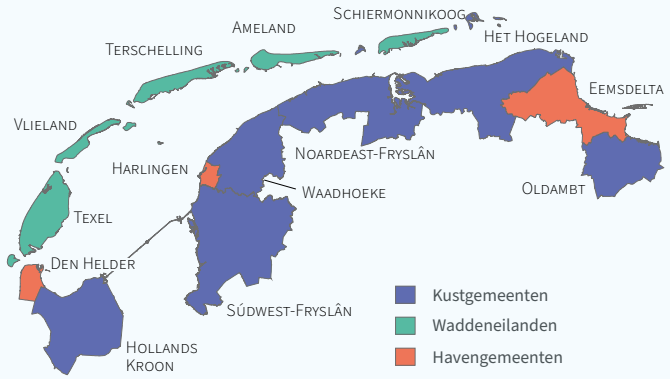

Figuur 1. Het Waddengebied.

1.3 Vraag aan Het PON & Telos

De behoefte aan een actualisering van de Waddenbalans is meerledig. De Waddenprovincies en betrokken partijen hebben de wens zicht te krijgen op hun duurzaamheidsontwikkelingen (met name sociaal-economisch) in het kader van de doelstellingen die geformuleerd zijn in de Agenda Waddengebied 2050. Daarnaast zijn er in het kader van de afspraken voor Basismonitoring Waddengebied en de monitoring van het Waddenfonds en het IKW, ook afspraken gemaakt over het actualiseren van de Waddenbalans. Verder hebben de Ministeries van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, en Infrastructuur en Waterstaat de Waddenprovincies gevraagd om een sociaal-economische verkenning ('foto') op zich te nemen als input voor een bredere sociaal-economische impact analyse voor het Beleidskader Natuur Waddenzee. De Waddenprovincies hebben aangegeven trekker te willen zijn van deze verkenning en hebben Het PON & Telos gevraagd een voorstel te doen voor een monitor, die een actueel beeld schetst ('foto') van de stand van zaken op het gebied van duurzame ontwikkeling in het Waddengebied. De monitor bouwt voort op de eerdergenoemde Waddenbalans uit 2019.[16]

Bovengenoemde behoeften liggen in elkaars verlengde. Vandaar de wens deze producten met elkaar te verbinden en één nulmeting voor het Waddengebied uit te brengen. Hiermee krijgen de Waddenprovincies, Waddengemeenten en andere betrokken partijen een meetinstrument dat aansluit bij de Agenda, de al reeds bestaande monitoring binnen de Basismonitoring Waddengebied en ligt er een monitoringsinstrument dat als input kan dienen voor het Beleidskader Natuur Waddenzee.

1.4 Leeswijzer

De Waddenbalans 2024 is een doorvertaling van de Waddenbalans 2019, met als kenmerkend verschil dat er aansluiting wordt gezocht bij het door Het PON & Telos ontwikkelde Regiokompas Brede Welvaart. In Hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de theorie en methodiek achter dat Regiokompas. Hoofdstuk 3 staat in het teken van hoe het met de brede welvaart in het Waddengebied gaat en in Hoofdstuk 4 worden regionale verschillen inzichtelijk gemaakt. In Hoofdstuk 5 worden een aantal voor het Waddengebied specifieke thema's verder verkend. Het vormt de opmaat voor de thematiek die binnen het Beleidskader Natuur Waddengebied verder wordt verdiept. De thema's landbouw, havens, visserij, toerisme & recreatie en de energietransitie komen aan bod. Er wordt afgesloten met een conclusie in Hoofdstuk 6.

16 Telos (2020). Waddenbalans 2019. Link.

2

Theorie en methode

Er is steeds meer aandacht voor de gevolgen van menselijk handelen voor klimaat en natuur en voor de mogelijkheden van mensen elders en later. Helemaal nieuw is dat niet. Inmiddels is het ruim 50 jaar geleden dat wetenschappers indringend aandacht vroegen voor de grenzen aan materiële groei in het rapport van de Club van Rome. Het is een voortgaand verhaal, waarin nieuwe modellen hun intrede doen. Zo zijn er modellen waarin de leefruimte wordt begrensd door een solide sociaal fundament en planetaire grenzen (de donut van Kate Raworth[17]) en modellen met 'bruidstaarten' die benadrukken dat een gezonde biosfeer drager is van menselijk leven (Stockholm Resilience Center[18]). Brede welvaart betekent breed kijken en vervolgens scherp kiezen: waar ligt de regionale focus? Welke aspecten van brede welvaart verdienen beleidsmatige aandacht en inzet?

In Nederland heeft brede welvaart de afgelopen jaren vaste voet aan beleidsmatige grond gekregen. Steeds meer partijen– van overheden tot maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven – omarmen het brede welvaartsconcept als wenkend perspectief voor een duurzame (door) ontwikkeling van hun gebied. Brede welvaart biedt een bril om op een meerdimensionale wijze naar economie en samenleving te kijken. De meervoudige meting van menselijk welbevinden, van brede welvaart, is een grote stap voorwaarts vergeleken met de traditionele, eendimensionale welvaartsmaat van het Bruto Binnenlands Product (BBP).

Waar het (neo)klassieke welvaartsbegrip, met het BBP als maat, zich beperkt tot de mate waarin mensen in hun materiële behoeften kunnen voorzien, brengt brede welvaart ook nadrukkelijk de niet-materiële behoeften van mensen in beeld. Welvaart is immers meer dan alleen inkomen en ons verdienvermogen. Ook gezondheid, sociale contacten en de woonomgeving doen ertoe. Het gaat in essentie om de kwaliteit van leven van mensen. En die kwaliteit van leven wordt in belangrijke mate bepaald door de kwaliteit van de sociale én fysieke leefomgeving. En dat niet alleen in het 'hier en nu', maar ook 'later' en 'elders'. Anders gezegd: Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld.[19]

2.1 Brede welvaart in beeld

Om brede welvaart meetbaar te maken heeft het PON & Telos een brede welvaartmodel ontwikkeld.[20] Brede welvaart gaat wat ons betreft over de kwaliteit van leven. Die kwaliteit van leven wordt beïnvloed en/of ondersteund door de kwaliteit van de (sociale en fysieke) leefomgeving. Het welzijn van de mens in zijn of haar natuurlijke omgeving staat voor ons centraal. Dat sluit aan bij de al langer bestaande ideeën over duurzame ontwikkeling[21] en biedt houvast voor samenlevingsontwikkeling. Daarbij richten wij ons vooral op het schaalniveau van 'de' regio. In de regio komen kwaliteit van leven en kwaliteit van de leefomgeving samen. Het vormt de dagelijkse maat van ons bestaan.

Ons raamwerk bouwt voort op de systematiek van het OECD (Better Life Index)[22], dat zich op haar beurt weer baseert op o.a. denkwerk van Joseph Stiglitz, Amartya Sen en Jean-Paul Fitoussi.[23] Zowel de conceptuele als thematische insteek sluit aan bij het specifieke takenpakket van gemeenten en provincies, dat zich richt op het sociaal domein, de leefomgeving en duurzaamheid. Door de 12 thema's (Figuur 2) apart in beeld te brengen en hier geen integrale maatstaf voor brede welvaart van te maken, wordt duidelijk welke thema's een regio

17 In haar boek 'Donuteconomie' uit 2017 pleit zij voor minder aandacht voor economische groei en meer aandacht voor de basisbehoeftes van iedereen nu en in de toekomst. Hiervoor is het volgens haar belangrijk om de economie circulair en distributief in te richten. Raworth, K. (2017). Donuteconomie. Link.
18 Stockholm Resilience Centre. Planetary boundaries (n.d.) Link.
19 Het PON & Telos (2023). *Besturen op brede welvaart*. Uit het online magazine Kennis van de Regio. Link.
20 Ibid.
21 o.a. 'Rapport van de Club van Rome: de grenzen aan de Groei (Meadows e.a., 1972) – 'Our Common Future' (Brundtland commissie, 1987) – 'Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress' (Commissie Stiglitz-Sen-Fitoussi', 2010) – 'Sustainable Development Goals' (UN, 2015)
22 OECD (n.d.). Link.
23 Grondleggers van Beyond GDP/brede welvaartsdenken, rapport uit 2009: Stiglitz, J. E. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

kenmerken en waarbinnen het goed gaat. Tevens wordt zo zichtbaar welke thema's potentieel achterblijven, en waar er mogelijk sprake is van afruil.

Brede welvaart kan gebruikt worden als een bril waarmee meerdimensionaal naar de ontwikkeling van gemeenten en provincies wordt gekeken. Met die bril op, kunnen we een foto maken van hoe het nu gaat met de brede welvaart en waar een gemeente of provincie staat als het gaat om de kwaliteit van leven en de kwaliteit van de leefomgeving. Op basis van die gerichte inventarisatie krijgen we een rijker en completer beeld van de brede welvaart op lokaal en regionaal niveau, en kunnen we een diagnose stellen. Daarmee krijgen we zicht op vragen als: 'Wat gaat goed, en op welke thema's blijft de gemeente of regio achter? Wat zijn regionaal kenmerkende thema's, en waar liggen potentiële opgaven om de brede welvaart te versterken? Welke gebieden blijven regionaal achter op de kwaliteit van leven en de kwaliteit van de leefomgeving?' De foto is beleidsarm, en past als signaleringsinstrument binnen de agenderende en beleidsvoorbereidende fases van de beleidscyclus.[24] Het vormt de basis voor het voeren van een gesprek over waar regionaal naar te streven, en welke normen daar passend bij zijn. In sommige gevallen zijn die normen al vastgelegd in wet- en regelgeving en/of is er een wetenschappelijke grondslag voor.

Van Bril naar Kompas

Wanneer het verschil tussen de huidige en de gewenste situatie bekend is, verruilen we de brede welvaartsbril voor het Regiokompas. Als we scherp hebben waar de regio voor staat en voor gaat, hebben we een kompas in handen waarop gekoerst kan worden. Om dat kompas goed te kunnen hanteren en effectief te laten zijn, is het nodig om de beweging te maken van foto naar film. Dat houdt in: monitoren of de verschillende brede welvaartthema's zich in positieve dan wel negatieve zin ontwikkelen. Gaat het vooruit of achteruit? En blijven we binnen de normen die we hebben vastgesteld? Realiseren we onze streefwaarden? Dat vraagt om voortdurende monitoring in de beleidsuitvoering en om systematische impactmonitoring op de langere termijn: integrale impactmonitoring, die kan helpen om een vinger aan de pols te houden en te zien of de regio op koers ligt. Op basis van de resultaten van die impact, kan eventueel de koers worden bijgesteld, beleidsacties worden aangepast en/of ongewenste effecten worden gemitigeerd. Met als doel natuurlijk van foto, via film, naar realiteit.

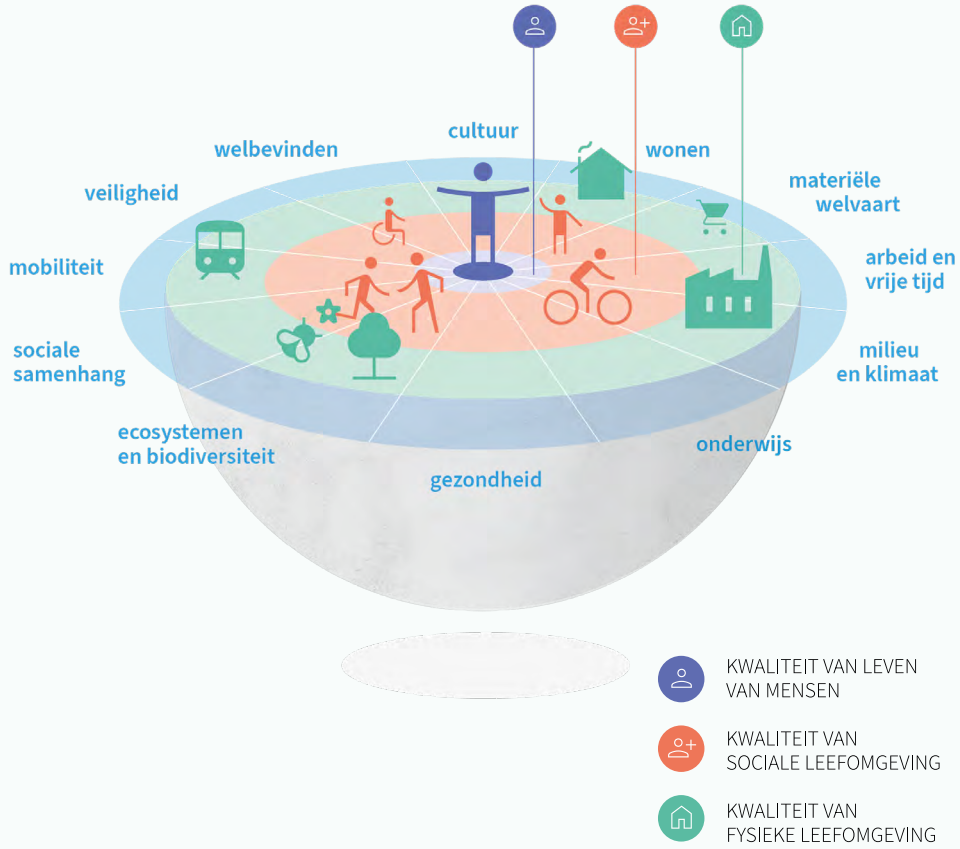

Figuur 2. Brede welvaart in beeld: de kwaliteit van leven én leefomgeving.

24 Het PON & Telos (2023). *Besturen op brede welvaart*. Uit het online magazine Kennis van de Regio. Link.

2.2 Doelen Waddengebied

De langetermijndoelen, geformuleerd door de partners in het gebied, vormen uiteindelijk de kern van de Waddenbalans. Ze verwoorden de langetermijn(duurzaamheid)ambities van het Waddengebied. Met behulp van de indicatoren wordt in beeld gebracht of het Waddengebied erin slaagt haar ambities te realiseren; waar staat het gebied ten opzichte van haar doelen? Voor de langetermijndoelen in deze Waddenbalans wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de doelen zoals die in een aantal strategische koersdocumenten zijn verwoord. Die documenten betreffen 'De Agenda voor het Waddengebied 2050', het bijbehorende 'Uitvoeringsprogramma 2021-2026', het 'Investeringskader Waddengebied 2016-2026', maar ook de eerder opgestelde visie 'Wadden van Allure'. De doelen van het Waddenfonds en Investeringskader Waddengebied vinden ook hun weerslag in de recent opgestelde Agenda en het Uitvoeringsprogramma. Voor het framework van de Waddenbalans, ligt de nadruk op de Agenda voor het Waddengebied 2050 en het bijbehorende Uitvoeringsprogramma.

Hierin staan de volgende hoofddoelen beschreven:

Het hoofddoel voor de Waddenzee is een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap.

Hoofddoel voor het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is.

- **Veilig** doordat we tijdig anticiperen op de gevolgen van klimaatverandering en zeespiegelstijging.
- **Vitaal** doordat wonen, werken, onderwijs en zorg mogelijk blijven, op de eilanden en langs de kust, en doordat economische sectoren excelleren in de context van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee.
- **Veerkrachtig** doordat robuuste natuur en het landschap van wereldklasse de effecten van klimaatverandering, duurzaam gebruik en nieuwe ontwikkelingen kunnen opvangen.

In de Agenda en het Uitvoeringsprogramma worden een aantal deelprogramma's aangewezen, met onder ieder deelprogramma een aantal veranderdoelen. Deze staan beschreven in Tabel 28 in Bijlage B.

2.3 Methodologie en onderzoeksverantwoording

2.3.1 Ontwikkeling framework

De brede welvaart foto van het Waddengebied is gebaseerd op het Regiokompas Brede Welvaart, ontwikkeld door Het PON & Telos. De 'standaard' dataset bestaat uit twaalf thema's, met 89 indicatoren. Om het Regiokompas Brede Welvaart passend te maken voor het Waddengebied, is er gekeken naar de gestelde doelen in de regio. Dit is gedaan door middel van het opstellen van een Theory of Change, waarin de hoofddoelen, subdoelen en veranderdoelen onder elkaar zijn gezet. Vervolgens is de vertaalslag gemaakt van doelen naar meetbare indicatoren. In de praktijk is het vinden van aansluiting met de doelen, zoals beschreven in de Agenda en het Uitvoeringsprogramma, niet eenvoudig. Brede welvaart kijkt breed naar de samenleving, aan de hand van 12 thema's, die ieder als even belangrijk worden gezien. De mens wordt centraal gezet en het mensperspectief is nadrukkelijk ook belangrijk. De nadruk van de Agenda voor het Waddengebied 2050 ligt echter op het versterken van ecologische waarden in het Waddengebied, en de gewenste economische ontwikkeling en verduurzaming van een aantal voor het Waddengebied relevante sectoren (havens, landbouw, visserij, toerisme, energie). Door een aantal voor het Waddengebied specifieke indicatoren toe te voegen aan het Regiokompas, én in een apart hoofdstuk een aantal voor het Waddengebied belangrijke sectoren te verkennen, wordt er getracht zo goed mogelijk aan te sluiten bij de doelen en karakteristieken in het Waddengebied. Wanneer er vanuit de Agenda of het Uitvoeringsprogramma geen passende doelen zijn gevonden bij een brede welvaartsthema, dan zijn door Het PON & Telos ontwikkelde duurzaamheidsdoelen gehanteerd.

De keuze om de Waddenbalans te beperken tot het 'droge' deel van het Waddengebied betekent daarnaast dat een aantal specifieke 'Waddenzee doelen' uit de Agenda niet meegenomen worden. Deze zullen een plek krijgen in de Staat van de Waddenzee, die wordt ontwikkeld door de Waddenacademie.

Daarnaast speelt de aard van de Waddenbalans een rol in de keuze voor indicatoren. De Waddenbalans is een gebiedsgerichte monitor, waarmee wordt beoogd een zo gedetailleerd en breed mogelijk beeld te schetsen van de sociaal-economische en ecologische ontwikkelingen in Waddengebied. Daarmee biedt de Waddenbalans een brede context voor evaluatie van de koers en (door) ontwikkeling van (bijbehorend) beleid.

Begeleidingsgroep

Het framework is getoetst bij een begeleidingscommissie, die voor dit project in het leven is geroepen. Aan de begeleidingscommissie namen deel: vertegenwoordigers van de drie Waddenprovincies, Vereniging Waddenzeegemeenten, Samenwerkingsverband De Waddeneilanden, ministeries LVVN en I&W, Waddenacademie, Basismonitoring Wadden en Omgevingsberaad Waddengebied. Tijdens een bijeenkomst op 16 juli zijn het framework en de bijbehorende doelen besproken. Waar nodig is uiteindelijk nog schriftelijk becommentarieerd.

2.3.2 Van framework naar scores

Door gebruik te maken van normen kunnen de resultaten op vergelijkende wijze beoordeeld worden. Het PON & Telos doet dit voor alle Nederlandse gemeenten op exact dezelfde manier, wat het mogelijk maakt om de gemeenten onderling zo zuiver mogelijk te vergelijken (fair benchmarking). Bij het normeren van de data wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van dezelfde normen als in de Sustainable Development Goals-monitor en de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten. Die normeringen zijn gebaseerd op wetenschappelijke normeringen, wetgeving, nationale doelstellingen, regionale doelstellingen, regionale vergelijkingen of vergelijkingen in de tijd. In die volgorde: dat wil zeggen dat we indien beschikbaar wetenschappelijke normeringen en wetgeving prevaleren boven vergelijkingen met de regio. Ambities zijn vaak zeer abstract en algemeen geformuleerd en hierdoor weinig concreet. Door meetbare en concrete streefwaarden te formuleren wordt het debat gefaciliteerd. Tevens vergemakkelijken die streefwaarden het vinden van antwoorden op de vraag wanneer men op een bepaald beleidsterrein nu daadwerkelijk tevreden is of wanneer men zich zorgen zou moeten maken. De normeringen zorgen ervoor dat iedere indicator, en daarmee ieder thema, een score tussen de 0 en de 100 krijgt. Hier geldt het principe: *hoe hoger, hoe beter.* Zo kent een lagere werkloosheid dus een hogere score, dichter bij de 100, en kent een lage beoordeling van de eigen gezondheid een lagere score, dichter bij de 0.

Op basis van de feedback op het framework zijn de indicatoren en doelen bijgesteld. Zo is daardoor het thema ‘cultuur’ aangepast in ‘cultuurhistorie en landschap’. Uiteindelijk worden de 12 thema’s van brede welvaart gemeten met 85 indicatoren in het Waddengebied. In deze 85 indicatoren zitten 7 samengestelde indicatoren, die ieder bestaan uit een aantal onderliggende indicatoren. Een voorbeeld van een samengestelde indicator is ‘delicten’, waar de volgende indicatoren onder vallen: Geweld- en seksuele delicten, vandalisme, en vermogensdelicten. Om een score voor een thema te berekenen worden deze onderliggende indicatoren minder zwaar meegewogen, zodat de samengestelde indicator even zwaar meeweegt als de andere indicatoren. De onderliggende indicatoren worden wel los besproken in de hoofdstukken, zodat de ontwikkeling op deze indicatoren inzichtelijk kan worden gemaakt. Als alle onderliggende indicatoren in acht worden genomen, telt de Waddenbalans 96 indicatoren (Zie bijlage C voor een uitgebreide beschrijving van de indicatoren per thema).

Rapportagejaren en peiljaren

In deze Waddenbalans wordt de staat van het Waddengebied op de thema’s van brede welvaart gepresenteerd. In dit rapport worden de meest recent beschikbare data gebruikt, die uitsluitend in openbare databases beschikbaar zijn of die Het PON & Telos tot zijn beschikking heeft. Deze meest recente data worden gerapporteerd als de resultaten uit rapportagejaar 2024, het jaar waarin de Waddenbalans wordt gepubliceerd. De meest recent beschikbare data komt meestal uit een jaar voor 2024, omdat de rapportage van data (veelal) achterloopt met de werkelijkheid. In veel gevallen is het dus zo dat de data uit rapportagejaar 2024 een ander peiljaar betreffen. Hetzelfde geldt voor de data die ten grondslag ligt aan rapportagejaar 2020, die in deze rapportage wordt vergeleken met de data uit rapportagejaar 2024. Ook daar ligt in de meeste gevallen data uit een ander peiljaar onder. In Bijlage C is te zien welk peiljaar voor rapportagejaren 2020 en 2024 is gebruikt.

2.3.3 Analyse

In de Waddenbalans worden achtereenvolgens de 12 thema's van brede welvaart besproken. Ieder thema bevat de volgende punten:

- Een korte beschrijving van het thema;
- De relevante doelen voor dat thema. Er wordt onderscheid gemaakt tussen doelen voor het Waddengebied (zoals beschreven in de Agenda en het Uitvoeringsprogramma) en brede welvaart doelen;
- Een kaartbeeld waarin te zien is hoe Nederlandse gemeenten en specifiek de Waddengemeenten scoren op het thema in rapportagejaar 2024. Hoe hoger de score, hoe beter, en hoe donkerder de kleur, zie het voorbeeld hieronder;

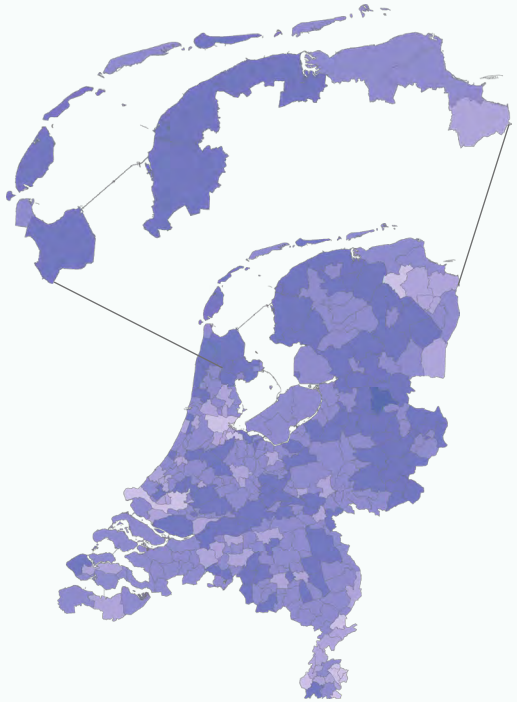

- Een kaartbeeld met de ontwikkeling in de score op het thema over de rapportagejaren 2020 tot 2024, gepresenteerd in procentpunt. Als bijvoorbeeld in 2020 de score 60 was en in 2024 is de score 63, dan is het verschil +3 procentpunt. Dit is een positieve ontwikkeling, weergegeven in groen, zie het voorbeeld hieronder;

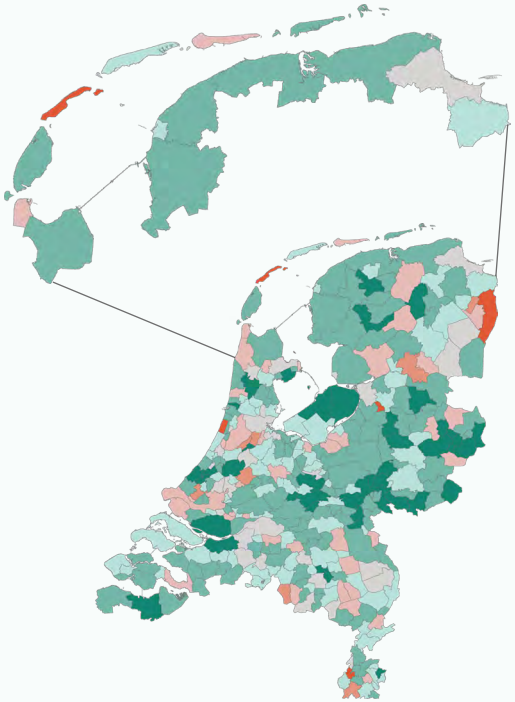

- In een tabel wordt vervolgens op indicatorniveau meer gedetailleerd ingezoomd op een aantal punten, die hieronder worden uitgelegd. Een uitgebreide beschrijving van de indicatoren in de tabel, die onder een brede welvaart thema vallen, staat in Tabel 29 in Bijlage C.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eiland-gemeenten	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Indicator 1		–		+	
Indicator 2	+				
Indicator 3					

Ontwikkeling score 2020-2024

Voor het Waddengebied is gekeken naar de ontwikkeling in indicatorscores tussen rapportagejaren 2020 en 2024. Is de ontwikkeling in de tijd positief (de score is omhoog gegaan), is dit weergegeven met een + op een groene achtergrond. Stel de score op werkloosheid is tussen 2020 en 2024 gestegen, dan is dit positief, en is de werkloosheid dus gedaald.

Als grenswaarde is hiervoor vijf procentpunt gebruikt. Als het verschil in score tussen 2024 en 2020 meer dan 5 procentpunt is, is dit aan de hand van een + met groene achtergrond of - met rode achtergrond weergegeven.

Vergelijkingen tussen eiland-, haven- en kustgemeenten

Als laatst is er gekeken naar verschillen tussen de eilandgemeenten (Ameland, Texel, Vlieland, Schiermonnikoog, Terschelling), havengemeenten (Den Helder, Harlingen, Eemsdelta) en kustgemeenten (Oldambt, Sudwest–Fryslân, Hollands Kroon, Waadhoeke, Het Hogeland en Noardeast-Fryslân).

Stel de havengemeenten scoren hoger op werkloosheid dan de eilanden en kustgemeenten, dan is dit positief, en is de werkloosheid er dus lager.

Ook hier is de standaarddeviatie als grenswaarde gebruikt, nu echter gebaseerd op de ongewogen gemiddelde indicatorscore van de Waddengemeenten. Wanneer het ongewogen gemiddelde van één van de typen gemeenten meer dan één standaarddeviatie hoger of lager is dan het gemiddelde van alle Waddengemeenten, is dit aan de hand van een + met groene achtergrond of - met rode achtergrond weergegeven.

Vergelijking score (Waddengebied) met gemeenten Nederland

In deze kolom wordt gekeken naar de verschillen tussen de ongewogen gemiddelde indicatorscore van alle Nederlandse gemeenten en die van alle Waddengemeenten in rapportagejaar 2024. Hoe hoger de score, hoe beter. Als de gemiddelde score van gemeenten in het Waddengebied hoger is dan de gemiddelde score van gemeenten in Nederland, wordt dit met een + met groene achtergrond aangegeven. Stel dat de gemiddelde score van het Waddengebied hoger is op de indicator 'stress', dan scoort het Waddengebied dus beter op deze indicator, en is er daar gemiddeld minder stress. Is de score lager, dan wordt dit met een - met rode achtergrond aangegeven.

Om te bepalen of een verschil groot is, is de standaarddeviatie gebruikt. Deze is berekend op basis van de indicatorscores van alle Nederlandse gemeenten. De standaarddeviatie geeft de spreiding weer in de data; hoeveel iets afwijkt van het gemiddelde van de data. Wanneer het ongewogen gemiddelde van de Waddengemeenten meer dan één standaarddeviatie hoger of lager is dan het gemiddelde van alle Nederlandse gemeenten, is dit aan de hand van een + of - weergegeven. We spreken dan van een opvallend groot verschil, omdat een dergelijke afwijking van het gemiddelde minder vaak voorkomt.

Lege cellen

Als er in een tabel in een bepaalde cel niets staat, wil dat niet zeggen dat er geen verschillen zijn, maar dat deze onder de gekozen grenswaarde (dus kleiner dan één standaardvariatie of kleiner dan 5 procentpunt) liggen. Het verschil is daarmee niet groot genoeg.

Verder worden de meest opvallende resultaten voor ieder thema besproken.

Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvattend beeld van het Waddengebied.

Regionale verdieping

In Hoofdstuk 4 wordt gekeken naar regionale verschillen tussen gemeenten in het Waddengebied. Allereerst worden de Waddengemeenten gerangschikt op de thema's van brede welvaart, zodat te zien is hoe de gemeenten ten opzichte van elkaar scoren. Ten tweede worden de Waddengemeenten gerangschikt ten opzichte van alle Nederlandse gemeenten. Ten derde volgt er per gemeente een factsheet met gegevens over de demografie, grondgebruik, de scores op brede welvaart thema's, opleidingsniveau en werkgelegenheid, tevredenheid met leven en woonomgeving, en de woningmarkt. Als laatst wordt er een samenvattend beeld geschetst van de typen gemeenten in het Waddengebied: de havengemeenten, kustgemeenten en eilanden. In Bijlage D is een uitgebreide beschrijving te vinden van de indicatoren die gebruikt zijn in de factsheet.

Waddenspecifieke thema's

Als laatst is er verbreding gezocht op een aantal voor het Waddengebied belangrijke thema's: havens, visserij, landbouw, recreatie & toerisme en energietransitie. In dit hoofdstuk wordt per thema het volgende beschreven:

- De doelen voor het Waddengebied;
- Wat er wordt gemeten;
- In een aantal grafieken en kaarten worden de resultaten gepresenteerd op het niveau van het Waddengebied of Waddengemeenten. Er is voor gekozen deze cijfers niet te normeren, en absolute cijfers te presenteren. Voor een uitgebreide beschrijving van de gebruikte indicatoren, zie Bijlage E;
- Vervolgens worden de resultaten in een korte conclusie beschreven.

3

Regiokompas
Brede Welvaart

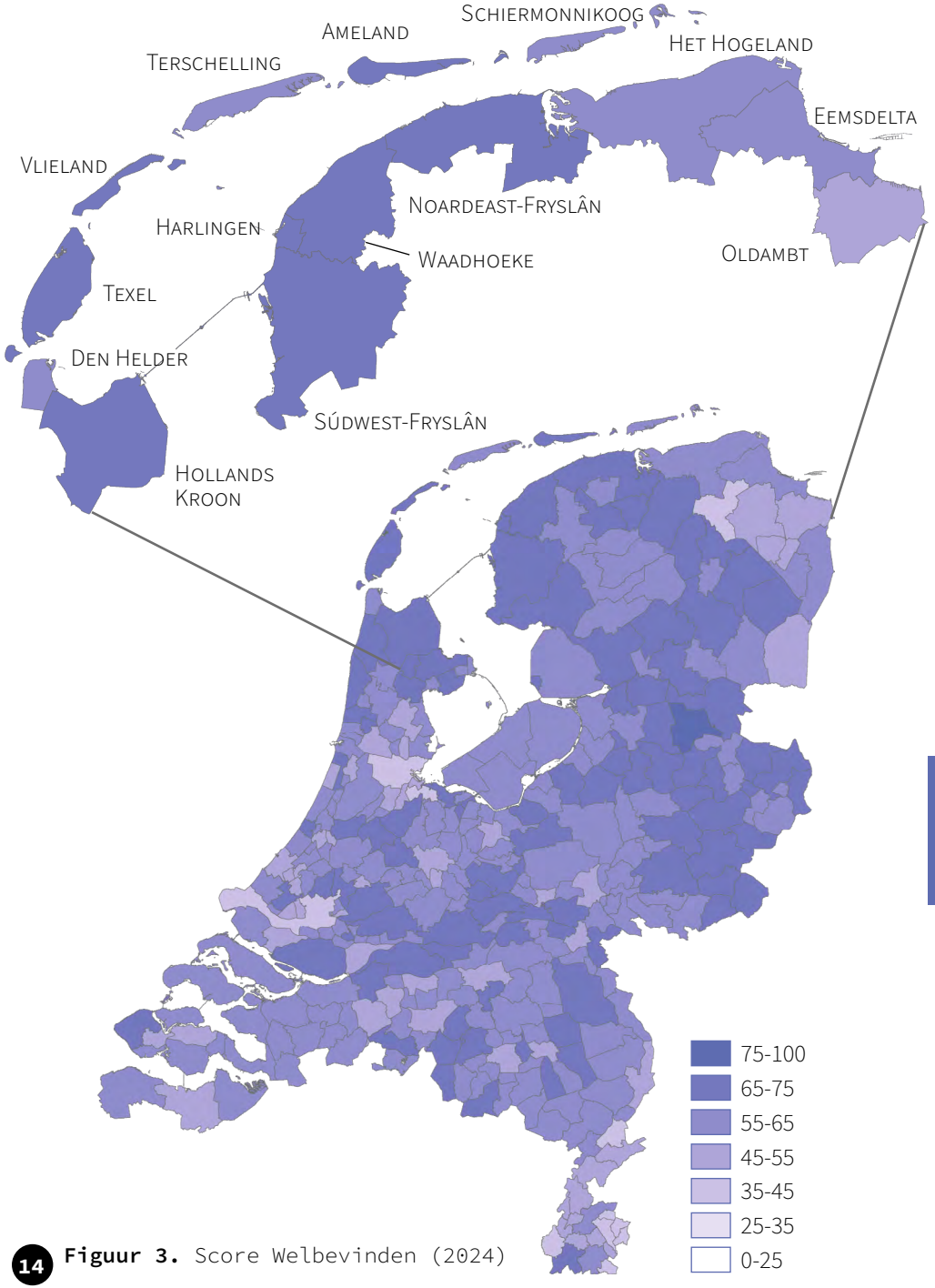

Figuur 3. Score Welbevinden (2024)

Welbevinden

Het welbevinden van mensen gaat over de persoonlijke kwaliteit van leven. Informatie hierover is persoonlijk van karakter en geeft inzicht in hoe mensen hun eigen leven waarderen, los van objectieve maatstaven zoals inkomen of positie op de arbeidsmarkt. De tevredenheid met het leven gaat over een breed scala aan thema's. Wat vinden mensen van waarde voor een goede kwaliteit van leven? Dit kan de plek zijn waar ze wonen, werken en recreëren. Maar ook of ze zelf regie ervaren over hun leven, of ze zelfredzaam zijn en hoe gezond ze zich voelen.

Doelen brede welvaart

- Inwoners zijn gelukkig

Conclusie

Het Waddengebied scoort – vergelijkbaar met de rest van Nederland - nog steeds goed op het thema welbevinden, zie Figuur 3. Over het algemeen scoren Groningse gemeenten lager op het thema welbevinden dan de andere Waddengemeenten. Hier speelt mogelijk de aan gaswinning gerelateerde problematiek een rol. Het welbevinden is in alle gemeenten de afgelopen jaren echter fors gedaald, zie Figuur 4. Dat komt met name door een toegenomen stressbeleving. Het aandeel inwoners dat ten tijde van de uitvraag in de 4 weken daarvoor (heel) veel stress heeft ervaren is in het Waddengebied toegenomen, zie Tabel 1.

Tevens is er een regionaal verschil zichtbaar: zo scoren de gemeenten Den Helder, Hollands Kroon, Terschelling, Ameland, Waadhoeke, Noordeast-Fryslân en Het Hogeland minimaal vijf procentpunt lager in 2024 ten opzichte van 2020, zie Figuur 4. In Ameland en Terschelling is de daling zelfs meer dan 10 procentpunt. Alleen Schiermonnikoog – als een van de weinige gemeenten in Nederland – laat een verbetering in het welbevinden zien, veroorzaakt door een verlaagde stressbeleving. Ondanks dat het welbevinden daalt, geeft nog steeds minimaal 83% van de inwoners uit de Waddengemeenten aan tevreden te zijn met het leven.

Tabel 1. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eiland-gemeenten	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Stress		–			
Tevredenheid met leven					
Zelfredzaamheid					

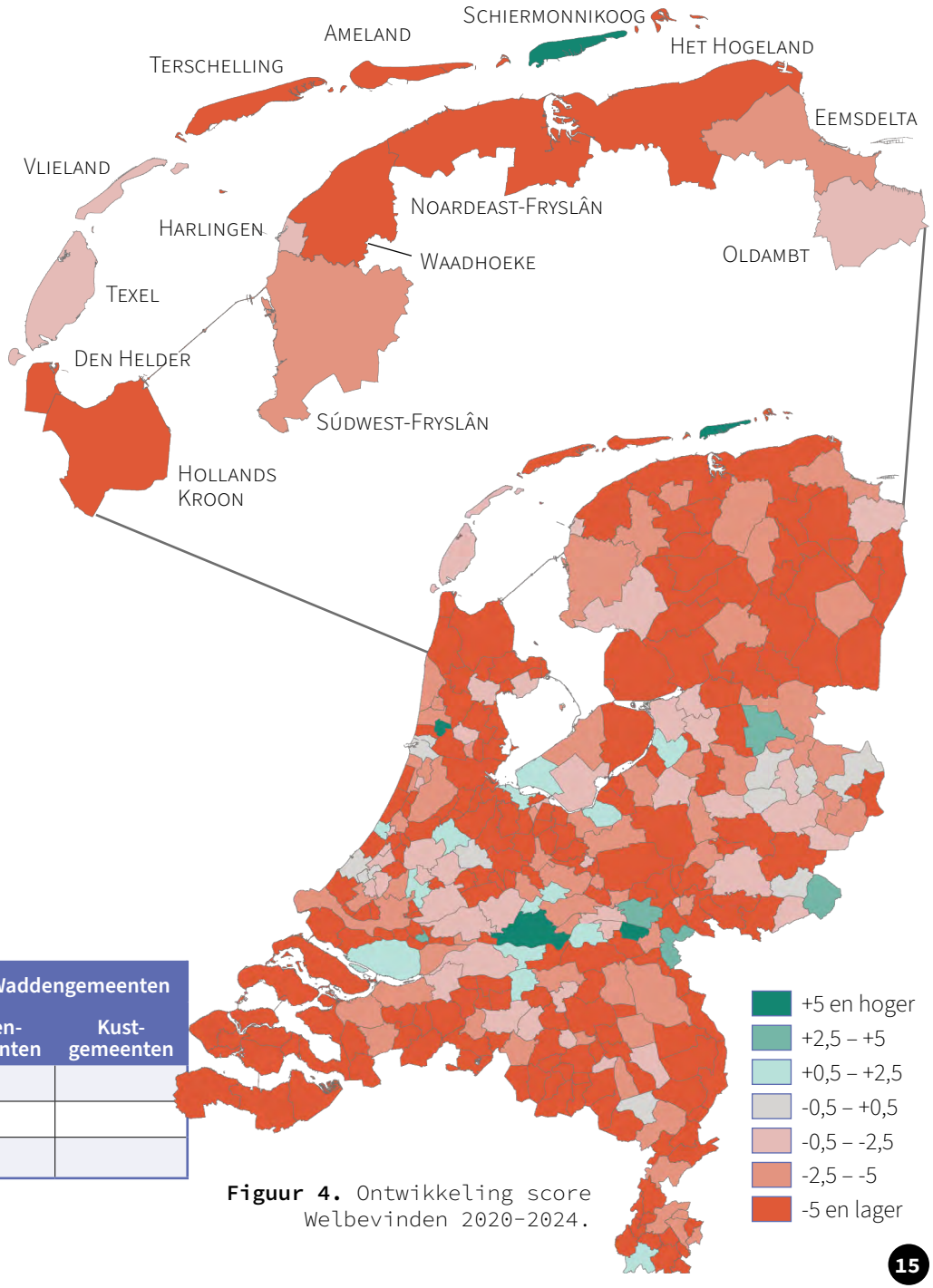

Figuur 4. Ontwikkeling score Welbevinden 2020-2024.

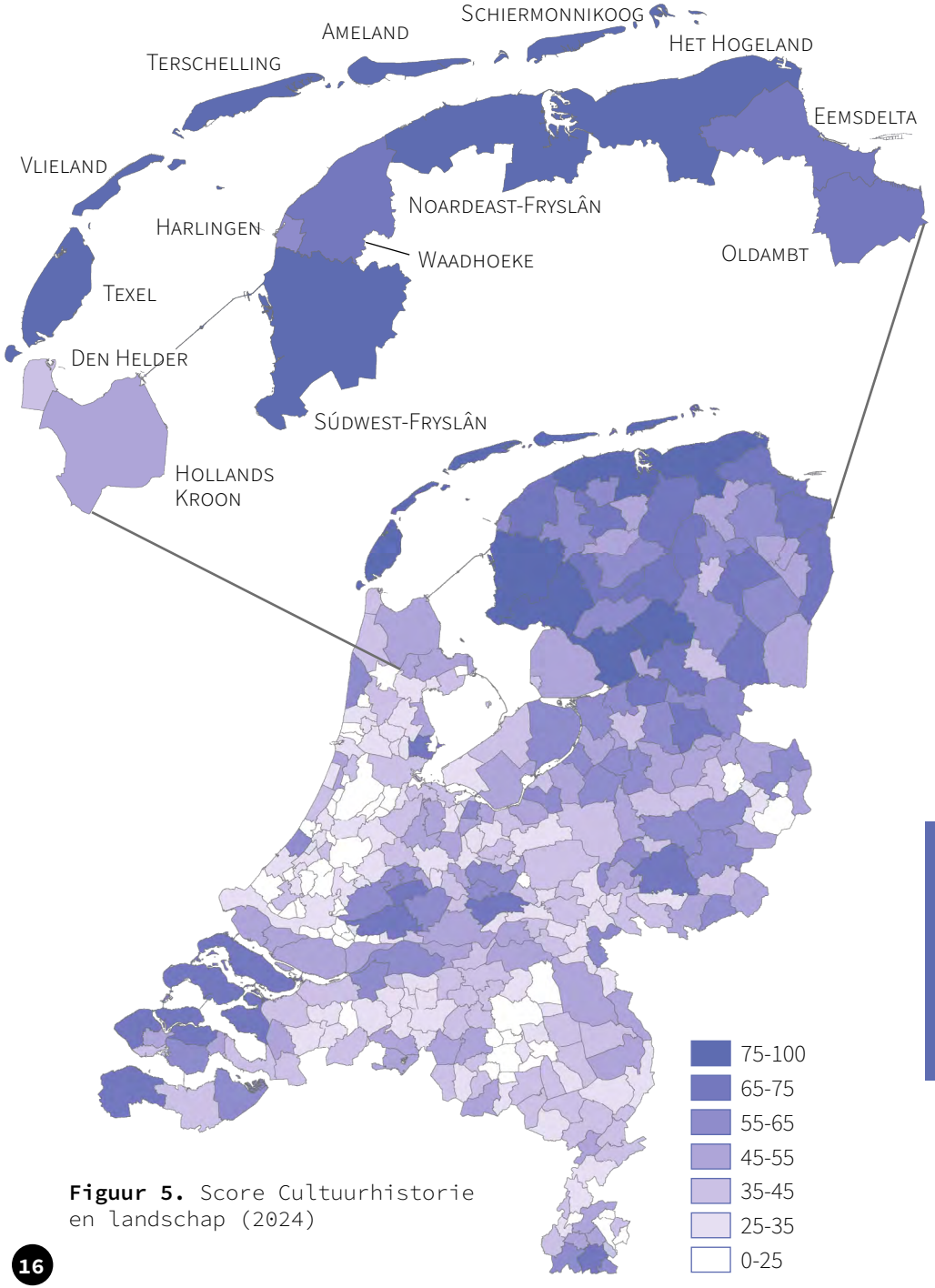

Figuur 5. Score Cultuurhistorie en landschap (2024)

Cultuurhistorie en landschap

Cultuur heeft verschillende functies: artistieke, sociale en economische. Voor veel mensen is cultuur een belangrijk onderdeel van hun (kwaliteit van) leven. In de breedste zin van het woord is cultuur het geheel van menselijke interactie en expressie. In smallere zin refereert cultuur naar het bezoeken, beoefenen en beleven van kunst en (cultureel) erfgoed. Hieronder vallen zowel professionele als niet-professionele uitingen, en zowel materieel als immaterieel erfgoed. Hierbij wordt vaak gesproken van een culturele infrastructuur: het geheel aan voorzieningen en actoren in een gebied dat cultuurdeelname mogelijk maakt. Hieronder vallen individuele makers, maar bijvoorbeeld ook verenigingen en culturele instellingen. In het Waddengebied wordt de nadruk gelegd op cultuurhistorie en landschap. Belangrijke waarden voor het Waddengebied zijn namelijk openheid, duisternis, stilte en rust, maar ook historische verbindingen, landschappelijke kwaliteiten en cultureel erfgoed worden belangrijk gevonden.

Doelen Waddengebied

- Het landschap in het Waddengebied gerichter behouden en versterken
- Waarden als openheid, duisternis, stilte en rust effectiever beschermen
- De zichtbaarheid en robuustheid van historische verbindingen, landschappelijke kwaliteiten en cultureel erfgoed gerichter vergroten

Conclusie

Het Waddengebied scoort, in vergelijking met Nederlandse gemeenten, hoog op het thema cultuurhistorie en landschap. Met name de Waddeneilanden springen er positief uit, zie Figuur 5. Dat is in lijn met de geformuleerde doelen rondom de waarde van openheid, duisternis, stilte en rust. Kijkend naar onderliggende indicatoren is alleen voor geluidhinder van verkeer en transport geen opvallend verschil tussen het Waddengebied en Nederland te zien, zie Tabel 2.

De scores op het thema cultuurhistorie en landschap zijn voor de meeste gemeenten stabiel gebleven. Een aantal gemeenten laten een negatieve ontwikkeling zien, alleen voor Harlingen is de ontwikkeling positief (zie Figuur 6). Dit komt door een verlaging van de lichtbelasting. Verder laten de data in Tabel 2 een verschil naar verwachting zien: de eilandgemeenten scoren gemiddeld gezien beter op de openheid van het landschap, waar havengemeenten juist lager scoren. Ook op geluidbelasting, lichtbelasting en verhard oppervlak (het aandeel landoppervlak dat afgedicht is door bijvoorbeeld steen of asfalt) scoren de havengemeenten lager dan gemiddeld in het Waddengebied.

Tabel 2. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Beschermde stads- en dorpsgezichten	+				
Percentage landoppervlakte met geluidbelasting onder grens stiltegebied (40db)	+			–	
Geluidhinder verkeer en transport					
Lichtbelasting	+			–	
Openheid landschap	+		+	–	
Rijksmonumenten	+				
Verhard oppervlak	+			–	

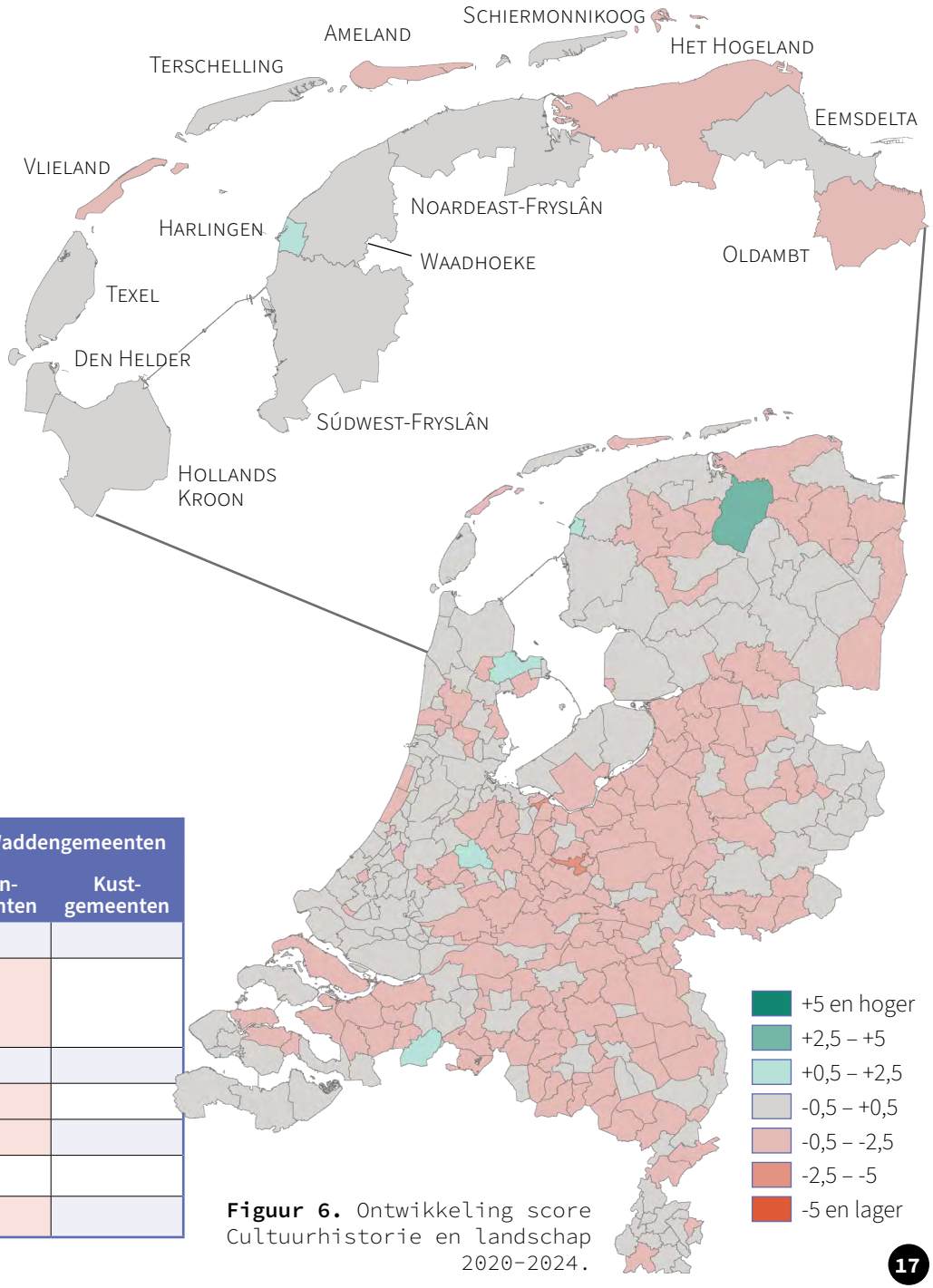

Figuur 6. Ontwikkeling score Cultuurhistorie en landschap 2020-2024.

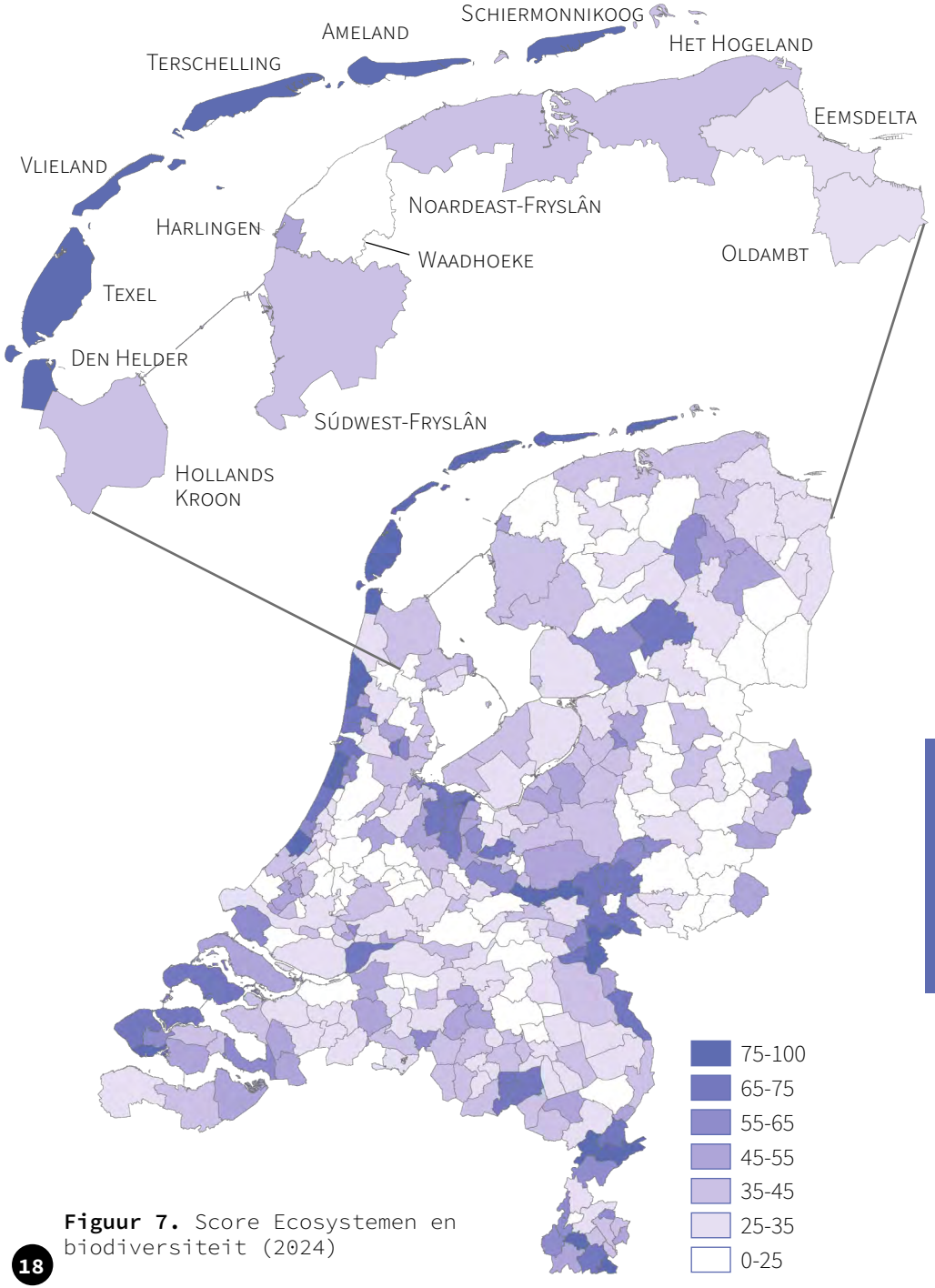

Figuur 7. Score Ecosystemen en biodiversiteit (2024)

Ecosystemen en biodiversiteit

Gezonde ecosystemen zijn voorwaardelijk voor de kwaliteit van leven. Van (drink)waterkwaliteit tot het bestuiven van gewassen; gezonde ecosystemen leveren diensten waarvan wij afhankelijk zijn. Een divers palet aan soorten, ofwel: biodiversiteit, draagt bij aan de gezondheid en het behoud van ecosystemen in onze leefomgeving. Alle soorten planten en dieren werken namelijk samen in een ecosysteem en vormen een evenwicht in de natuur. Soorten zijn onderling van elkaar afhankelijk en hoe diverser een gebied, hoe beter het bestand is tegen veranderingen. Een schone, aantrekkelijke en groene woonomgeving bevorderen de kwaliteit van leven én van de leefomgeving.

Doelen Waddengebied

- De ecologische samenhang in het Waddengebied verbeteren

Doelen brede welvaart

- De natuurlijke biodiversiteit moet worden behouden

Conclusie

De scores op het thema ecosystemen en biodiversiteit zijn in heel Nederland aan de lage kant; de biodiversiteit staat namelijk sterk onder druk in Nederland, zie Figuur 7. De Waddeneilanden én Den Helder scoren in vergelijking met andere (Wadden)gemeenten erg goed. Het Waddengebied heeft een lange traditie met het beschermen van haar natuur; het areaal aan beschermde natuur is er aanzienlijk groter dan Nederlandse gemeenten gemiddeld, zie Tabel 3. Het is niet mogelijk een vergelijking in de tijd te maken, omdat er geen data over meerdere jaren beschikbaar is voor deze indicatoren. Regionaal zijn verwachte verschillen zichtbaar; zo scoren de Waddeneilanden hoger op soortenrijkdom en de aanwezigheid van rode lijst-soorten dan haven -en kustgemeenten.

Tabel 3. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Beschermde natuur	+	*			
Rode lijst-soorten		*	+		
Soortenrijkdom		*	+		

** Deze indicatoren zijn niet in de tijd te vergelijken, omdat er maar data van één jaar beschikbaar is.*

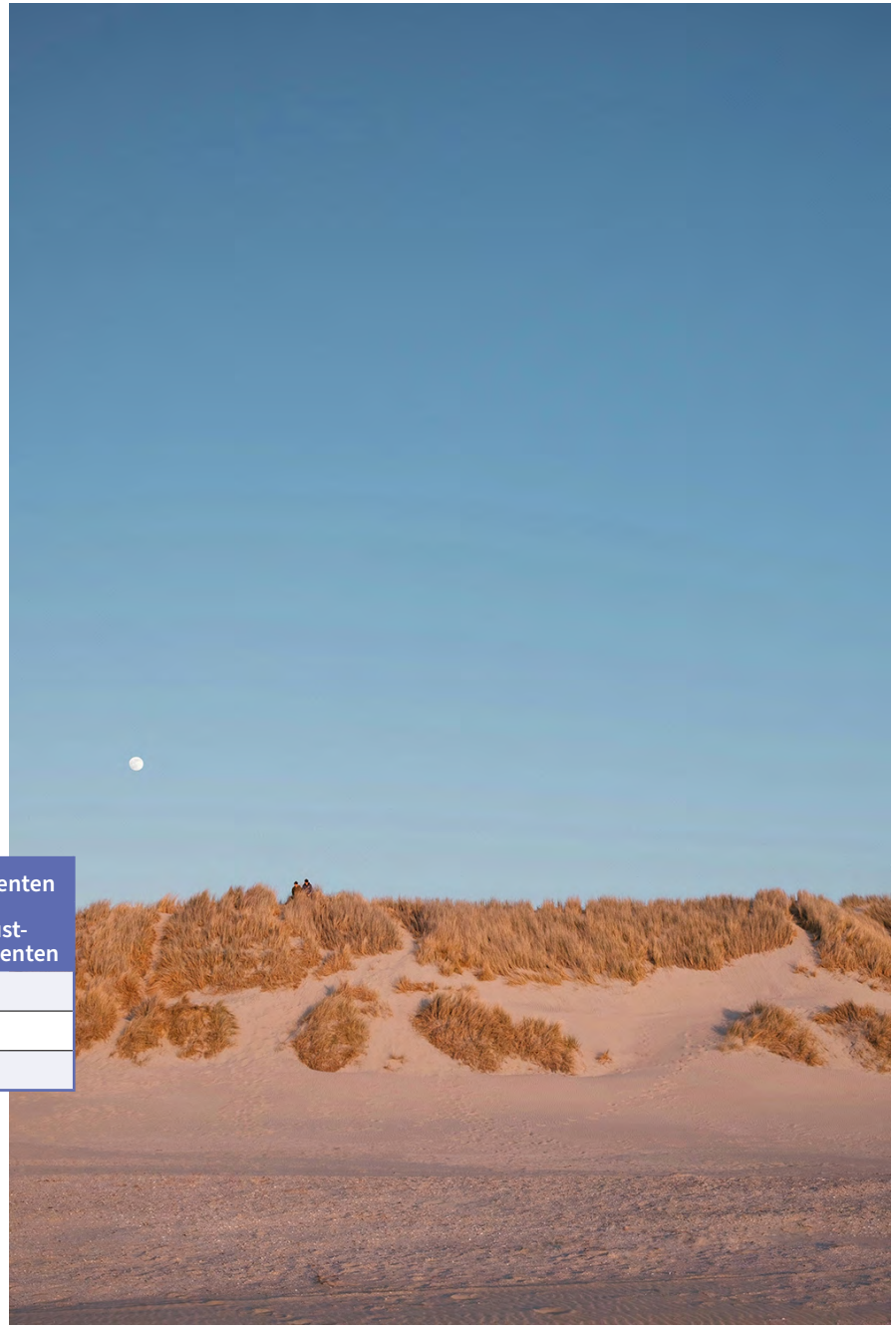

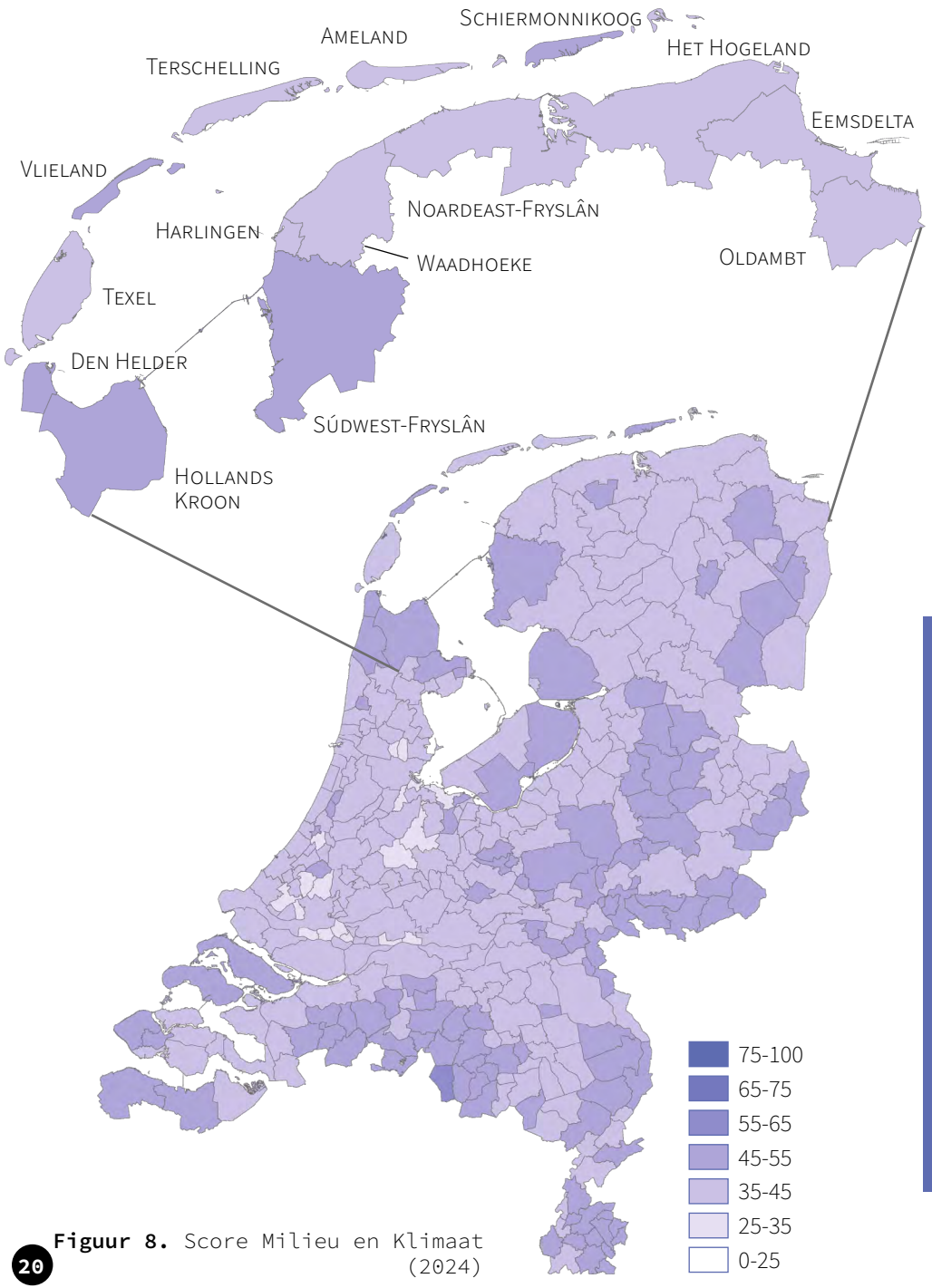

Figuur 8. Score Milieu en Klimaat (2024)

Milieu en klimaat

Een klimaatadaptieve samenleving en een schoon milieu zijn voorwaarden voor een goede kwaliteit van leven, hier en nu én in de toekomst. Daarvoor is het nodig dat mens en maatschappij zich binnen de planetaire grenzen ontwikkelen om uitputting van hulpbronnen te voorkomen. Het gaat bijvoorbeeld om het vormgeven van een circulaire economie, (duurzaam) energieverbruik en het verminderen van geluid-, geur- en lichtoverlast. En natuurlijk het versterken van de luchtkwaliteit, bodemkwaliteit en waterkwaliteit als voorwaarden voor de kwaliteit van de leefomgeving. Een opwarmend klimaat en menselijke invloed op de omgeving hebben invloed op ons leefmilieu. Daarnaast vergt een veranderend klimaat adaptieve strategieën om te kunnen omgaan met de verschillende effecten van een opwarmende planeet.

Doelen Waddengebied

- Het gebruik van fossiele brandstoffen in het Waddengebied verminderen, onder andere door energiebesparing.
- Het realiseren van een veilig en veerkrachtig Waddengebied dat veranderingen van het klimaat kan opvangen en kan meebewegen, voor de bescherming van de mens en van de flora en fauna in het Waddengebied. Uitgangspunt is dat zowel nationaal als internationaal de afspraken van Parijs ingevuld worden.

Doelen brede welvaart

- Er is geen overlast van hitte.
- De lucht is schoon.
- Het oppervlaktewater is schoon
- Burgers werken toe naar een afvalloze samenleving

Conclusie

Hoewel landelijk alle gemeenten in positieve zin ontwikkelen binnen het thema milieu en klimaat, is de gemiddelde score nog aan de lage kant, zie Figuur 8. Het Waddengebied scoort beter op een aantal indicatoren; zo zijn de concentraties fijnstof en stikstofoxiden in de lucht lager, is er minder hittestress en wekt het gebied gemiddeld genomen meer windenergie op (Tabel 4). Zonne-energie wordt er echter gemiddeld genomen minder opgewekt, hoewel dit de afgelopen jaren zichtbaar toeneemt. Daarnaast is in het Waddengebied het gasverbruik van huishoudens verminderd en ook de concentratie stikstofoxiden in de lucht is gedaald. Wat opvalt is dat de Waddengemeenten ten opzichte van de rest van Nederland minder sterke vooruitgang hebben geboekt op dit thema (Figuur 9).

Regionaal is een verschil zichtbaar binnen een aantal indicatoren. De concentratie fijnstof is lager op de eilanden dan in de kust- en havengemeenten, maar de opwek van duurzame energie is er juist lager, zie Tabel 4. Dat komt ook doordat het op de Waddeneilanden niet toegestaan is om windmolens te plaatsen. De havengemeenten hebben daarnaast gemiddeld genomen meer last van hittestress (voornamelijk te wijten aan stedelijkheid) dan de eilanden en kustgemeenten.

Tabel 4. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Bodemdaling					
Ecologische kwaliteit oppervlaktewater					
Elektriciteitsverbruik Huishoudens					
Concentratie fijnstof	+		+		
Gasverbruik huishoudens		+			
Hittestress	+			–	
Emissie koolstofdioxide					
Prioritaire stoffen oppervlaktewater					
Scheidingspercentage afval					
Concentratie stikstofoxiden	+	+			
Windenergie	+		–		
Zonne-energie	–	+	–		

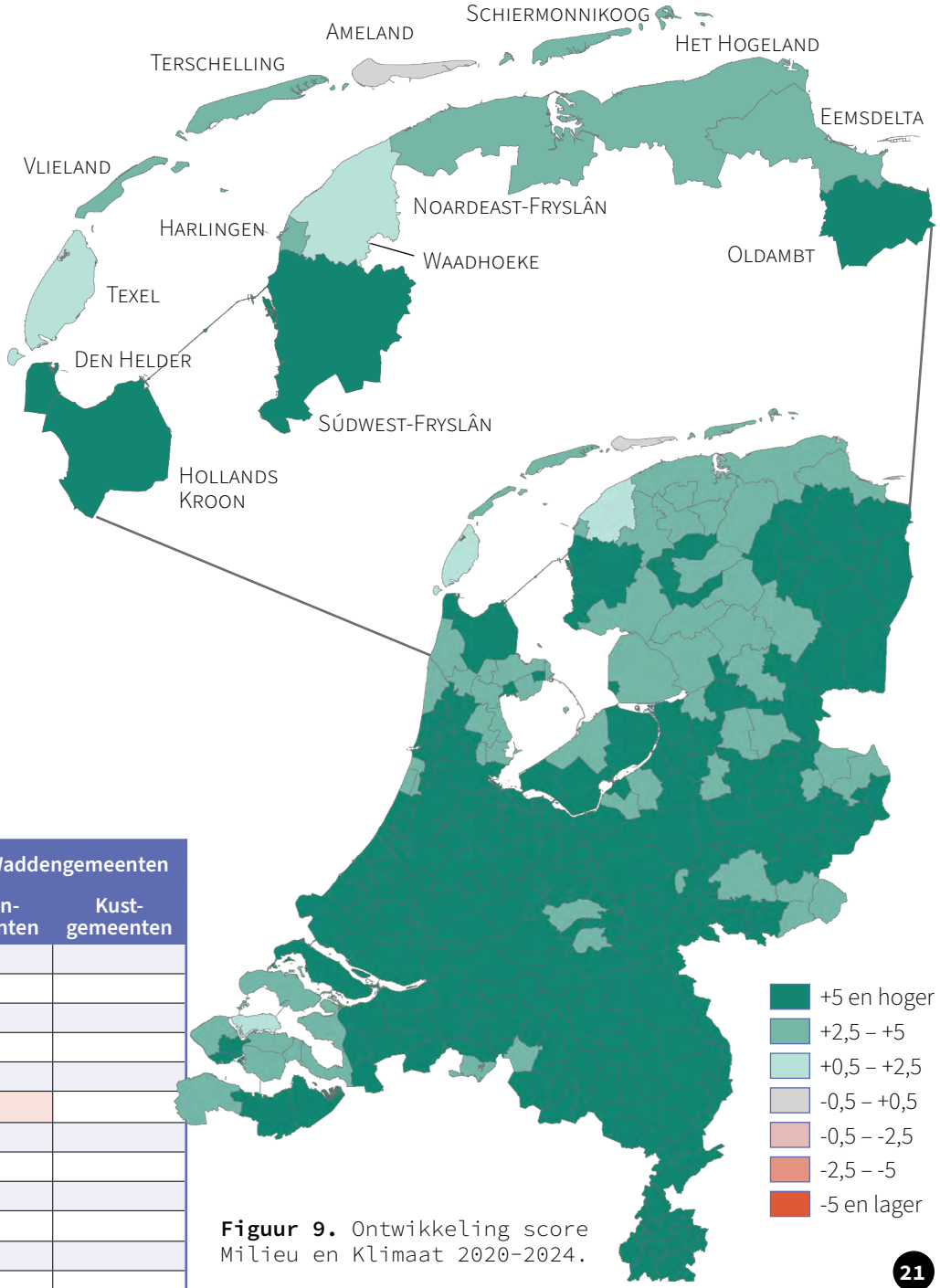

Figuur 9. Ontwikkeling score Milieu en Klimaat 2020-2024.

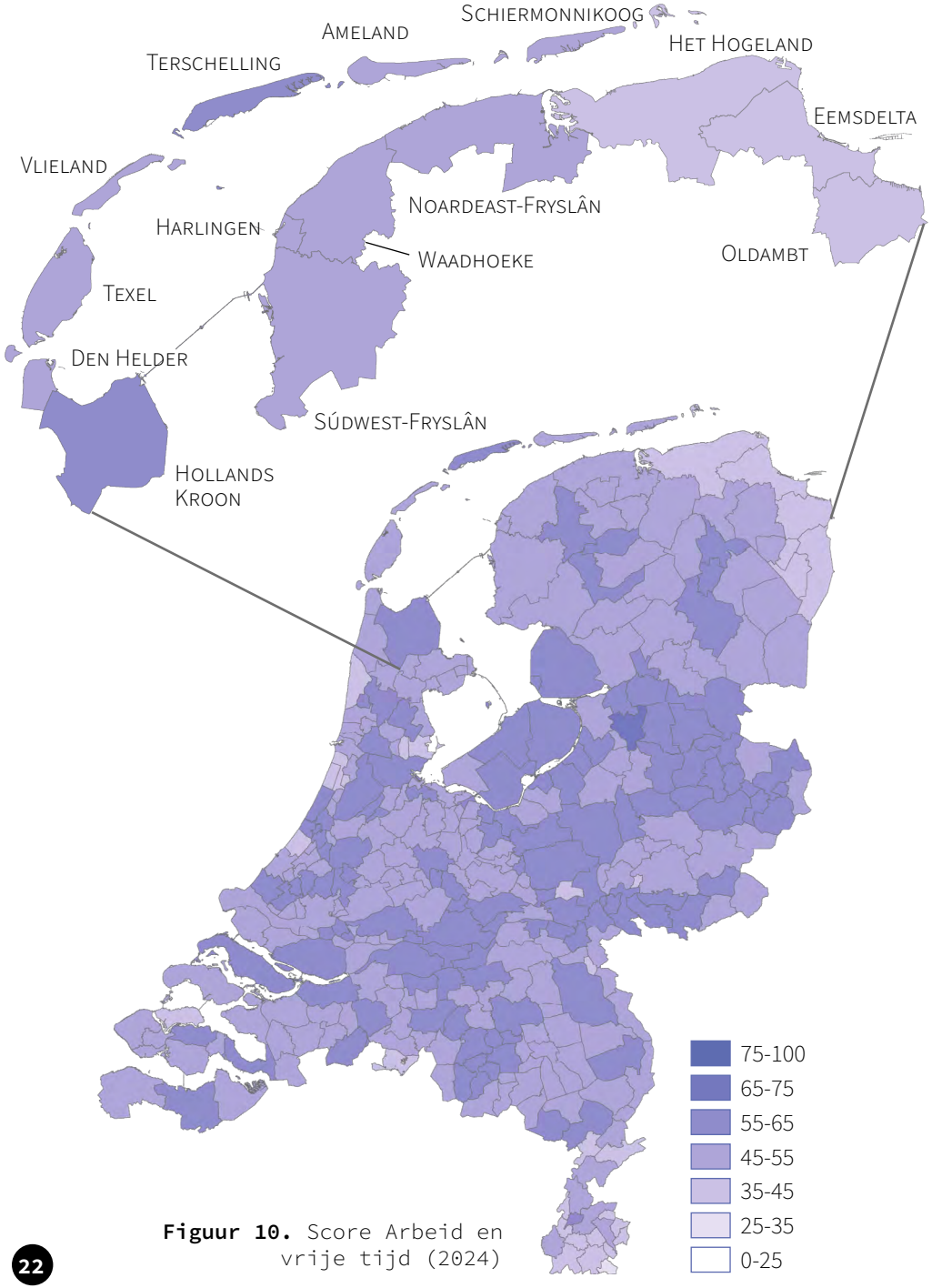

Figuur 10. Score Arbeid en vrije tijd (2024)

Arbeid en vrije tijd

(Brede) welvaart hangt voor veel mensen af van het hebben van passend en betaald werk. Door middel van werk vergaren mensen een inkomen (materiële welvaart) en nemen ze actief deel aan de samenleving. Passend werk zorgt voor zelfontplooiing en zingeving, en heeft daarmee zowel materiële, sociale, mentale als fysieke voordelen. Het hebben van vrije tijd, een goede balans tussen werk en privé, is net zo belangrijk voor de kwaliteit van leven als het hebben van passend werk. Naast de individuele arbeidssituatie is een evenwichtige en goed functionerende arbeidsmarkt van belang om de juiste omstandigheden te creëren. Dit is een arbeidsmarkt waar vraag en aanbod op elkaar zijn afgestemd en de kennisinfrastructuur ondersteunend is aan bedrijven/organisaties.

Doelen brede welvaart

- Een goede werk-privé balans is belangrijk voor de kwaliteit van leven
- Een vitale economie met een goed regionaal vestigingsklimaat, aansluitend op de talenten in de regio
- Er is voldoende ruimte (terreinen, bedrijfspanden) beschikbaar voor bedrijvigheid
- Werk is gezond: langdurig ziekteverzuim en uitstroom t.g.v. arbeidsongeschiktheid worden voorkomen
- De vraag naar en het aanbod van arbeid zijn in evenwicht, kwalitatief en kwantitatief
- Het arbeidspotentieel van de totale potentiële beroepsbevolking wordt benut

Conclusie

Nederlandse gemeenten scoren relatief gemiddeld op het thema arbeid en vrije tijd, en het Waddengebied is hierop geen uitzondering (zie Figuur 10). Een aantal zaken vallen op. De Groningse Waddengemeenten scoren lager dan de andere Waddengemeenten. Daarnaast is het aantal startende bedrijven in het Waddengebied lager dan Nederlandse gemeenten gemiddeld, zie Tabel 5. Zoals te zien in Figuur 11 hebben de meeste Waddengemeenten een positieve ontwikkeling doorgemaakt tussen 2020 en 2024. Dat komt met name doordat de arbeidsparticipatie is toegenomen en het werkloosheidspercentage is afgenomen. De voorraad van bedrijventerreinen is echter gedaald, zoals te zien in Tabel 5.

Op Vlieland, Ameland en in Den Helder is de score op het thema arbeid en vrije tijd achteruitgegaan. Dit komt in alle drie de gemeenten met name door een sterke daling in de voorraad van bedrijventerreinen. De arbeidsparticipatie is gemiddeld genomen lager in de havengemeenten, en het aandeel bewoners dat werkloos is (zowel jeugd als volwassenen), is er gemiddeld genomen hoger (zie Tabel 5). Het aandeel startende bedrijven is in de havengemeenten hoger dan in de eiland -en kustgemeenten.

Tabel 5. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Arbeidsongeschiktheid					
Netto arbeidsparticipatie		+		–	
Bedrijventerrein voorraad		–			
Demografische druk					
Jeugdwerkloosheid				–	
Startende bedrijven	–			+	
Tevredenheid vrije tijd					
Werkgelegenheidsfunctie					
Werkloosheid		+		–	

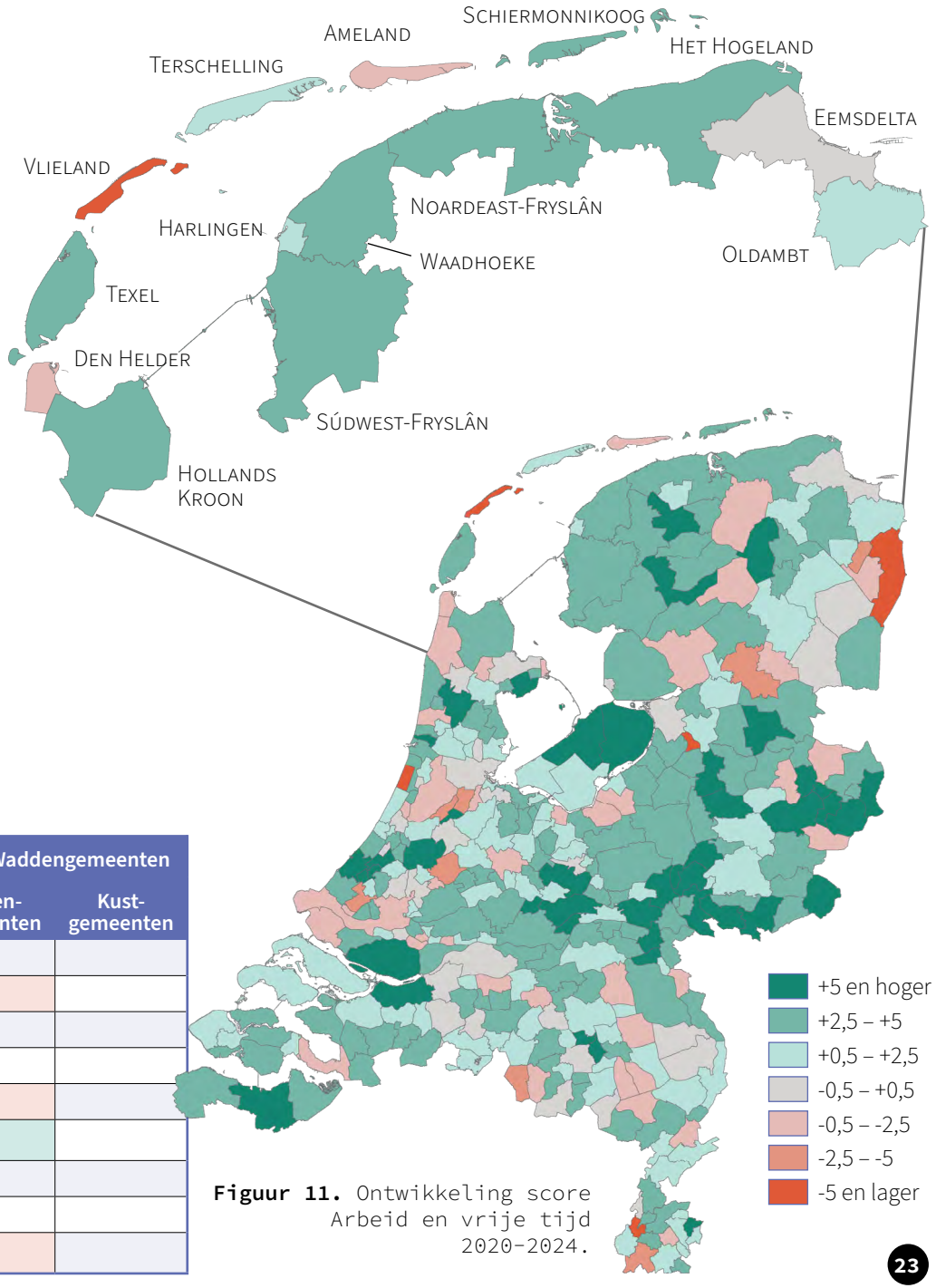

Figuur 11. Ontwikkeling score Arbeid en vrije tijd 2020-2024.

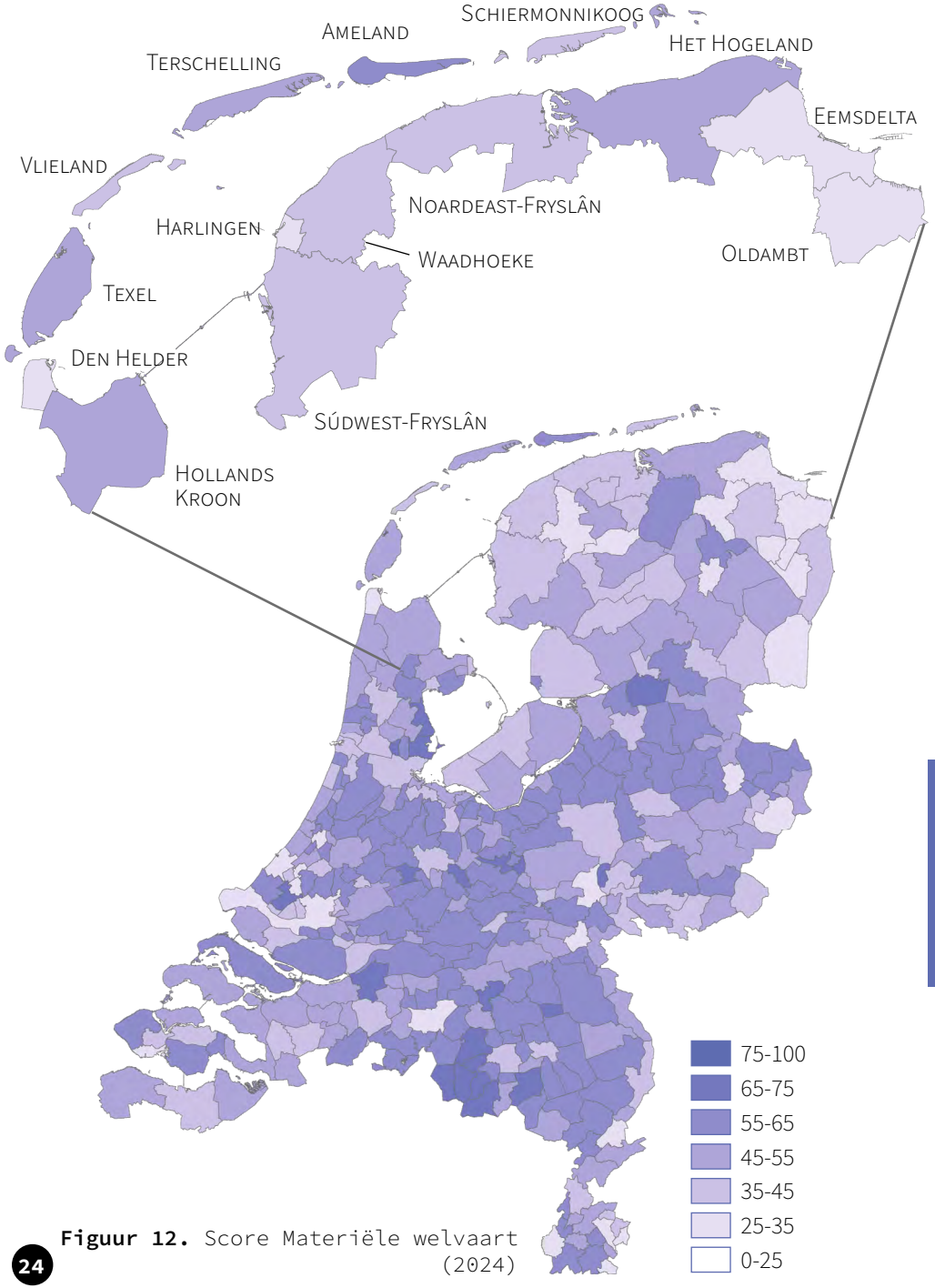

Figuur 12. Score Materiële welvaart (2024)

Materiële welvaart

Het hebben van een inkomen is een belangrijke voorwaarde voor bestaanszekerheid van mensen. Het maakt mogelijk om in basisbehoeften te voorzien. Daarnaast geeft het hebben van voldoende en stabiel inkomen een bepaalde vorm van zekerheid en autonomie. Een vitale economie met een goed regionaal vestigingsklimaat, aansluitend op de talenten in de regio vormt een randvoorwaarde voor werkgelegenheid en daarmee inkomen, en dus (financiële) zekerheid voor mensen in de regio. Een hoge mate van materiële welvaart is een belangrijke randvoorwaarde voor het functioneren van het economisch proces. Een efficiënt functionerend economisch apparaat is ook gebaat bij gunstige ruimtelijke vestigingsvoorwaarden.

Doelen

- Burgers zijn in staat om zich economisch staande te houden
- De economie is concurrerend, zowel nationaal als internationaal
- Er is armoede noch uitsluiting

Conclusie

De materiële welvaart is over de rapportagejaren 2020 en 2024 sterk gestegen in Nederland (zie Figuur 13). Ook in het Waddengebied is dit zichtbaar; zowel op de indicatoren besteedbaar inkomen, bijstand, BRP, en financiële buffer heeft het Waddengebied een opvallende positieve ontwikkeling doorgemaakt (zie Tabel 6). Alleen op besteedbaar inkomen scoort het Waddengebied in vergelijking met de Nederlandse gemeenten lager. Wel valt op dat de Waddengemeenten gemiddeld gezien lager scoren op het thema materiële welvaart dan Nederlandse gemeenten (zie Figuur 12).

Zoals te zien is in Tabel 6 wonen er op de Waddeneilanden in vergelijking met de haven- en kustgemeenten relatief gezien minder inwoners die in de bijstand zitten, en zijn er minder huishoudens die te maken hebben met langdurige armoede (meer dan vier jaar). In de havengemeenten is het tegenovergestelde waarneembaar. In de havengemeenten zitten meer inwoners in de bijstand en wonen minder inwoners met een voldoende grote financiële buffer.

Tabel 6. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Besteedbaar inkomen	–	+			
Bijstand		+	+	–	
BRP		+			
Financiële buffer		+		–	
Gini-coëfficient					
Langdurig arme huishoudens			+		

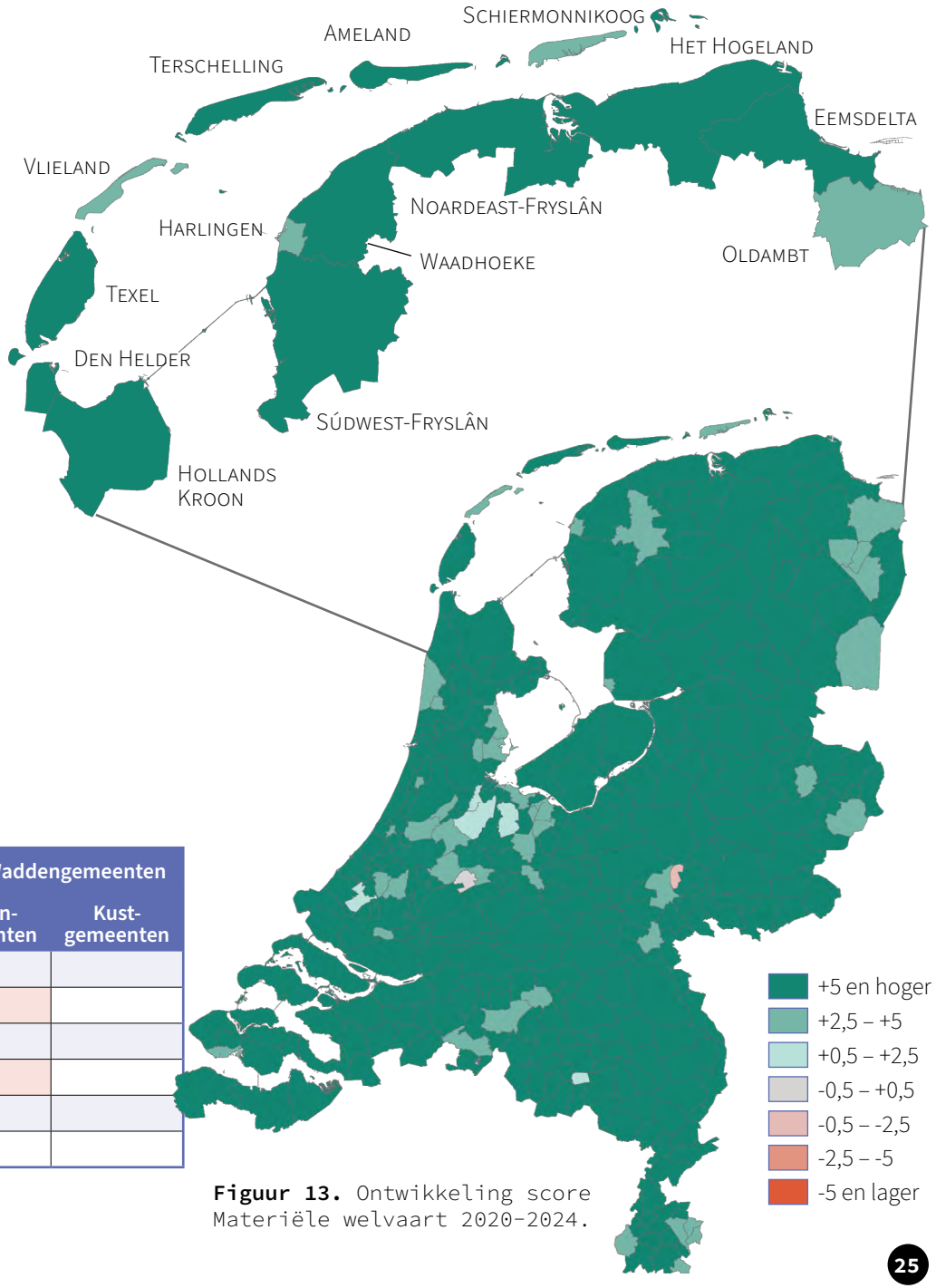

Figuur 13. Ontwikkeling score Materiële welvaart 2020-2024.

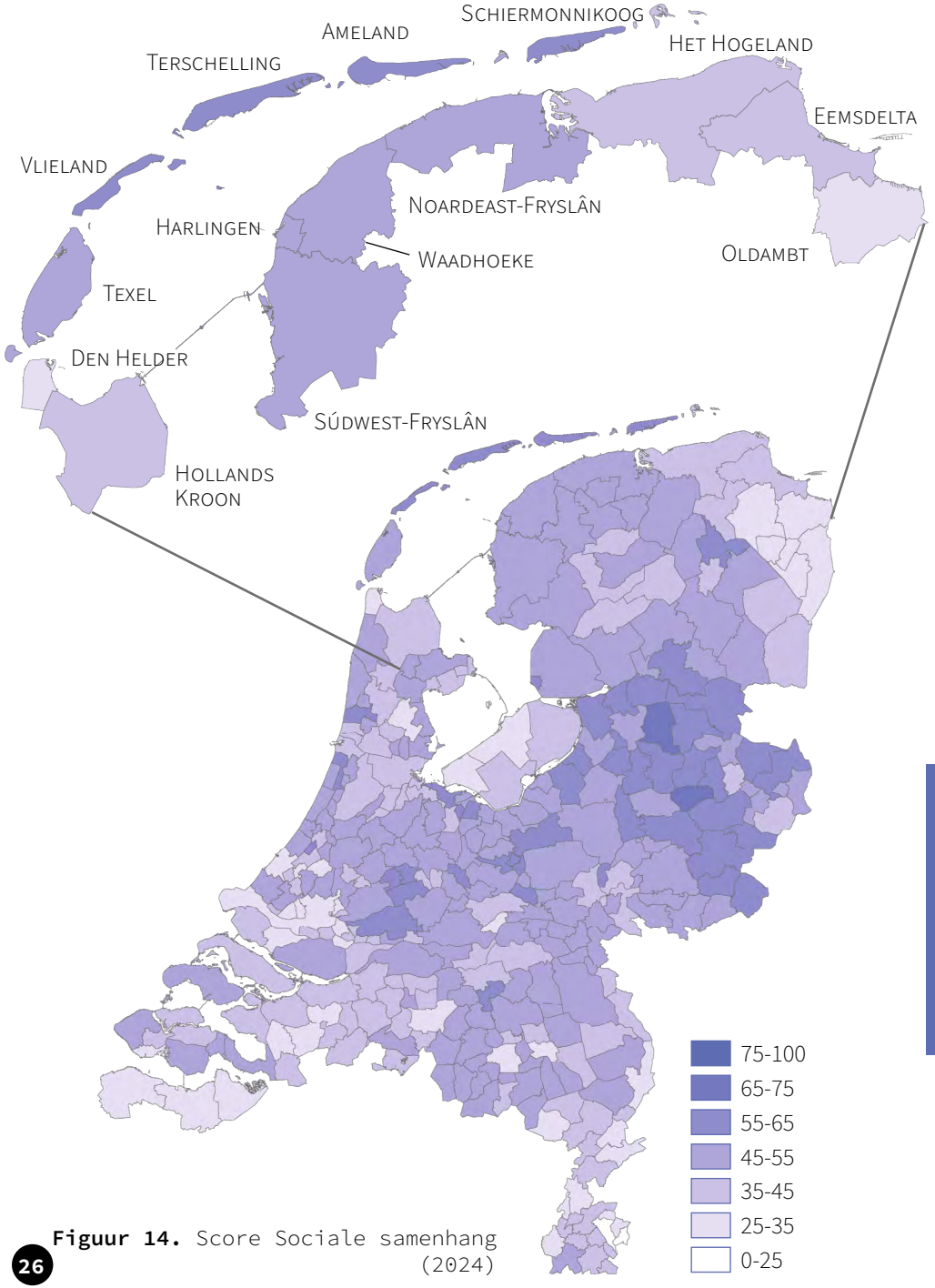

Figuur 14. Score Sociale samenhang (2024)

Sociale samenhang

Sociale samenhang is de mate waarin mensen zich verbonden voelen met elkaar. Wanneer mensen naar elkaar omzien en voor en met elkaar activiteiten ondernemen, neemt ook het vertrouwen in elkaar toe (onbekend maakt onbemind). Wanneer men naar elkaar omkijkt, zich verbonden voelt en er veel vertrouwen is draagt dit allen bij aan een leefbare samenleving. Actief onderdeel zijn van de samenleving heeft voor veel mensen een positief effect op de kwaliteit van leven. Daarnaast zorgt participeren in sociale netwerken en het gevoel hebben ergens bij te horen voor persoonlijke ontwikkeling. Sociale contacten en netwerken zorgen ervoor dat mensen toegang hebben tot een (sociaal) vangnet. Ook de relaties die mensen hebben met maatschappelijke instellingen zijn van belang voor de sociale samenhang, zoals met de politie, gemeente en de (lokale) politiek.

Doelen brede welvaart

- De sociale samenhang van de samenleving is gewaarborgd
- Elke burger heeft zeggenschap in politieke besluitvorming die hem of haar en de samenleving en haar toekomst aangaat en maakt daar ook gebruik van
- Burgers zijn betrokken bij de samenleving

Conclusie

Kijkend naar de sociale samenhang in het Waddengebied, valt op dat de Waddeneilanden en Friese gemeenten hoger scoren dan de overige Waddengemeenten, zie Figuur 14. In het Waddengebied is het thema sociale samenhang afgelopen jaren opvallend negatief ontwikkeld. Dit is vergelijkbaar met de nationale trend, zie Figuur 15. Vlieland en Schiermonnikoog zijn daarop een uitzondering. De daling binnen dit thema is met name het gevolg van een toename in de ervaren eenzaamheid, en een afname in de mate van sociaal contact en het vertrouwen dat inwoners in instituties hebben, zie Tabel 7. Het vertrouwen in anderen is daarentegen juist gestegen. Opvallend is ook de hoge opkomst voor de gemeenteraadsverkiezingen op de Waddeneilanden. Dit hoge percentage komt deels door toeristen die tijdens hun vakantie gaan stemmen.

Tabel 7. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Eenzaamheid		–			
Opkomst gemeenteraadsverkiezingen			+		
Sociale cohesie					
Sociale contacten		–			
Vertrouwen in anderen		+			
Vertrouwen in instituties		–			
Vrijwilligerswerk					

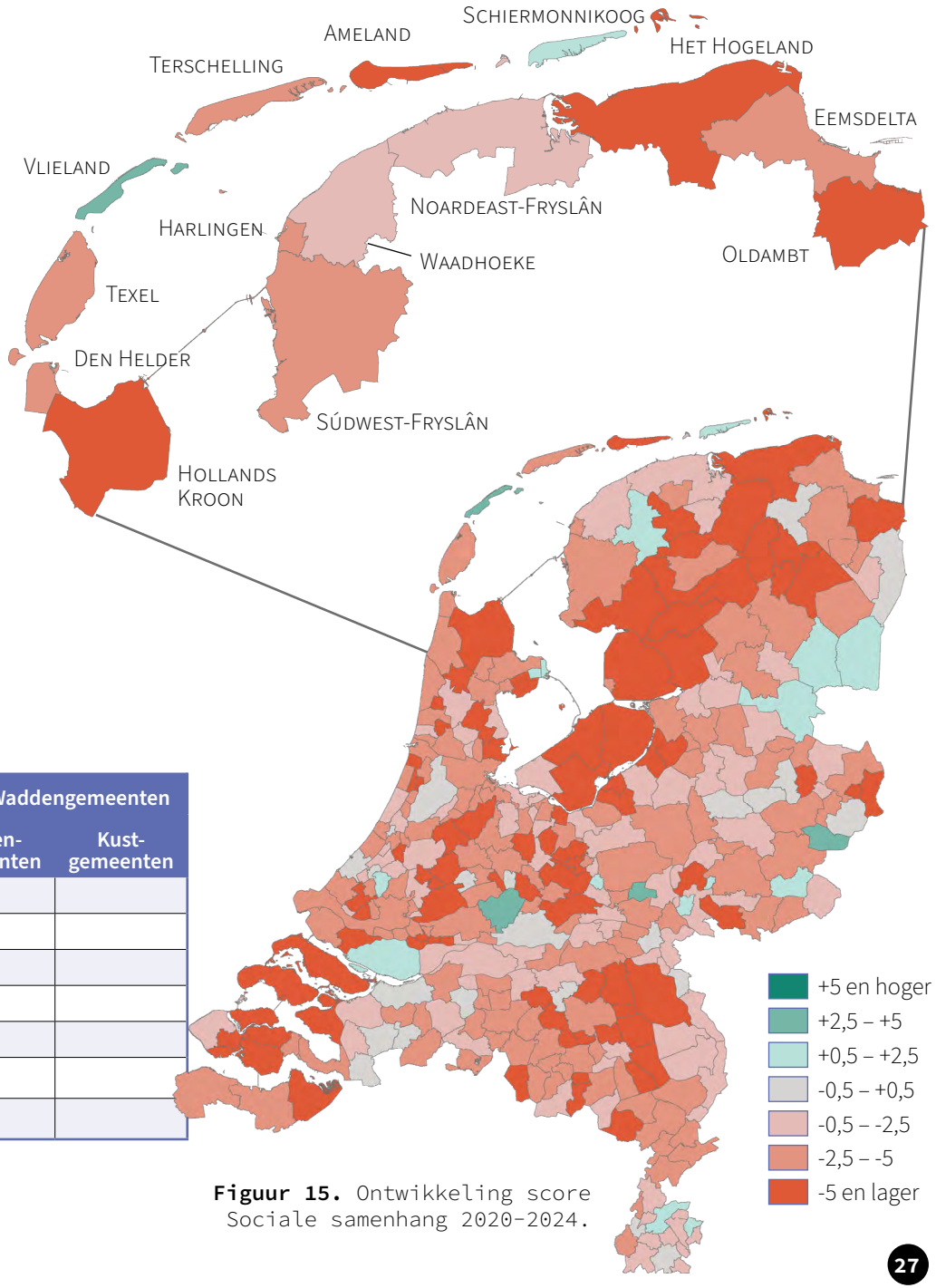

Figuur 15. Ontwikkeling score Sociale samenhang 2020-2024.

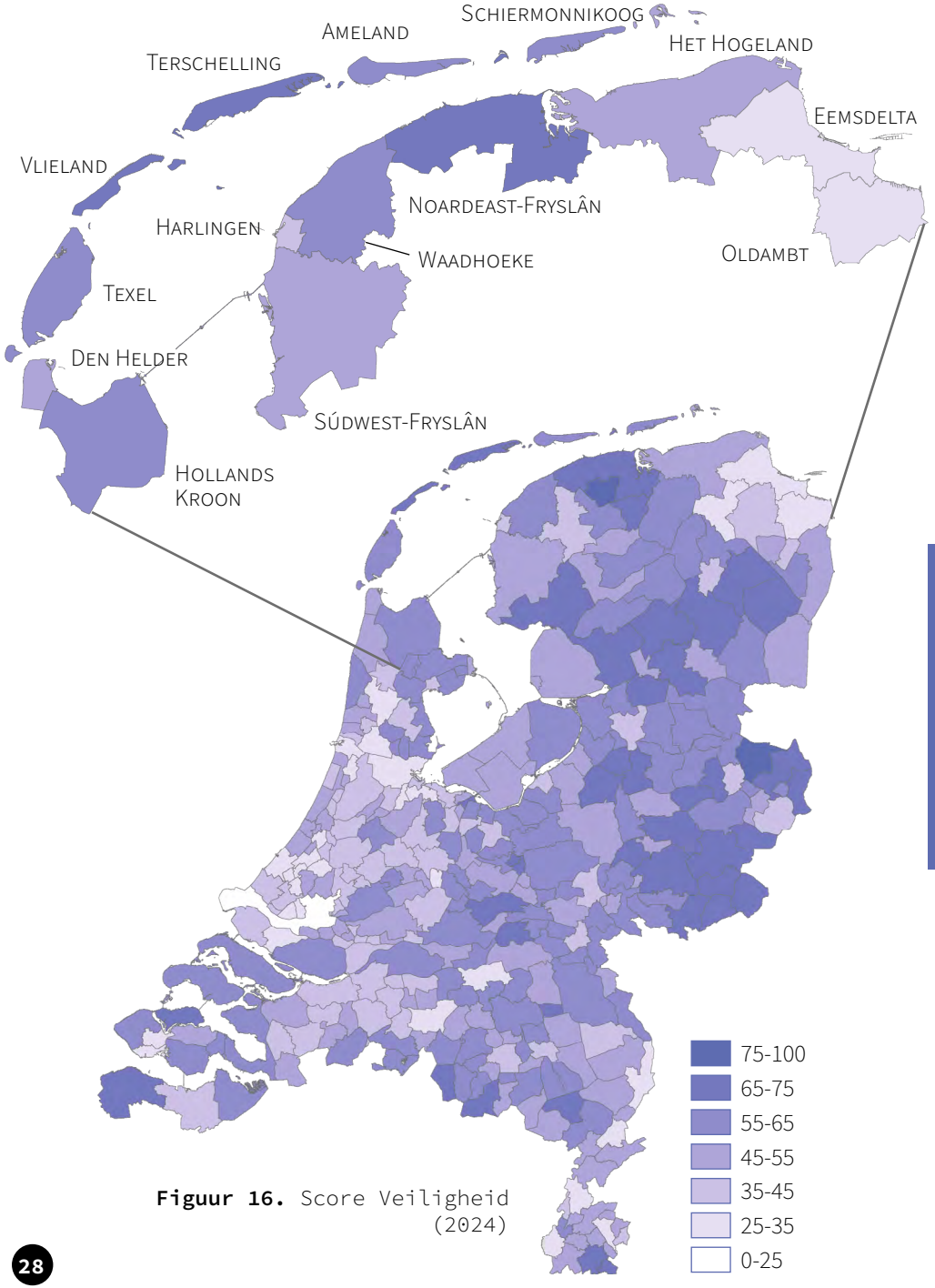

Figuur 16. Score Veiligheid (2024)

Veiligheid

Criminaliteit en (on)veiligheidsgevoelens zijn van grote invloed op de kwaliteit van leven van mensen. Het is dan ook van belang dat iedereen veilig is en zich ook veilig voelt. Het risico om slachtoffer te worden van geweld, criminaliteit, ongelukken en aanslagen moet zo klein mogelijk zijn om prettig te kunnen wonen, leven en recreëren. Slachtofferschap kan naast lichamelijk letsel ook gepaard gaan met financiële of emotionele schade, met een negatieve impact op de kwaliteit van leven als gevolg. Ook doet het iets met de betrokkenheid in de leefomgeving. Veiligheid kent vele dimensies, met meer voor de hand liggende aspecten als misdrijven en verkeersongevallen, maar ook overstromingen of de nabijheid van risicovolle bedrijven hebben een impact op de daadwerkelijke veiligheid en het veiligheidsgevoel van mensen.

Doelen Waddengebied

- De impact van calamiteiten op het Waddengebied verminderen

Doelen brede welvaart

- De kans om slachtoffer te worden van geweld, misdaad, ongelukken en rampen is verwaarloosbaar
- Iedereen voelt zich veilig

Dijkveiligheid

In de periode 2017 t/m 2022 zijn alle dijktrajecten in Nederland beoordeeld op veiligheid. Vlieland scoort al optimaal, wat betekent dat de dijken op het gehele eiland een veiligheidsoordeel A of A+ hebben gekregen. Ook Noardeast-Fryslân en Hollands Kroon scoren al goed, de andere Waddengemeenten lopen nog achter. Het Hoogwaterbeschermingsprogramma werkt momenteel aan het versterken van 1.400 kilometer aan dijken in Nederland, met als doel dit in 2050 af te ronden. Er wordt tussen 2023 en 2025 een nieuwe beoordelingsronde uitgevoerd.

Conclusie

Vergeleken met Nederland, ervaren inwoners van het Waddengebied minder onveiligheidsgevoel en gebeuren er minder ongevallen in het verkeer (verkeersonveiligheid), zie Tabel 8. Het aantal ongevallen is ook afgenomen tussen 2020 en 2024. Het aantal meldingen van huiselijk geweld is in de afgelopen periode echter toegenomen. Regionaal zijn er een aantal opvallende verschillen zichtbaar. Oldambt en Eemsdelta scoren laag op het thema in vergelijking met de andere Waddengemeenten (zie Figuur 16), onder andere door een lage score op dijkveiligheid en een hoger overstromingsrisico, maar ook door hogere onveiligheidsgevoelens. Vlieland, Terschelling en Noardeast-Fryslân scoren juist erg goed op meerdere vlakken. Schiermonnikoog is 10 procentpunt gezakt in score binnen dit thema (zie Figuur 17), door een relatief gezien grote toename aan jeugdcriminaliteit (het aantal verwijzingen naar Halt per 1.000 jongeren). Het gaat hier echter in absolute zin om kleine aantallen. Ook in Vlieland en Ameland is een sterke daling te zien. Daarnaast is de verkeersveiligheid lager in de havengemeenten, en is er op de eilandgemeenten minder vaak sprake van meldingen van huiselijk geweld (zie Tabel 8). De eilandgemeenten scoren hoger op risicocontouren bedrijven, wat betekent dat ze relatief gezien een kleiner landoppervlak met plaatsgebonden risico's hebben.

Tabel 8. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau. ** Geen vergelijking mogelijk*

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Dijkveiligheid	*				
Delicten: geweld- en seksuele delicten					
Delicten: vandalisme					
Delicten: vermogensdelicten					
Huiselijk geweld		–	+		
Jeugdcriminaliteit					
Onveiligheidsgevoel	+				
Overstromingsrisico					
Risicocountouren bedrijven			+		
Verkeersonveiligheid	+	+		–	
Wateroverlast					

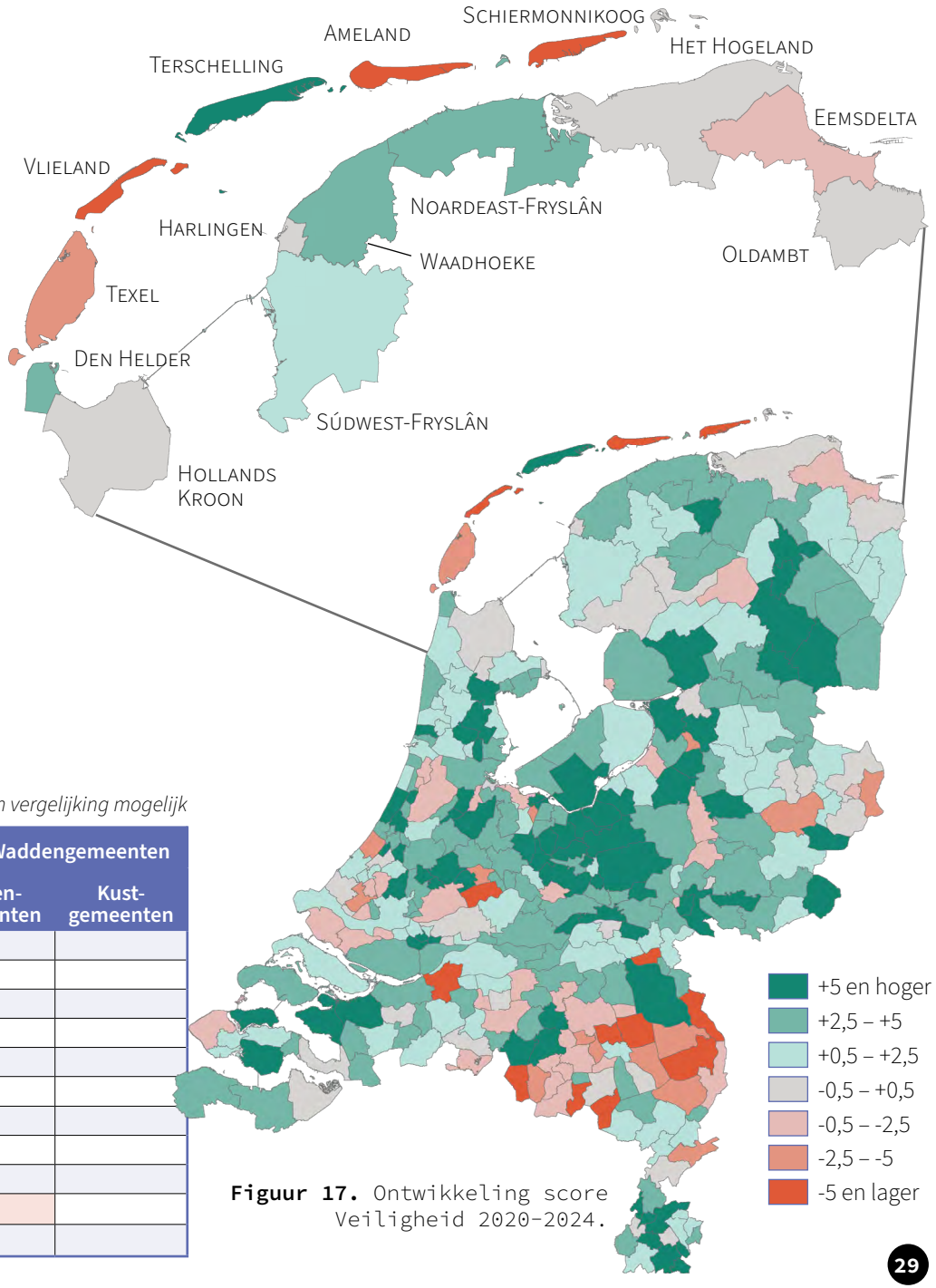

Figuur 17. Ontwikkeling score Veiligheid 2020-2024.

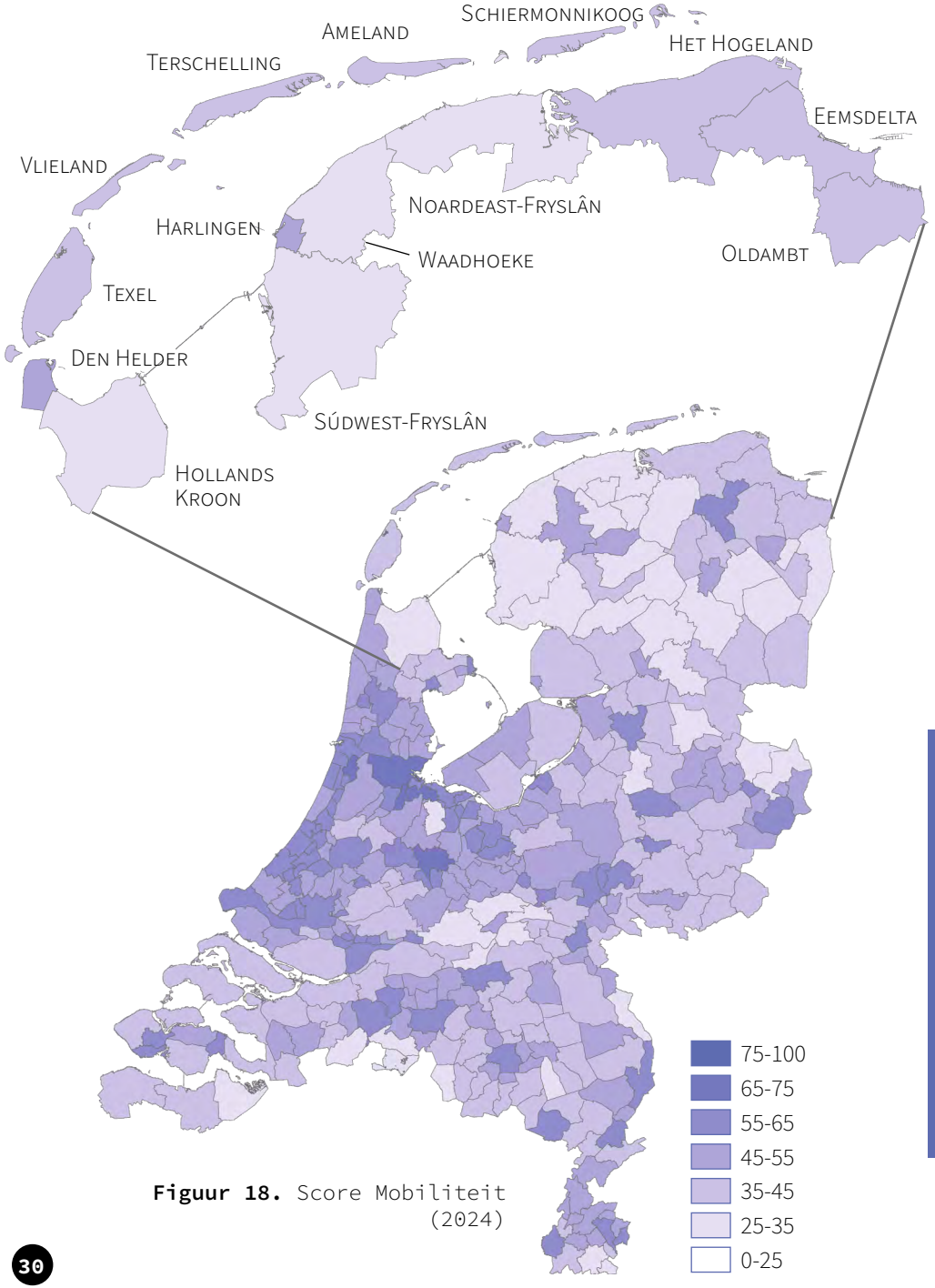

Figuur 18. Score Mobiliteit (2024)

Mobiliteit

Mobiliteit is cruciaal voor een volwaardige deelname aan de maatschappij. Het biedt mensen de kans zich te ontplooien en te ontspannen en daarnaast is het van belang voor het economisch functioneren van de samenleving. Mensen verplaatsen zich met uiteenlopende motieven als werk, sociale contacten, sport en ontspanning. Toegankelijkheid en betaalbaarheid van het openbaar vervoer en wegverkeer zijn hier onderdeel van, maar ook het onderhoud en de toegankelijkheid van wandel- en fietspaden. Naast de mobiliteit van mensen is het transport van goederen van groot economisch belang in Nederland. Een goede infrastructuur draagt hier positief aan bij. Bereikbaarheid dient te worden afgestemd op de vervoersbehoefte van mensen en goederen, waarbij verschillende vervoersmogelijkheden wenselijk zijn.

Doelen Waddengebied

- De bereikbaarheid garanderen
- De mobiliteit verduurzamen

Doelen brede welvaart

- Publieke en dagelijkse voorzieningen zijn bereikbaar en toegankelijk voor iedereen
- Bedrijven, voorzieningen, instellingen en economische centra zijn goed bereikbaar dan wel ontsloten via de weg, het spoor, het water, de lucht en de ICT

Conclusie

In vergelijking met Nederland scoort het Waddengebied lager op het thema mobiliteit, zie Figuur 18. Hoewel de afstand tot verschillende voorzieningen in het Waddengebied gemiddeld genomen niet afwijkt van Nederlandse gemeenten, staat de bereikbaarheid, met name voor de Waddeneilanden, hoog op de agenda. Het Waddengebied scoort lager op het fietsklimaat, wat inhoudt dat er op een aantal objectieve factoren en een aantal belevingsvragen rondom de fietsinfrastructuur en fietsbeleving lager wordt gescoord dan Nederlandse gemeenten, zie Tabel 9. De gemeenten Hollands Kroon, Harlingen en Ameland laten een positieve ontwikkeling zien op het thema tussen rapportagejaren 2020 en 2024 (Figuur 19), vooral door een toename in het aantal schone voertuigen en laadpalen. Schiermonnikoog heeft als één van de weinige gemeenten in Nederland een dalende trend op het thema mobiliteit. Dit komt met name door een sterke afname in de score op het fietsklimaat. Op indicatorniveau is een positieve trend zichtbaar voor de indicatoren laadpalen, en schone voertuigen (zowel particulier als bedrijven), een beweging binnen de energietransitie.

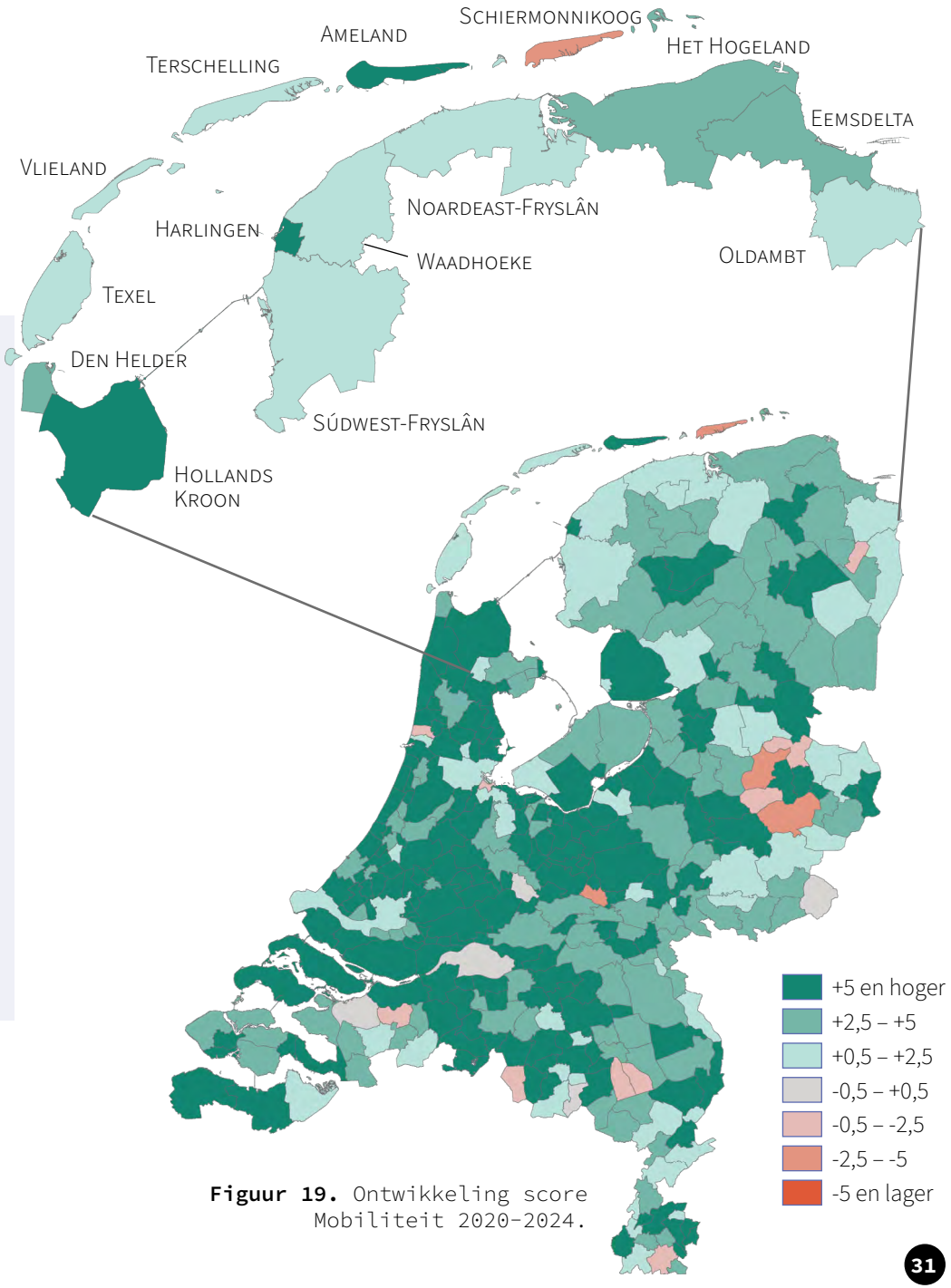

Figuur 19. Ontwikkeling score Mobiliteit 2020-2024.

Er zijn regionaal een aantal vanzelfsprekende verschillen te zien, zoals de afstand tot een hoofdweg of treinstation op de Waddeneilanden. De eilandgemeenten scoren gemiddeld genomen beter op de afstand tot dagelijkse voorzieningen en het aantal elektrische voertuigen bij bedrijven, zie Tabel 9. Vanuit havengemeenten is de afstand tot een ziekenhuis gemiddeld genomen korter, en is een mbo-instelling gemiddeld genomen ook dichterbij. De afstand tot een treinstation is er korter dan in de eiland -en kustgemeenten. Het meest opvallend is wellicht het uitblijven van grote regionale verschillen in mobiliteit, al zijn de veerdiensten (bij gebrek aan data) niet meegenomen, terwijl deze voor het Waddengebied voor grote verschillen in scores op het thema mobiliteit kunnen leiden.

Tabel 9. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand bushalte, tram of metro					
Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand tot treinstation			–	+	
Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand tot hoofdweg			–		
Bereikbaarheid onderwijs: Afstand tot mbo				+	
Bereikbaarheid onderwijs: Afstand tot basisschool					
Bereikbaarheid onderwijs: Afstand bushalte, tram of metro					
Bereikbaarheid culturele voorziening: Afstand tot bibliotheek					
Bereikbaarheid culturele voorziening: Afstand tot museum					
Bereikbaarheid culturele voorziening: Afstand tot podiumkunsten					
Bereikbaarheid zorginstellingen: Afstand tot huisarts					
Bereikbaarheid zorginstellingen: Afstand tot ziekenhuis				+	
Afstand tot dagelijkse voorzieningen			+		
Fietsklimaat	–				
Laadpalen		+			
Ontsluiting bedrijven					
Schone voertuigen: bedrijven		+	+		
Schone voertuigen: particulier		+			

Veerdiensten

De Waddenveren zijn dé manier om op Waddeneilanden te komen, en voor inwoners dé manier om het vaste land voor onder andere werk en familie te bereiken. Ook werken steeds meer inwoners van de vaste wal op de eilanden. De Waddenveren hebben – net als treinstations en hoofdwegen elders – een belangrijke positie in de mobiliteit van eilandbewoners. Ze hebben een zogenaamde 'levensaderfunctie' voor de eilandbewoners. De Rijksoverheid maakt afspraken met de rederijen over de veerdiensten naar de Friese Waddeneilanden, met name om de continuïteit van de veerdiensten in het laagseizoen en de betaalbaarheid te waarborgen.[25] Deze concessies zijn per 18 april 2014 ingegaan en lopen tot april 2029. Voor de veerdienst naar Texel maakt de Rijksoverheid geen afspraken. De veerdienst naar Texel wordt namelijk beheerd door Texelaars. Omdat zij belang hebben bij een goede dienstverlening en betaalbare tarieven worden de belangen van reizigers voldoende geborgd, aldus de Rijksoverheid.[26]

In Tabel 10 is te zien dat de Waddeneilanden jaarlijks door een grote groep toeristen worden bezocht. Ter illustratie: Texel heeft zo'n 13.500 inwoners. Verder laat de tabel zien dat ook inwoners veelvuldig gebruikmaken van de overtochten. Vlieland heeft bijvoorbeeld zo'n 1.250 inwoners en ruim 23.000 inwoner gerelateerde veerdiensten. Voor de veerdiensten naar Ameland en Schiermonnikoog kunnen de cijfers wat afwijken, doordat de cijfers in de tabel uit de Coronaperiode komen. Vanzelfsprekend ligt de piek van de veerdiensten in de zomermaanden, wanneer de velen toeristen gebruik maken van de overtochten. Maar, ook buiten de zomer worden er duizenden personen per maand van en naar de eilanden vervoerd. De frequentie van de veerdiensten wisselt gedurende het jaar, waardoor dit niet gemakkelijk in een tabel inzichtelijk te maken is.

Tabel 10. Kerncijfers Waddenveren.

Route	Afstand hemelsbreed in kilometer	Tijd (min) snelveer	Tijd (min) autoveer	Aantal reizigers veerdiensten (bewoners)	Aantal reizigers veerdiensten (toeristen)	Aantal auto's autoveer
Den Helder-Texel	5	Er is geen aparte snel-veerdienst	20	2.118.701 (2023)*		720.768 (2023)*
Harlingen-Vlieland	26	50	95	23.759 (2023)**	209.219 (2023) **	9.898 (2023) **
Harlingen-Terschelling	24	50	118	78.283 (2023)**	450.196 (2023) **	54.934 (2023) **
Holwerd-Ameland	8	20	50	766.590 (2021)		104.144 (2021)
Lauwersoog-Schiermonnikoog	7	20	40	352.250 (2021)		7.010 (2021)

*Bron: Damen (2023). Duurzame Waddenveren. * KADO Texel (2023). ** Rederij Doeksen (2024). MVO Jaarverslag 2023.*

25 Ministerie van Verkeer en Waterstaat. (n.d.). Waddenveren. Openbaar Vervoer (Ov) | Rijksoverheid.nl. Link.
26 Ibid.

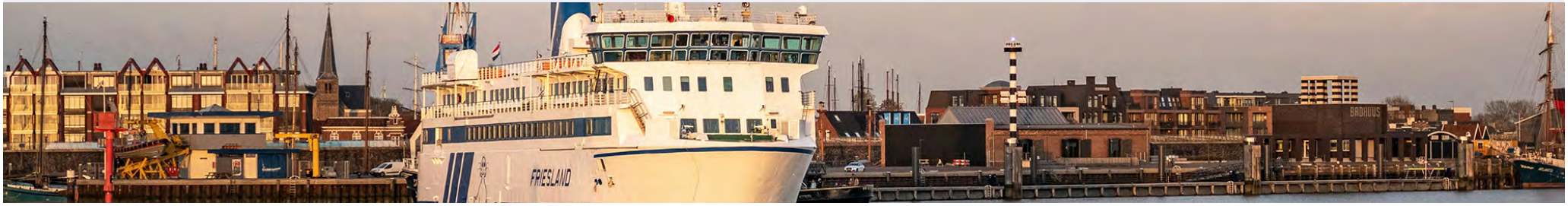

De prijzen van de veerdiensten (hoogseizoen 2024) zijn in Tabel 11 naast elkaar gezet. Er zijn grote verschillen te zien. De veerdienst naar Texel is goedkoper dan de andere veerdiensten. Die overtocht is tevens het kortst. In tegenstelling tot de andere veerdiensten, zijn de prijzen voor voetverkeer daar in de afgelopen jaren niet gestegen. Op de andere veren steeg de prijs voor voetverkeer tussen de 11% en 19%.

Tabel 11. Prijzen veerdiensten Waddeneilanden

Route	Afstand hemelsbreed in kilometer	Boot per persoon (retour)	Overtocht gezin 4 personen + auto	Overtocht gezin 4 personen zonder auto	Prijsverschil vs. 2022 voetganger	Prijsverschil vs. 2022 met auto
Den Helder-Texel	5	€2,50	€39,00	€10,00	0%	5,41%
Harlingen-Vlieland	26	€35,74	Autoluw	€142,96	19,21%	-
Harlingen-Terschelling	24	€35,64	€338,12	€142,56	18,88%	14,95%
Holwerd-Ameland	8	€19,35	€201,60	€77,40	13,16%	12,25%
Lauwersoog-Schiermonnikoog	7	€19,65	Autoluw	€78,20	11,33%	-

Bron: FerryGoGo, zaterdag tot zaterdag in het hoogseizoen (29-6 tot 6-7-2024)[27].

In Tabel 12 zijn de totaaloordelen van de klanttevredenheid te zien voor de veerdiensten naar de Friese Waddeneilanden. De veerdiensten krijgen hoge cijfers, alleen de veerdienst naar Ameland heeft in 2023 een beduidend lager cijfer gekregen dan de andere veerdiensten. Ook op de deelaspecten stiptheid, frequentie, informatie bij vertragingen en drukte wordt lager gescoord. Door een lage waterstand en een dichtgeslibde vaargeul zijn er in de zomer van 2023 vaarten uitgevallen, waardoor de vaarten die wel door konden gaan, ook drukker werden.[28] Hoewel de databron van onderstaande tabel niet over data voor de veerdienst naar Texel beschikt, is in het jaarverslag van TESO 2023/2024 opgenomen dat de veerdienst naar Texel met een 8.83 wordt beoordeeld.[29]

Tabel 12. Klanttevredenheid Friese Waddenveren

Indicator	2019	2020	2021	2022	2023
Harlingen-Vlieland	8,5	-	8,4	8,4	8,4
Harlingen-Terschelling	8,2	-	8,5	8,3	8,2
Holwerd-Ameland	8,2	-	8,3	8,4	7,6
Lauwersoog-Schiermonnikoog	8,3	-	8,4	8,3	8,5

Bron: CROW-kpVV (2024). OV-Klantenbarometer 2023.

27 Verkregen via Jan-Willem van Tilburg
28 CROW-kpVV (2024). OV-Klantenbarometer 2023. Verkregen via Bibliotheek Verkeer en Vervoer - CROW.
29 TESO. (2024). Jaarverslag 2023/2024. Link.

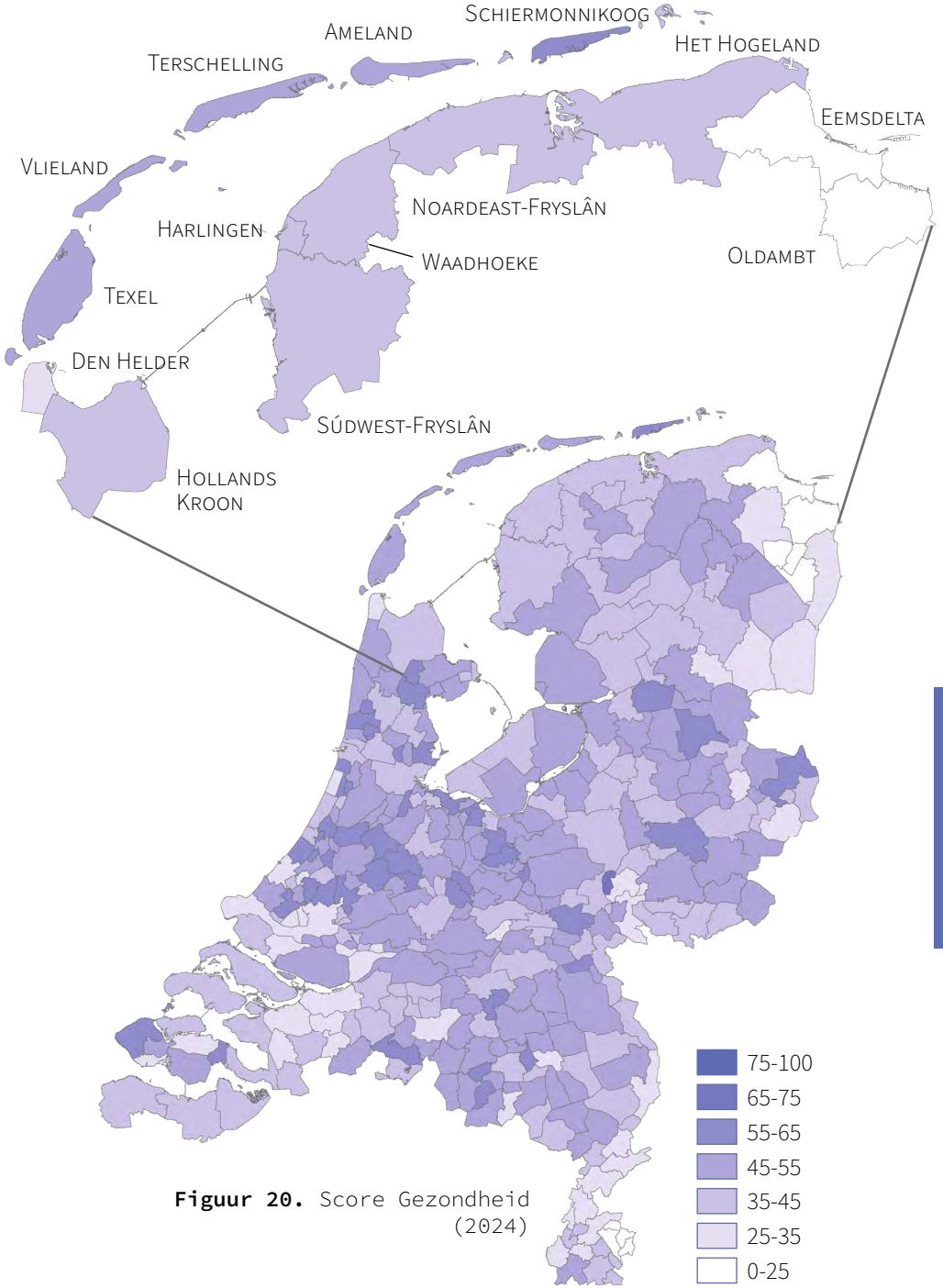

Figuur 20. Score Gezondheid (2024)

Gezondheid

Gezondheid (lichamelijk en mentaal) is sterk bepalend voor de kwaliteit van leven. Een (ervaren) slechte gezondheid beperkt de mogelijkheden om actief en volwaardig deel te nemen aan de samenleving en gaat vaak samen met een lagere ervaring van welbevinden. Gezondheidsproblemen kunnen immers beperkingen op het gebied van bijvoorbeeld werk, sociaal leven, leefstijl en wonen als gevolg hebben. Daarmee is gezondheid zowel een individueel als een collectief goed.

Doelen brede welvaart

- De bevolking voelt zich gezond
- De bevolking is lichamelijk en geestelijk gezond
- Iedereen heeft een eigen verantwoordelijkheid voor een gezonde leefstijl

Conclusie

Het gaat over het algemeen niet zo goed met de gezondheid van Nederlanders. De Waddengemeenten zijn daarop geen uitzondering, zie Figuur 20. Binnen de Waddengemeenten vallen Eemsdelta en Oldambt in negatieve zin op. De lage scores daar komen met name door hogere zorgkosten en meer medicijngebruik, meer inwoners die onvoldoende bewegen en een lagere beoordeling van de eigen gezondheid. Ten opzichte van Nederlandse gemeenten, worden in het Waddengebied meer genotsmiddelen (overmatig alcoholgebruik en roken) gebruikt, zie Tabel 13. Het aantal inwoners dat onvoldoende beweegt is er juist lager. Kijkend naar de trendmatige ontwikkeling in het Waddengebied is deze – net als in grote delen van Nederland – negatief, met uitzondering van Vlieland en Schiermonnikoog, zie Figuur 21. Bewoners van het Waddengebied beoordelen hun eigen gezondheid lager dan in 2020, en er is sprake van een toename in personen met ernstig overgewicht. Het medicijngebruik is echter afgenomen. Grote regionale verschillen zijn er niet; inwoners van havengemeenten beoordelen hun eigen gezondheid gemiddeld genomen wat lager, en in de eilandgemeenten is er minder sprake van inwoners die onvoldoende bewegen (zie Tabel 13).

Tabel 13. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Beoordeling eigen gezondheid		–		–	
Ernstig overgewicht		–			
Gebruik genotsmiddelen	–				
Langdurig ziek en beperkt					
Levensverwachting					
Medicijngebruik		+			
Onvoldoende bewegen	+		+		
Psychische gezondheid					
Zorgkosten					

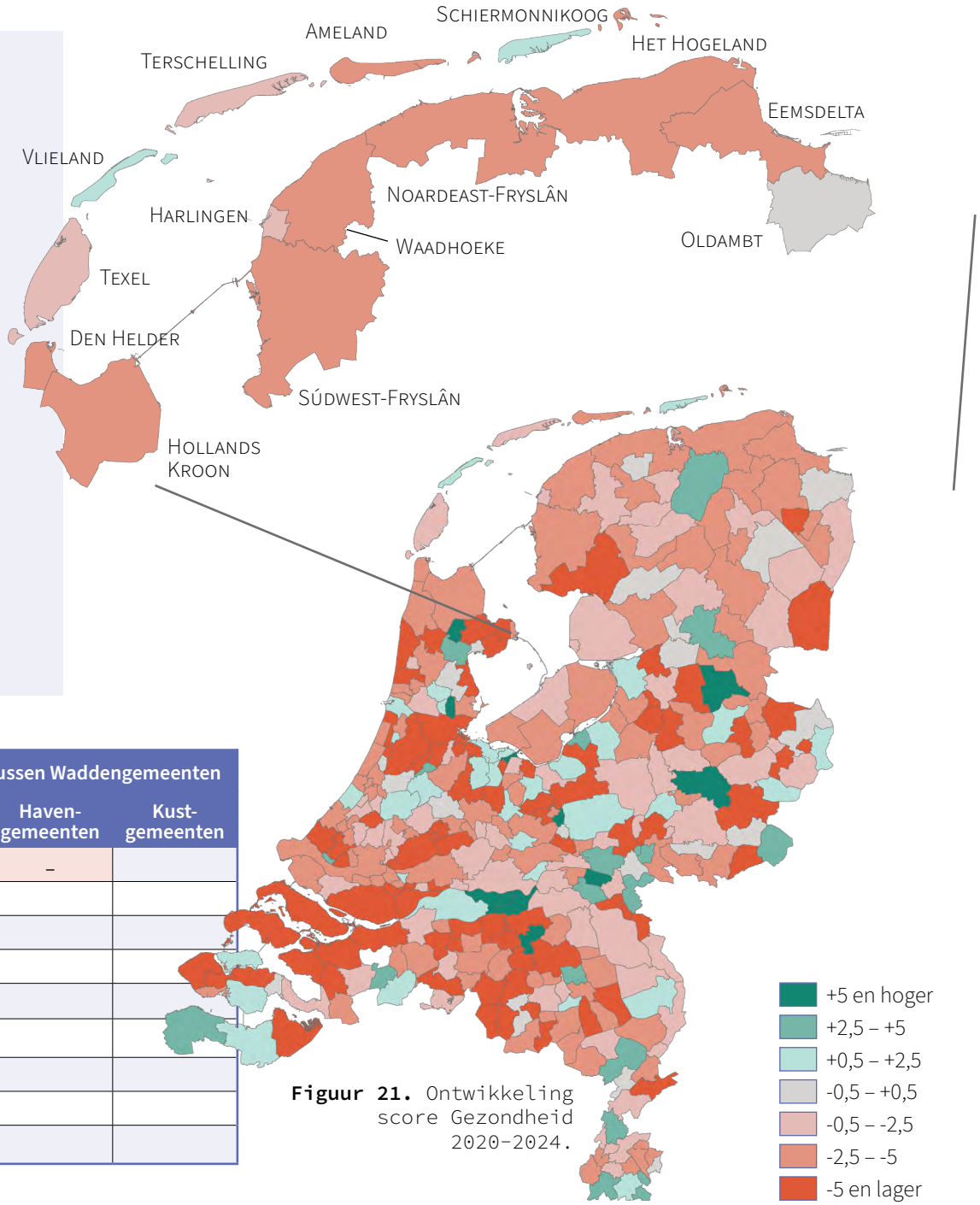

Figuur 21. Ontwikkeling score Gezondheid 2020-2024.

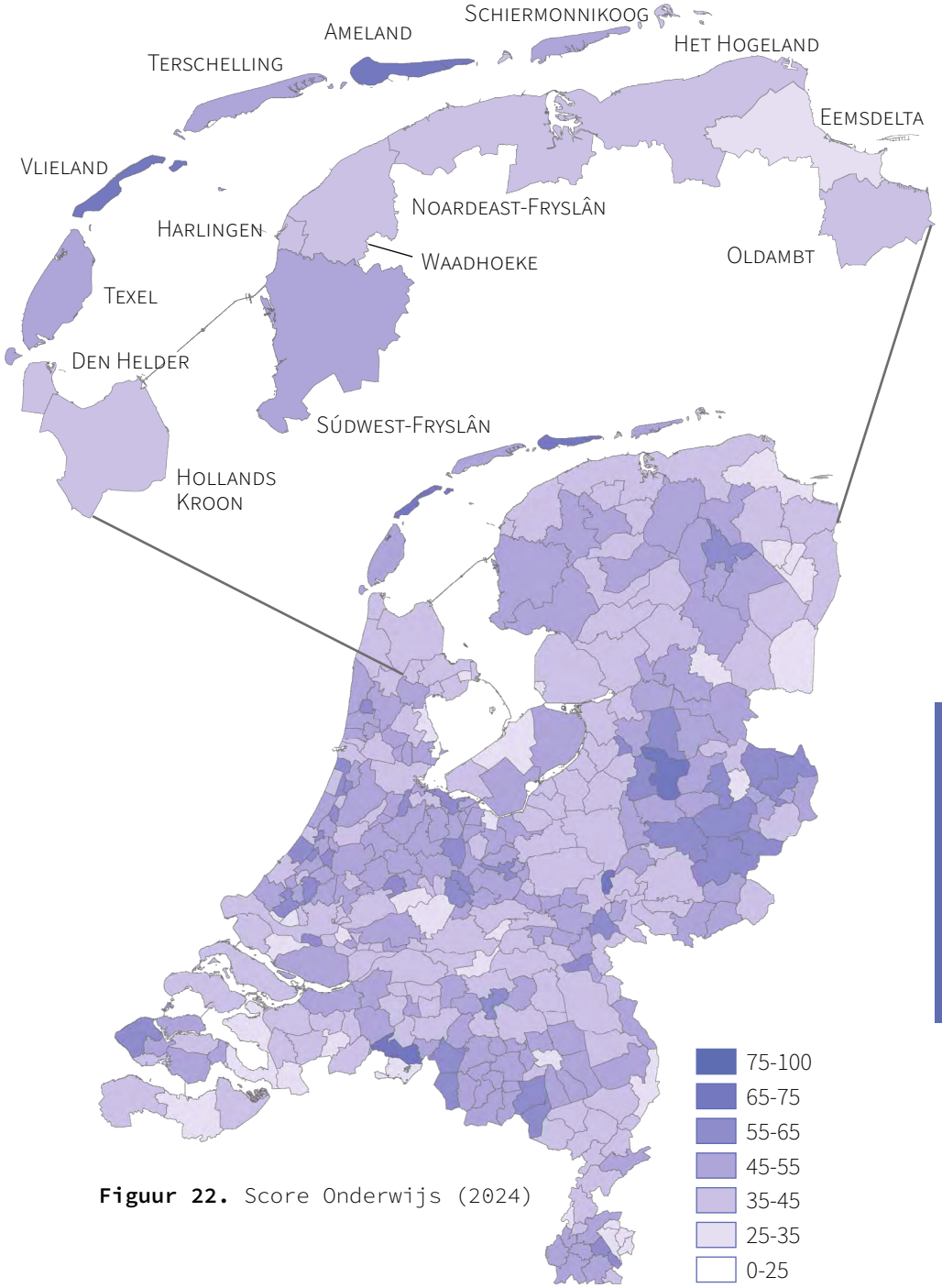

Figuur 22. Score Onderwijs (2024)

Onderwijs

Onderwijs is van groot belang voor iedereen. Het bevordert gelijke kansen en is een middel om je te ontwikkelen en ontplooien. Onderwijs draagt bij aan het ontwikkelen van kennis en vaardigheden en het creëert betere kansen op de arbeidsmarkt. Naast een educatieve taak, heeft onderwijs ook veel secundaire effecten. Denk aan een positieve bijdrage aan sociale interactie, het bevorderen van omgevingsbewustzijn en het vergroten van iemands welbevinden. Deze aspecten dragen bij aan de kwaliteit van leven en samenleven. Om deze functies te kunnen vervullen, moet onderwijs breed toegankelijk zijn en aansluiten op maatschappelijke behoeften.

Doelen Waddengebied

- De continuïteit en kwaliteit van het onderwijs verhogen en werken en leren combineren

Doelen brede welvaart

- Iedereen heeft de plicht er voor zorg te dragen dat zijn of haar competenties (blijven) aansluiten op maatschappelijke behoeften

Conclusie

Het Waddengebied verschilt niet opvallend van Nederlandse gemeenten op het thema onderwijs, maar de scores zijn wel overwegend laag (zie Figuur 22). Positief is dat in 2024 het aantal voortijdige schoolverlaters is gedaald ten opzichte van 2020, en dat er een daling zichtbaar is in het aantal inwoners dat alleen basisonderwijs, vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo of mbo-1 heeft afgerond (laagopgeleiden). Regionaal zijn er grote verschillen zichtbaar. Bij de Friese gemeenten aan de vaste walkust is een achteruitgang op het thema zichtbaar, terwijl de Waddeneilanden – met uitzondering van Terschelling – en Noord-Holland een positieve ontwikkeling laten zien, zie Figuur 23. Eemsdelta en Oldambt scoren opvallend laag, door lagere scores op de indicatoren eindexamencijfers vmbo-t, laagopgeleiden en voortijdig schoolverlaters. De Waddeneilanden vallen in positieve zin op, door een lager aandeel laagopgeleiden, zie Tabel 14. Opvallend is dat op Terschelling het aandeel voortijdig schoolverlaters in de afgelopen jaren is gestegen, wat de negatieve ontwikkeling op het thema onderwijs voor deze gemeente verklaart.

Tabel 14. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Eindexamencijfers vmbo-t					
Laagopgeleiden		+	+		
Schoolverlaters		–			

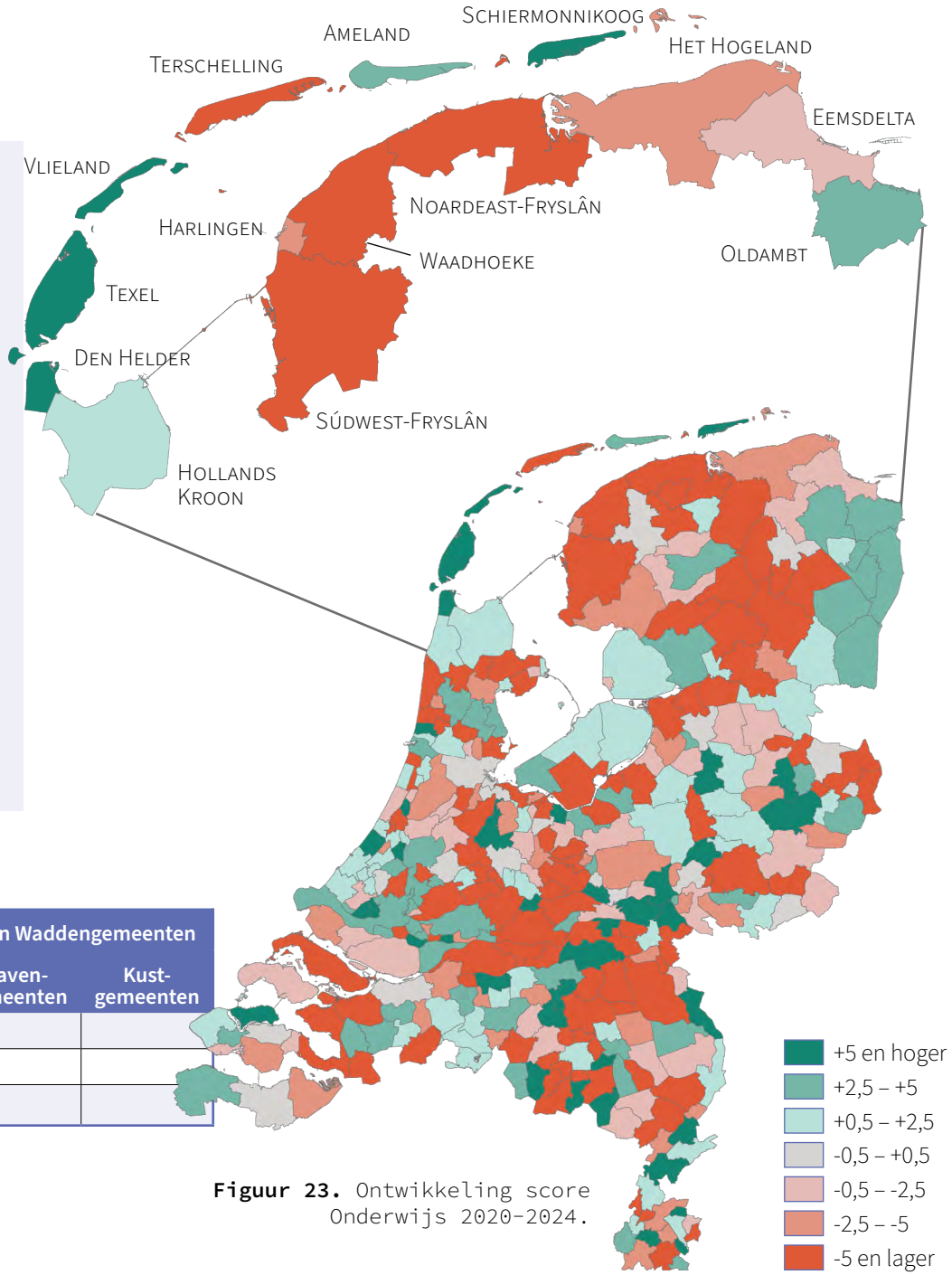

Figuur 23. Ontwikkeling score Onderwijs 2020-2024.

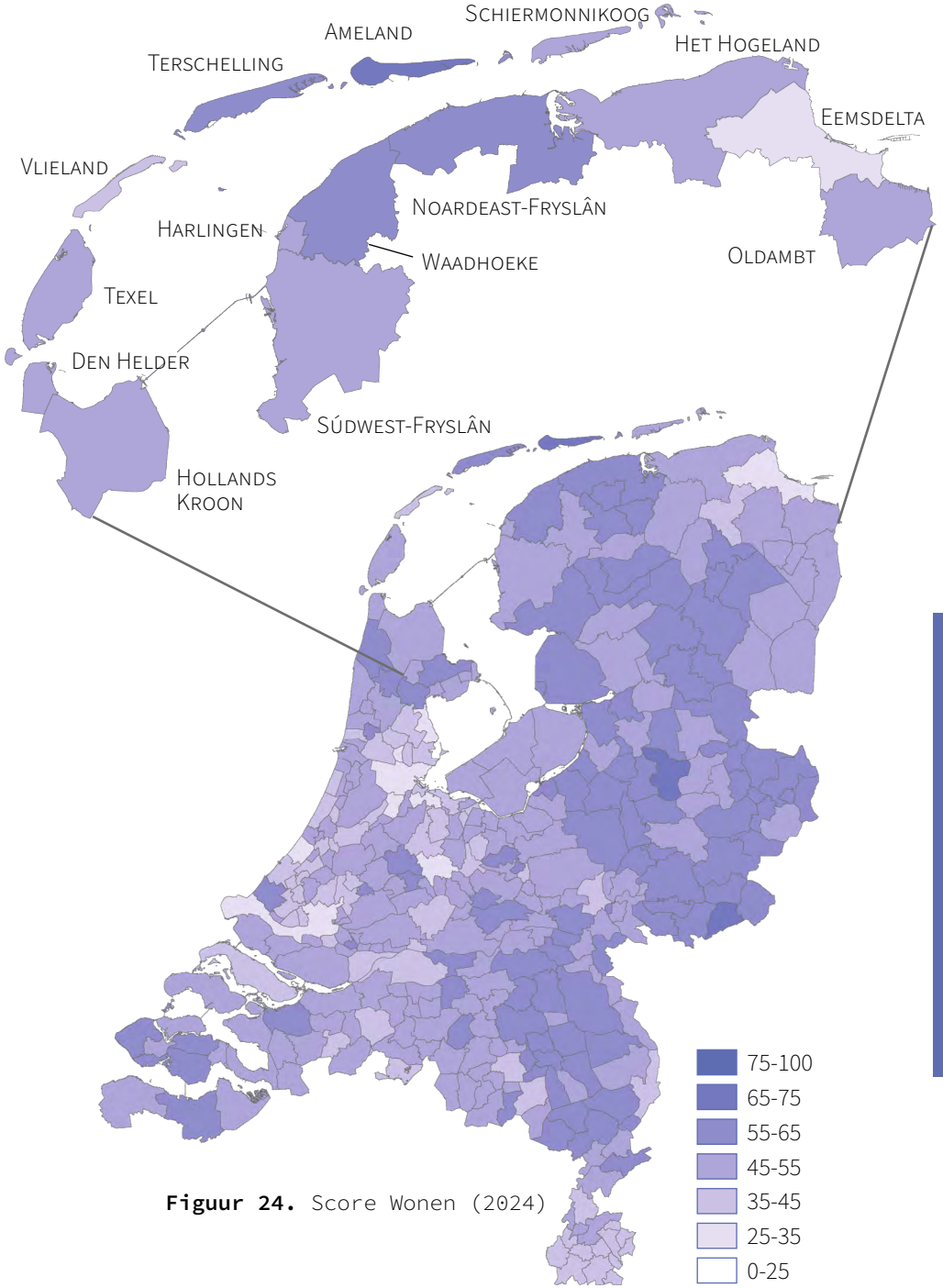

Figuur 24. Score Wonen (2024)

Wonen

Het hebben van kwalitatief goede, betaalbare en passende huisvesting is een belangrijke voorwaarde voor een goede kwaliteit van leven. Niet alleen de kwaliteit van een woning is van belang, ook de omgeving waar deze woning staat speelt een belangrijke rol. Veiligheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid van voorzieningen, groen in de omgeving en het onderhoud van de openbare ruimte zijn allemaal aspecten die de kwaliteit van de woonomgeving bepalen. Daarnaast heeft de leefomgeving waarin mensen wonen, werken en recreëren ook invloed op hun gezondheid.

Doelen Waddengebied

- Ervoor zorgen dat de Waddenkust en de Waddeneilanden een aantrekkelijk woon- en werkgebied worden en blijven als drager voor de leefbaarheid van het gebied
- Digitale en mobiele dekking optimaliseren

Doelen brede welvaart

- Iedereen heeft toegang tot een passende en betaalbare woning van goede kwaliteit
- Iedereen is tevreden met de woonomgeving waar hij of zij woont: veilig, aangenaam en gezond

Conclusie

Er zijn regionaal grote verschillen in de scores op het thema wonen. Zo vallen Ameland, Terschelling in positieve zin op, zie Figuur 24. Met name door minder geluidhinder van buren en een groter aandeel woningen met glasvezelaansluiting, al scoren beide Waddeneilanden laag op betaalbare koopwoningen. Eemsdelta daarentegen, valt met een opvallend lage score op. Daar geven inwoners minder vaak aan tevreden te zijn met hun woning en woonomgeving, en is er sprake van meer leegstand en minder glasvezelaansluitingen. Eemsdelta heeft ook een dalende trend doorgemaakt op het thema wonen, met name doordat de tevredenheid over de woonomgeving is gedaald. De aardbevingsproblematiek speelt daar mogelijk een rol in. Schiermonnikoog, Het Hogeland, Den Helder en Ameland laten de grootste positieve ontwikkeling zien op het thema wonen, zie Figuur 25. Voor alle vier de gemeenten geldt dat de tevredenheid met de woning en woonomgeving is toegenomen en de leegstand van woningen, kantoren en/of winkels is afgenomen.

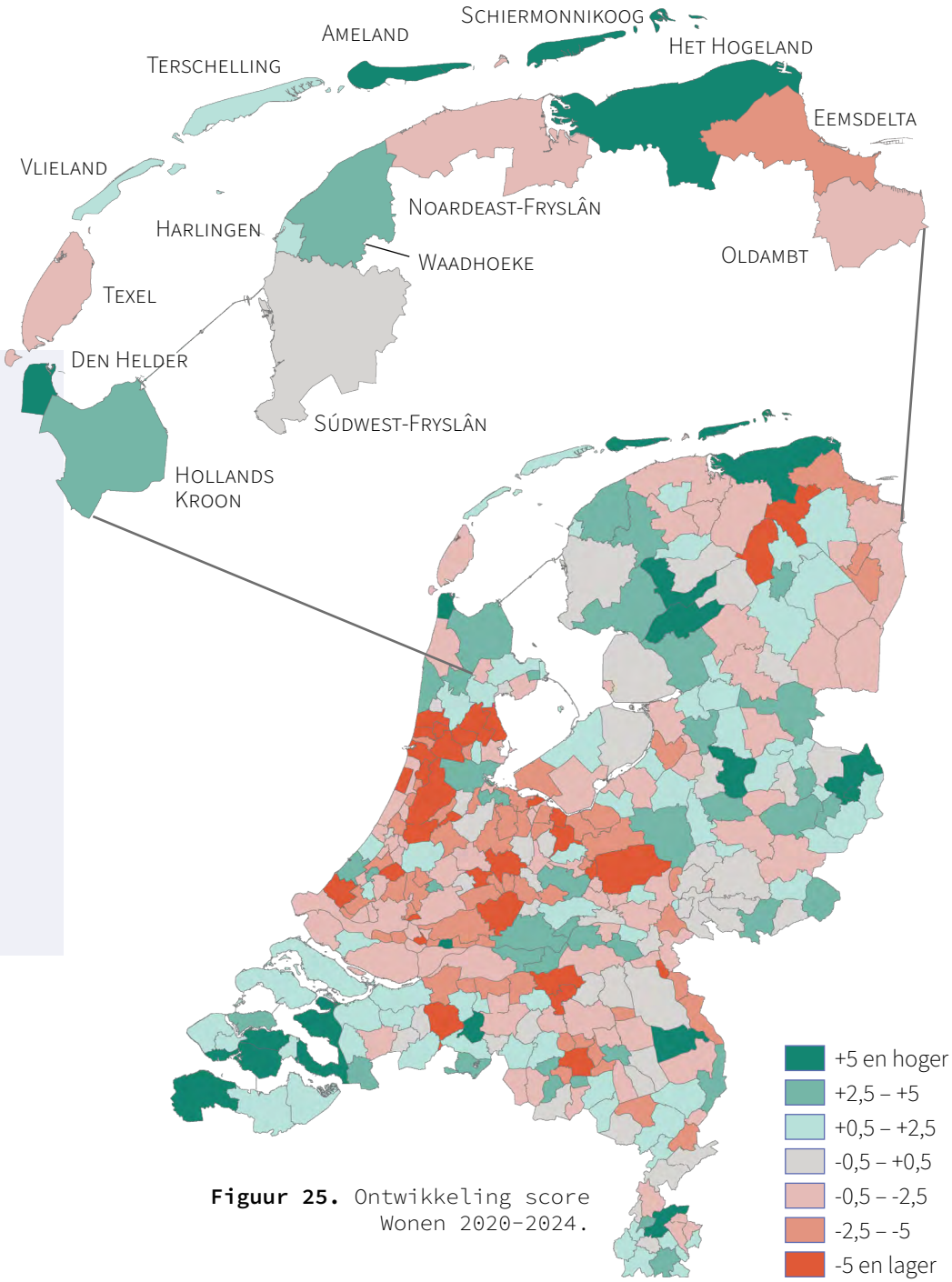

Figuur 25. Ontwikkeling score Wonen 2020-2024.

Er zijn gemiddeld genomen minder betaalbare huurwoningen in het hele Waddengebied dan in Nederlandse gemeenten, maar daarentegen is het aandeel betaalbare huurwoningen in de afgelopen periode wel toegenomen, zie Tabel 15. Het aantal betaalbare koopwoningen is echter – conform landelijke woningmarktontwikkelingen– gedaald. Inwoners van het Waddengebied zijn over het algemeen meer tevreden met hun woning dan in 2020 en het aantal leegstaande winkels is afgenomen. Op de eilanden is het aantal betaalbare koopwoningen gemiddeld genomen lager dan in de kust -en havengemeenten, zie Tabel 15. Onder andere de toeristische sector speelt hierin een rol. Het aandeel leegstaande kantoren is er ook wat lager. Inwoners van de havengemeenten hebben over het algemeen meer last van geluidhinder van buren dan inwoners in eiland -en kustgemeenten.

Tabel 15. Opvallende verschillen in scores op indicatorniveau.

Indicator	Vergelijking score met gemeenten NL	Ontwikkeling score 2020-2024	Vergelijking tussen Waddengemeenten		
			Eilanden	Haven-gemeenten	Kust-gemeenten
Betaalbare koopwoningen		–	–		
Betaalbare huurwoningen	–	+			
Geluidhinder buren				–	
Glasvezel aansluitingen					
Leegstand in woonomgeving: kantoren			+		
Leegstand in woonomgeving: winkels		+			
Leegstand woningen					
Tevredenheid woning		+			
Tevredenheid woonomgeving					

Samenvattend beeld Waddengebied

Op 8 van de 12 thema's scoren de Waddengemeenten in 2024 gemiddeld beter dan de Nederlandse gemeenten, zie Tabel 16. Dit zijn de thema's welbevinden, ecosystemen en biodiversiteit, sociale samenhang, milieu en klimaat, cultuurhistorie en landschap, onderwijs, veiligheid en wonen. Alleen op arbeid en vrije tijd, materiële welvaart, mobiliteit en gezondheid scoort het Waddengebied lager. Indicatoren die de lagere scores binnen die thematiek veroorzaken zijn met name het lagere aandeel startende bedrijven, een lagere score op fietsklimaat, een lager besteedbaar inkomen en een hoger gebruik van genotsmiddelen in vergelijking met Nederlandse gemeenten.

Kijkend naar de trend valt op dat het Waddengebied op 6 van de 11 thema's[30] een positieve ontwikkeling maakt. Alleen op de thema's welbevinden, cultuurhistorie en landschap, sociale samenhang, veiligheid en gezondheid is de trend negatief. Op de thema's onderwijs en wonen ontwikkelt het Waddengebied zich positief, terwijl de trend in Nederlandse gemeenten negatief is. Dit is te danken aan een daling van het aandeel laagopgeleiden en een stijging in het aantal betaalbare huurwoningen, een hogere tevredenheid met de woning en minder leegstaande winkels. Echter op het thema veiligheid gaat het Waddengebied achteruit terwijl Nederland vooruit gaat, al is dit effect klein. Verschillen zitten onder andere in een sterkere vermindering van het aantal delicten gemiddeld in Nederlandse gemeenten, en een grotere stijging van het aantal meldingen van huiselijk geweld in het Waddengebied ten opzichte van Nederlandse gemeenten.

30 Er kan geen trend inzichtelijk worden gemaakt voor het thema ecosystemen en biodiversiteit.

Tabel 16. Scores op thema's brede welvaart voor het Waddengebied en Nederland.

	Waddengebied			Score Nederland		
	Score 2020	Score 2024	Ontwikkeling score 2020-2024	Score 2020	Score 2024	Ontwikkeling score 2020-2024
Welbevinden	68,8	64,9	-4,0	66,8	61,0	-5,7
Ecosystemen en biodiversiteit	55,9	55,9	*	40,9	40,9	*
Sociale samenhang	51,5	48,4	-3,1	49,6	46,3	-3,3
Milieu en klimaat	40,1	43,9	3,8	37,0	43,5	6,5
Arbeid en vrije tijd	48,9	50,2	1,3	50,5	52,7	2,2
Materiële welvaart	35,0	42,5	7,5	43,1	51,5	8,5
Mobiliteit	36,4	39,4	2,9	42,0	46,9	4,9
Cultuurhistorie en landschap	72,3	72,1	-0,2	42,9	42,3	-0,6
Onderwijs	44,4	46,3	1,9	47,1	45,6	-1,5
Veiligheid	54,9	54,6	-0,2	49,9	52,2	2,3
Wonen	50,6	52,6	2,1	51,5	50,9	-0,6
Gezondheid	43,9	41,7	-2,2	47,5	44,9	-2,6

4

Regionale verdieping

4.1 Ranking Waddengemeenten op thema's brede welvaart

In tabel 17 is weergegeven hoe de Waddengemeenten ten opzichte van elkaar scoren op de thema's van brede welvaart, en in tabel 18 de ranking van de Waddengemeenten ten opzichte van alle Nederlandse gemeenten. De eilanden zijn unieke gebieden in Nederland, en scoren in het Waddengebied, en ook in nationaal perspectief, zeer hoog. Ameland scoort behalve op milieu en klimaat, op alle thema's in de top 5. Ook Vlieland, Texel en Terschelling komen vaak terug in de top 5. Oldambt en Eemsdelta scoren laag, ook vanuit nationaal perspectief. Dat is mede het gevolg van een wisselende samenstelling van factoren die in Oost-Groningen een rol spelen, zoals grensligging, demografische ontwikkeling en bevolkingssamenstelling, het gebrek aan sterk stuwende bedrijvigheid en hoger onderwijsinstellingen, enzovoorts.

Tabel 17. Ranking scores Waddengemeenten per thema ten opzichte van elkaar (2024).

Type gemeente	Gemeente	Wel-bevinden	Eco-systemen en bio-diversiteit	Sociale samen-hang	Milieu en klimaat	Arbeid en vrije tijd	Materiële welvaart	Mobiliteit	Cultuur-historie en land-schap	Onderwijs	Veiligheid	Wonen	Gezond-heid
Eiland	Ameland	4	3	3	14	4	1	5	3	1	4	1	4
	Schiermonnikoog	11	1	2	5	11	7	8	2	4	7	6	1
	Terschelling	10	2	4	13	2	2	7	7	3	1	2	3
	Texel	8	6	8	11	8	4	4	6	6	6	7	5
	Vlieland	1	4	1	4	5	6	3	1	2	2	13	2
Haven	Den Helder	13	5	13	1	10	12	2	14	12	11	10	12
	Eemsdelta	12	13	12	6	14	11	6	9	14	14	14	13
	Harlingen	2	7	7	12	9	13	1	12	9	12	11	10
Kust	Het Hogeland	9	8	11	8	12	5	9	8	8	10	9	11
	Hollands Kroon	7	9	10	3	1	3	13	13	10	8	5	7
	Noardeast-Fryslân	3	11	9	7	7	9	12	4	11	3	3	9
	Oldambt	14	12	14	10	13	14	10	11	13	13	12	14
	Súdwest-Fryslân	6	10	5	2	3	10	11	5	5	9	8	6
	Waadhoeke	5	14	6	9	6	8	14	10	7	5	4	8

Tabel 18. Ranking scores Waddengemeenten ten opzichte van alle 342 Nederlandse gemeenten (2024).

Type gemeente	Gemeente	Wel-bevinden	Eco-systemen en bio-diversiteit	Sociale samen-hang	Milieu en klimaat	Arbeid en vrije tijd	Materiële welvaart	Mobiliteit	Cultuur-historie en land-schap	Onderwijs	Veiligheid	Wonen	Gezond-heid
Eiland	Ameland	30	8	30	311	152	111	221	3	1	54	1	112
	Schiermonnikoog	159	1	6	114	293	269	287	2	104	124	125	35
	Terschelling	154	2	40	298	122	171	285	10	52	3	18	81
	Texel	72	18	128	222	242	209	220	9	158	93	126	126
	Vlieland	16	10	5	106	159	265	215	1	4	13	276	76
Haven	Den Helder	276	15	306	42	279	322	110	187	286	248	178	313
	Eemsdelta	235	224	297	120	325	317	245	19	312	323	340	335
	Harlingen	22	109	93	248	255	329	96	59	243	254	179	230
Kust	Het Hogeland	140	146	255	150	316	243	288	11	241	224	175	282
	Hollands Kroon	67	153	230	80	73	198	325	117	246	156	118	182
	Noardeast-Fryslân	29	158	158	137	233	275	321	4	268	14	53	229
	Oldambt	296	211	338	186	324	337	302	27	308	320	246	336
	Súdwest-Fryslân	55	157	69	52	150	286	313	5	152	195	159	181
	Waadhoeke	42	318	87	154	181	270	329	20	233	65	73	226

4.2

Factsheets per gemeente

EILANDGEMEENTE

Ameland

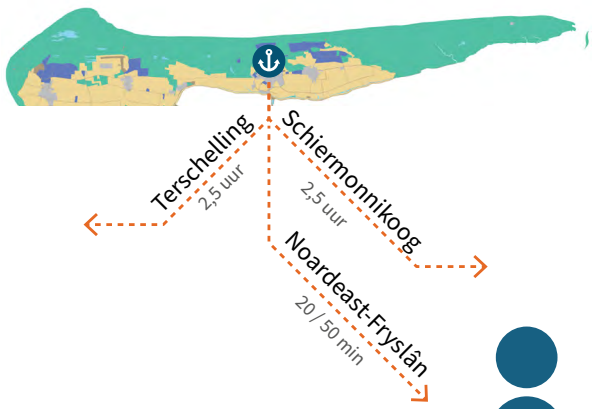

3.839

Regiokompas-scores

85,3
Cultuurhistorie en landschap

83,1
Ecosystemen en biodiversiteit

74,6
Onderwijs

69,9 Welbevinden

68,7 Wonen

63,7 Veiligheid

57,8 Materiële welvaart

57,1 Sociale samenhang

53,7 Arbeid en vrije tijd

49,8 Gezondheid

43,2 Mobiliteit

36,4 Milieu en klimaat

Tevredenheid met leven
2022 (COROP-regio)
87,8%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€353.454

Besteedbaar inkomen
2021
€47.800

Woning naar eigendom

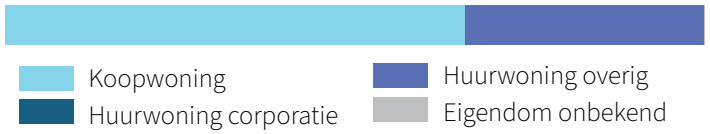

Demografie

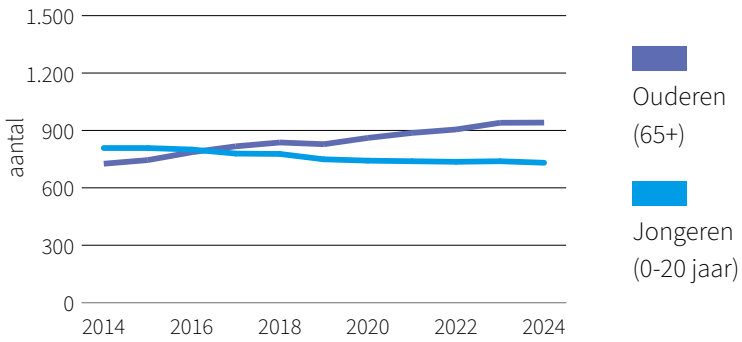

Grondgebruik

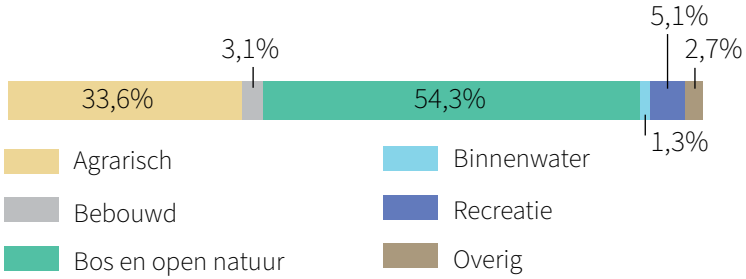

Verdeling aantal werknemers

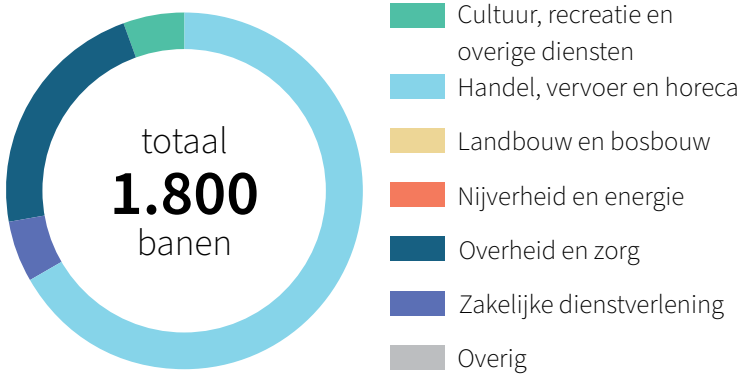

Opleidingsniveau

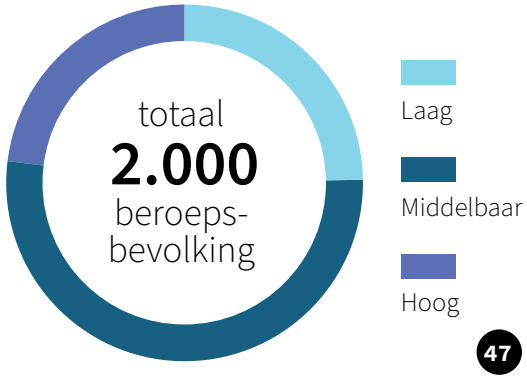

EILANDGEMEENTE

Schiermonnikoog

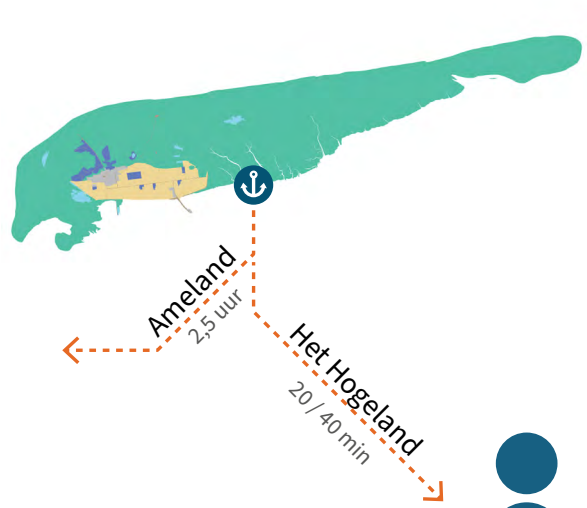

972

Regiokompas-scores

87,7 Ecosystemen en biodiversiteit

86,4 Cultuurhistorie en landschap

63,1 Sociale samenhang

62,2 Welbevinden

56,8 Veiligheid

56,4 Gezondheid

54,0 Wonen

48,6 Onderwijs

47,8 Arbeid en vrije tijd

45,1 Milieu en klimaat

41,6 Materiële welvaart

37,3 Mobiliteit

Tevredenheid met leven
2022 (COROP-regio)

87,8%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)

87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022

€392.520

Besteedbaar inkomen
2021

€42.500

Woning naar eigendom

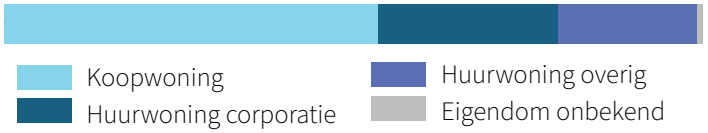

Demografie

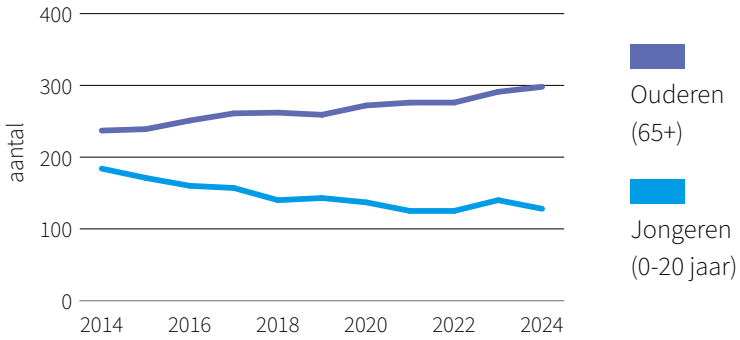

Grondgebruik

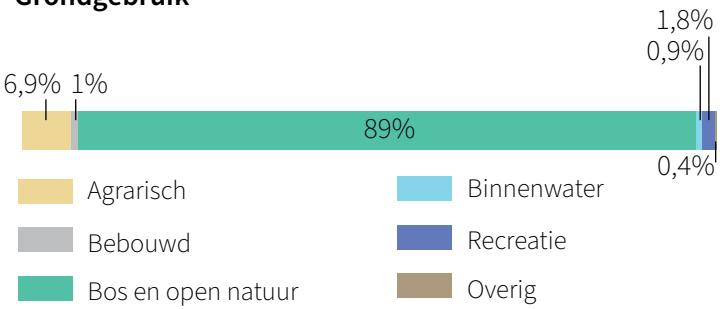

Verdeling aantal werknemers

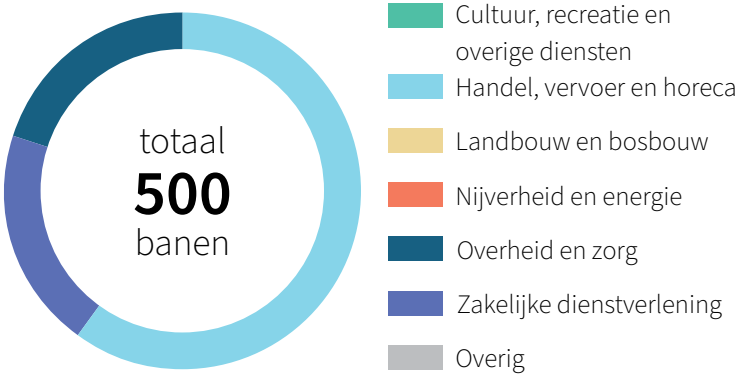

Opleidingsniveau

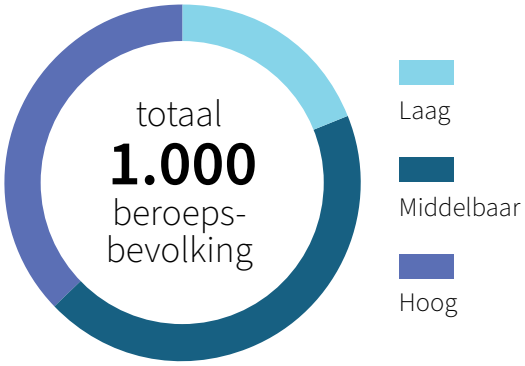

EILANDGEMEENTE

Terschelling

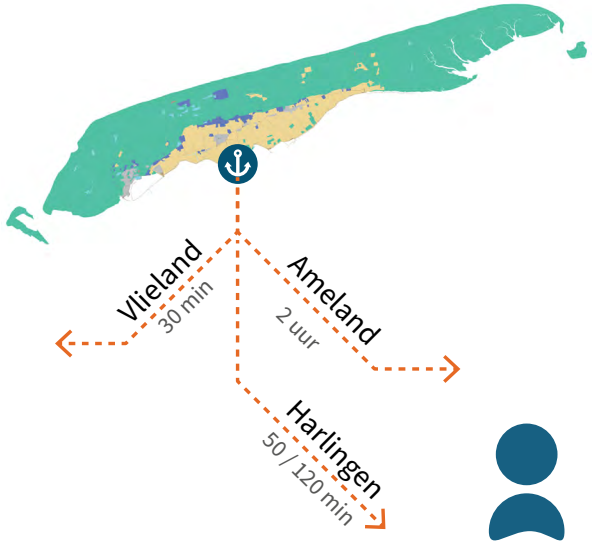

4.898

Regiokompas-scores

86,6
Ecosystemen en biodiversiteit

76,7
Cultuurhistorie en landschap

74,5
Veiligheid

62,6 Welbevinden

61,5 Wonen

56,1 Sociale samenhang

55,0 Arbeid en vrije tijd

53,6 Onderwijs

53,3 Materiële welvaart

52,0 Gezondheid

37,6 Mobiliteit

37,1 Milieu en klimaat

Tevredenheid met leven
2022 (COROP-regio)
87,8%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€519.238

Besteedbaar inkomen
2021
€50.500

Woning naar eigendom

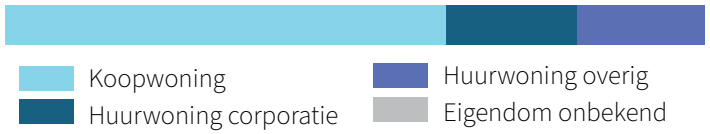

Demografie

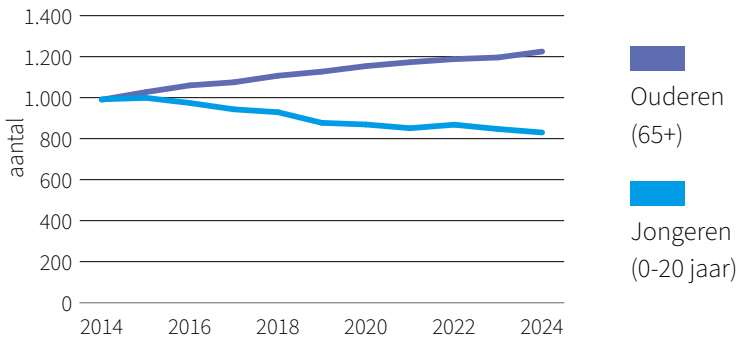

Grondgebruik

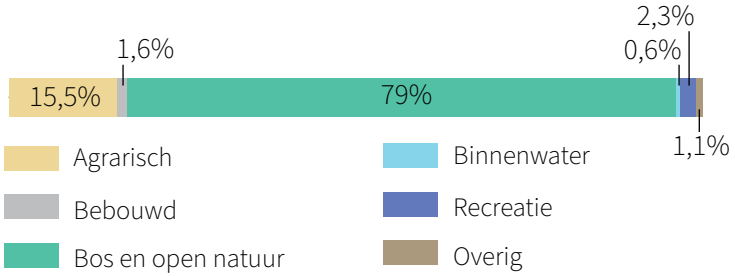

Verdeling aantal werknemers

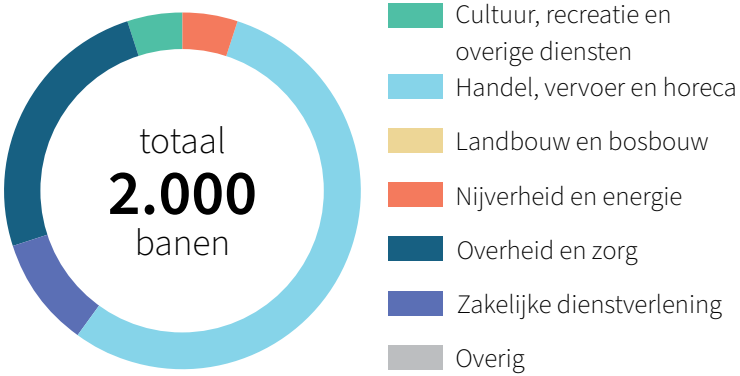

Opleidingsniveau

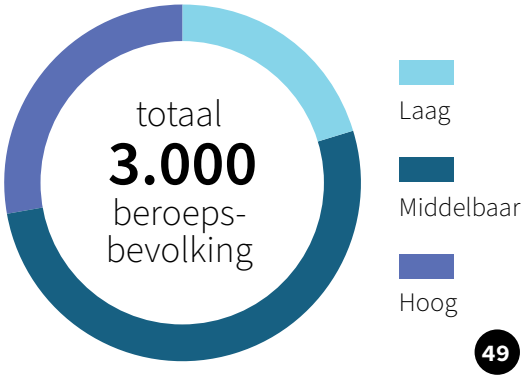

EILANDGEMEENTE

Texel

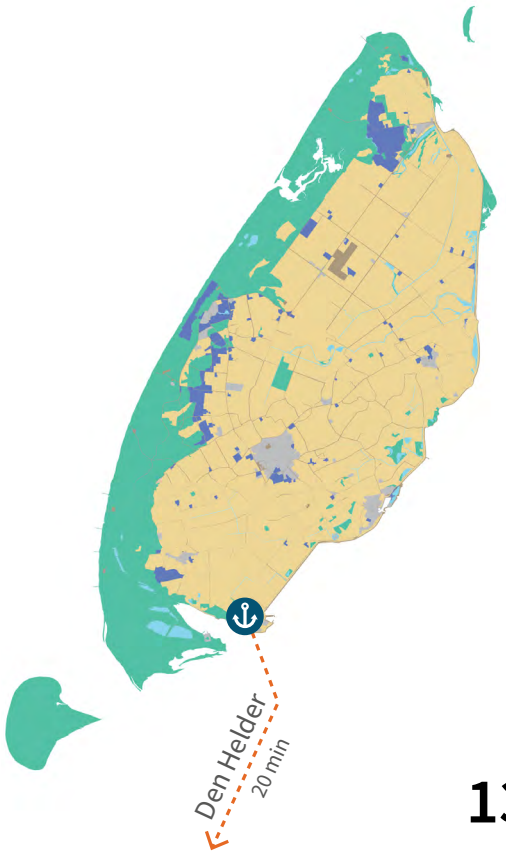

13.815

Regiokompas-scores

78,6
Ecosystemen en biodiversiteit

76,7
Cultuurhistorie en landschap

66,8
Welbevinden

59,3 Veiligheid

53,9 Wonen

50,4 Materiële welvaart

50,0 Arbeid en vrije tijd

49,6 Sociale samenhang

48,9 Gezondheid

48,1 Milieu en klimaat

45,8 Onderwijs

43,2 Mobiliteit

Tevredenheid met leven
2022
85,6%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
88,7%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€435.091

Besteedbaar inkomen
2022
€47.200

Woning naar eigendom

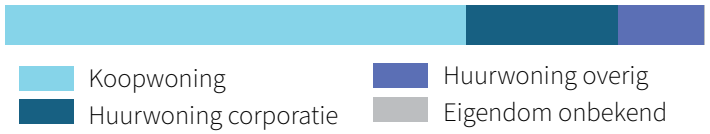

Demografie

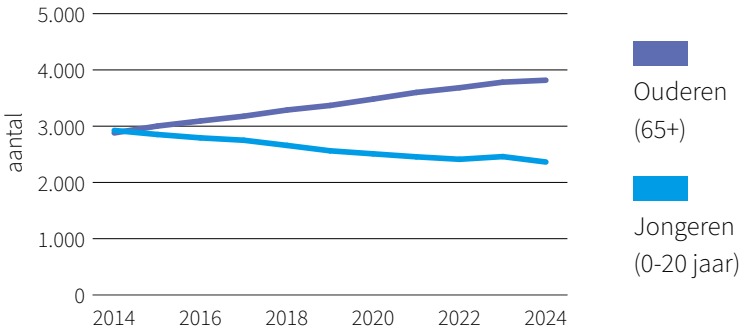

Grondgebruik

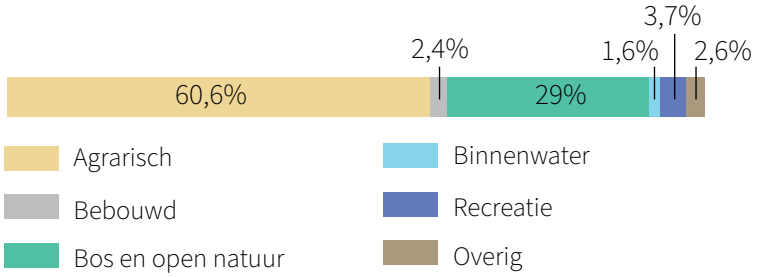

Verdeling aantal werknemers

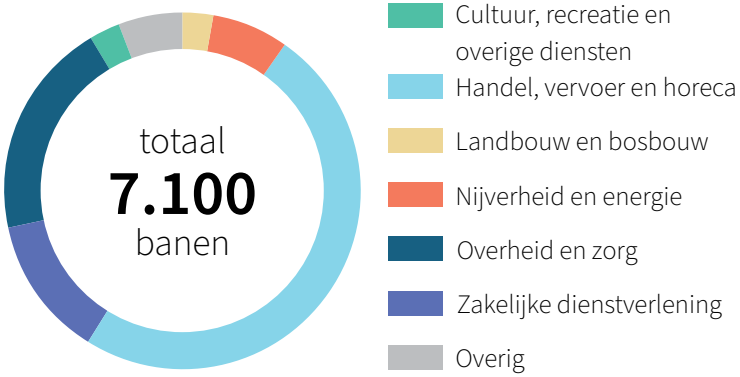

Opleidingsniveau

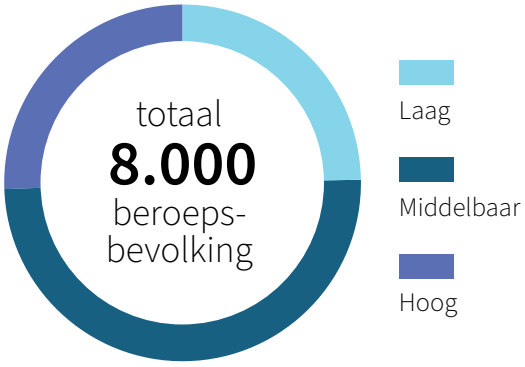

EILANDGEMEENTE

Vlieland

1.255

Regiokompas-scores

86,5
Cultuurhistorie en landschap

81,6
Ecosystemen en biodiversiteit

71,3
Welbevinden

70,5	Veiligheid
66,5	Onderwijs
64,4	Sociale samenhang
53,4	Arbeid en vrije tijd
52,2	Gezondheid
45,3	Milieu en klimaat
44,9	Wonen
43,7	Mobiliteit
42,0	Materiële welvaart

Tevredenheid met leven
2022 (COROP-regio)
87,8%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€526.909

Besteedbaar inkomen
2021
€43.500

Woning naar eigendom

Demografie

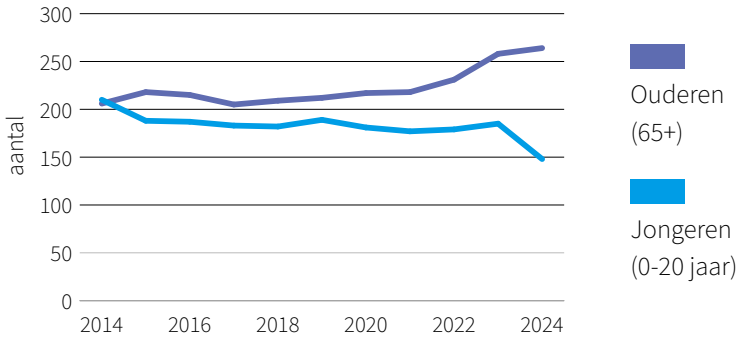

Grondgebruik

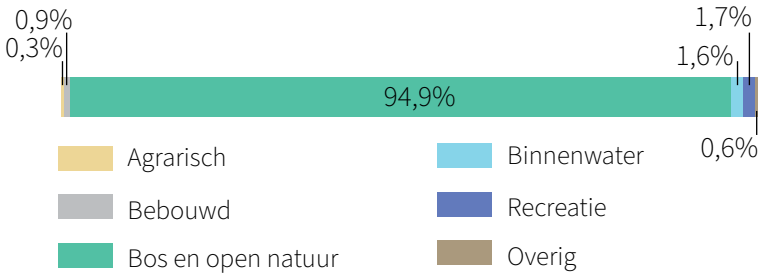

Verdeling aantal werknemers

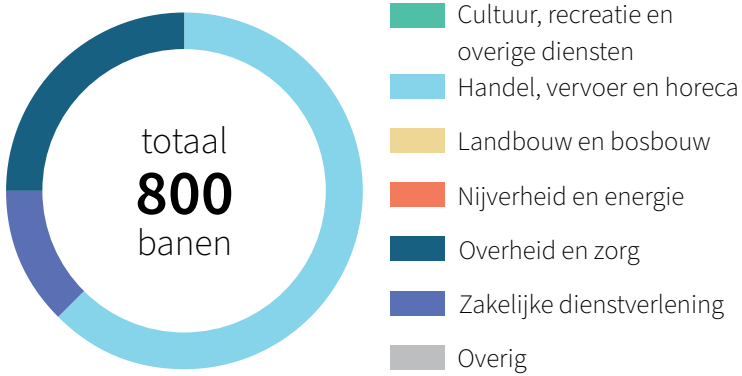

Opleidingsniveau

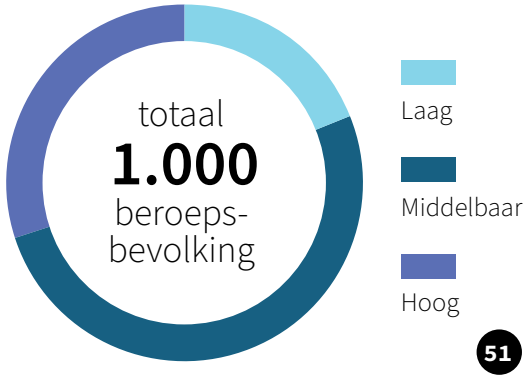

HAVENGEMEENTE

Den Helder

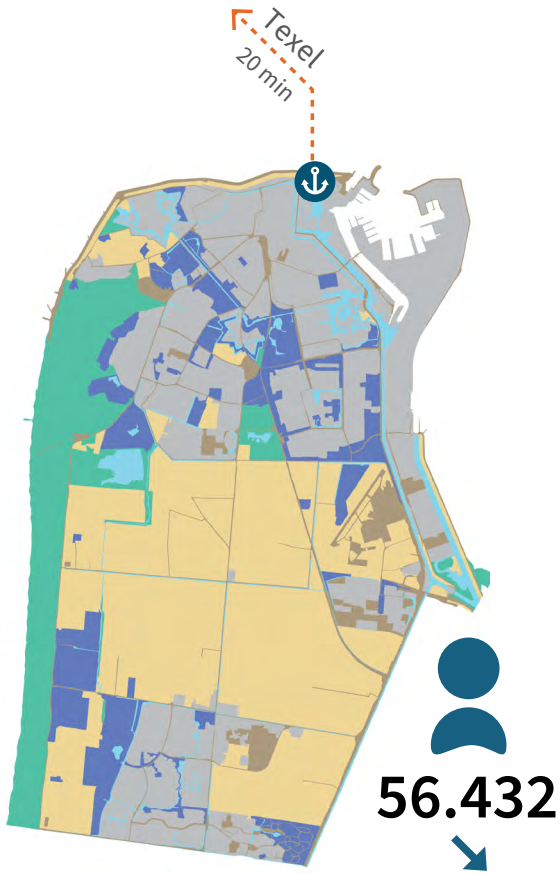

Regiokompas-scores

80,1
Ecosystemen en biodiversiteit

55,6
Welbevinden

52,3
Mobiliteit

51,4	Wonen
48,5	Arbeid en vrije tijd
48,3	Milieu en klimaat
48,2	Veiligheid
39,3	Cultuurhistorie en landschap
37,7	Onderwijs
34,6	Sociale samenhang
33,2	Materiële welvaart
31,4	Gezondheid

Tevredenheid met leven
2022
83,3%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
88,7%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€262.913

Besteedbaar inkomen
2022
€41.900

Woning naar eigendom

Demografie

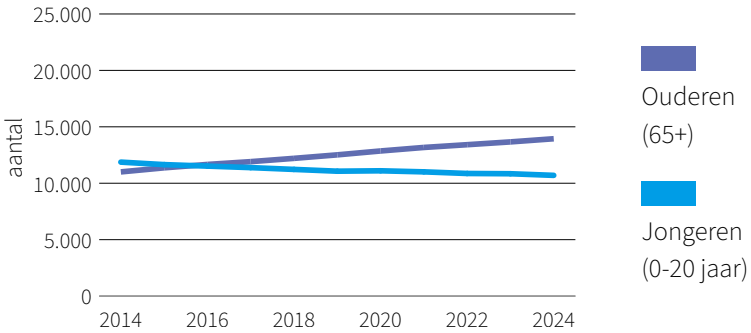

Grondgebruik

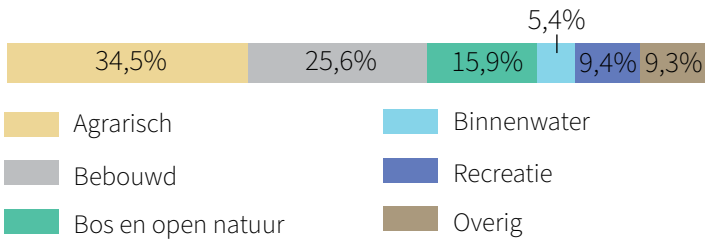

Verdeling aantal werknemers

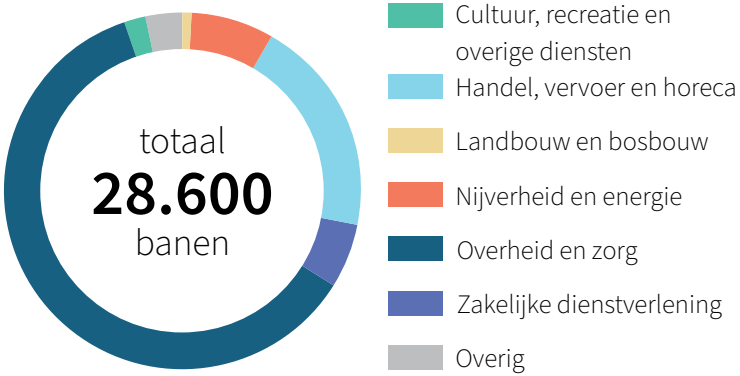

Opleidingsniveau

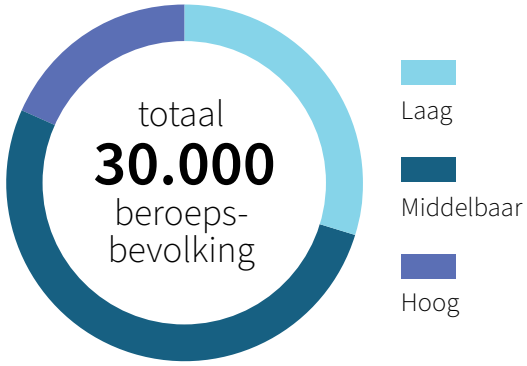

HAVENGEMEENTE

Eemsdelta

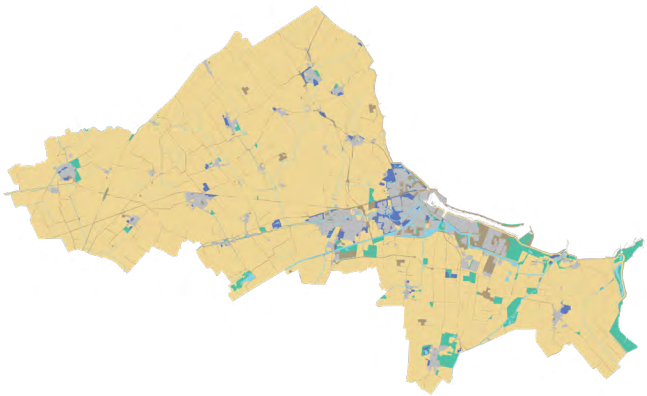

45.106

Regiokompas-scores

70,4 Cultuurhistorie en landschap

58,4 Welbevinden

44,9 Milieu en klimaat

43,5 Arbeid en vrije tijd

40,7 Mobiliteit

35,9 Sociale samenhang

34,7 Onderwijs

34,6 Materiële welvaart

33,1 Veiligheid

30,9 Wonen

29,7 Ecosystemen en biodiversiteit

22,7 Gezondheid

Tevredenheid met leven
2022
84,5%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
72,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€258.900

Besteedbaar inkomen
2022
€41.600

Woning naar eigendom

Demografie

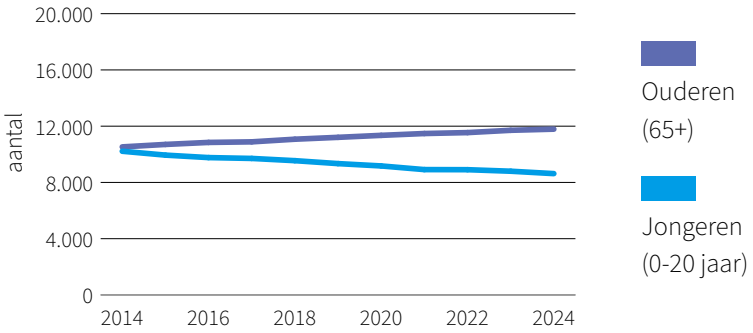

Grondgebruik

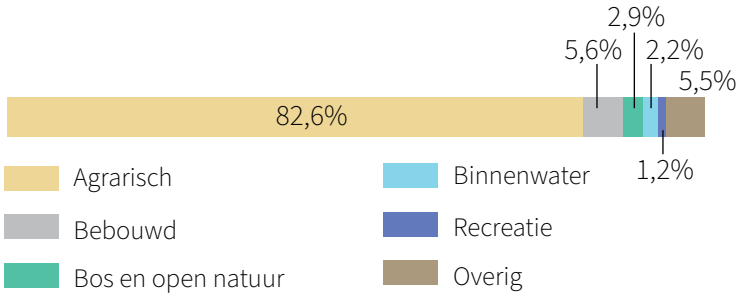

Verdeling aantal werknemers

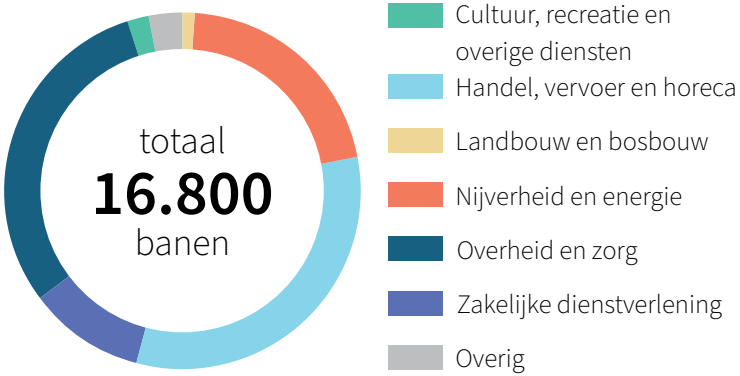

Opleidingsniveau

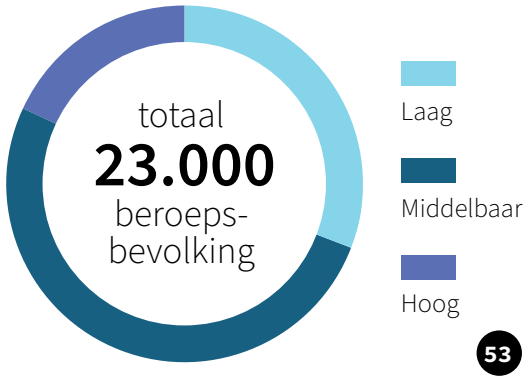

HAVENGEMEENTE

Harlingen

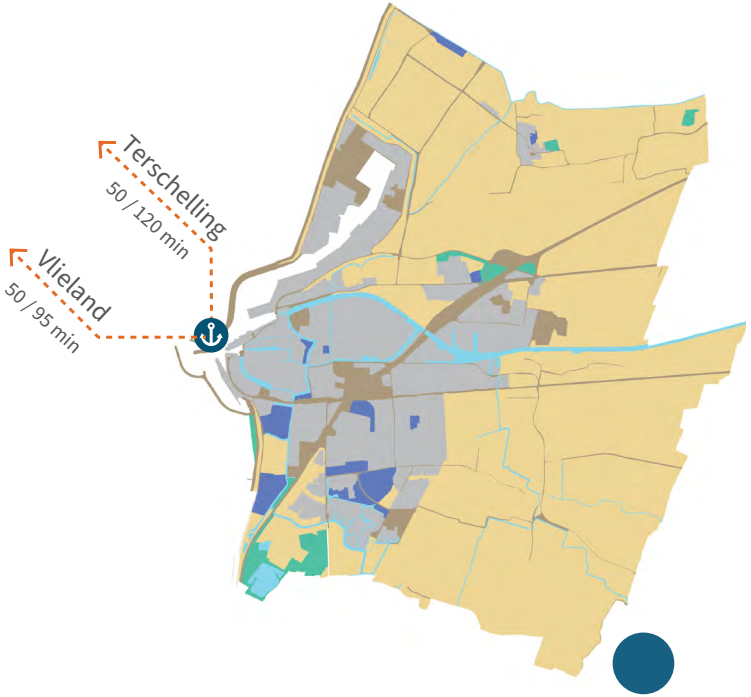

16.229

Regiokompas-scores

70,9
Welbevinden

60,4
Cultuurhistorie en landschap

53,3
Mobiliteit

51,8 Sociale samenhang

51,4 Wonen

49,6 Arbeid en vrije tijd

46,0 Ecosystemen en biodiversiteit

44,5 Veiligheid

41,3 Onderwijs

40,4 Gezondheid

40,0 Milieu en klimaat

31,4 Materiële welvaart

Tevredenheid met leven
2022 (COROP-regio)
87,8%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021 (COROP-regio)
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€298.340

Besteedbaar inkomen
2022
€41.900

Woning naar eigendom

Demografie

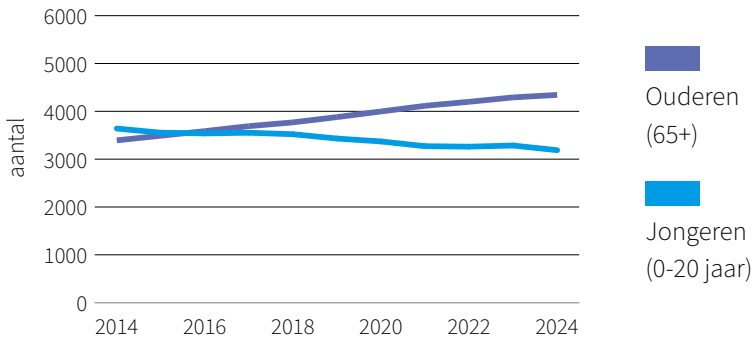

Grondgebruik

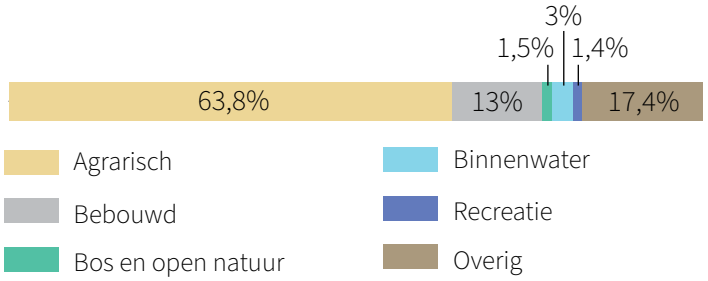

Verdeling aantal werknemers

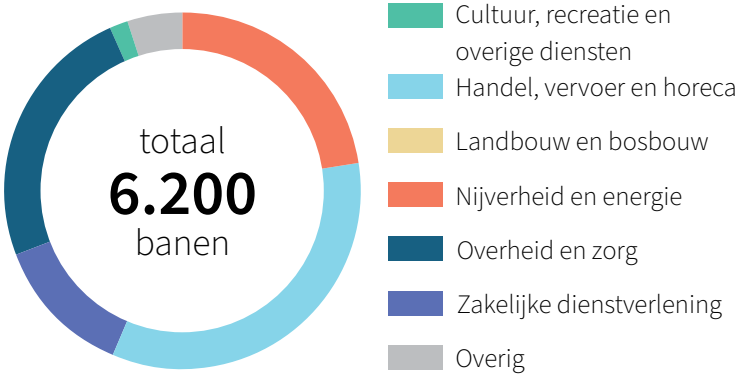

Opleidingsniveau

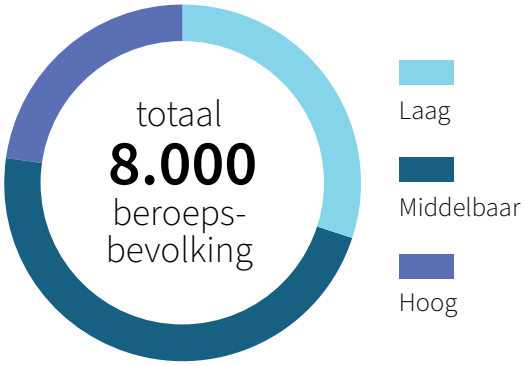

KUSTGEMEENTE

Het Hogeland

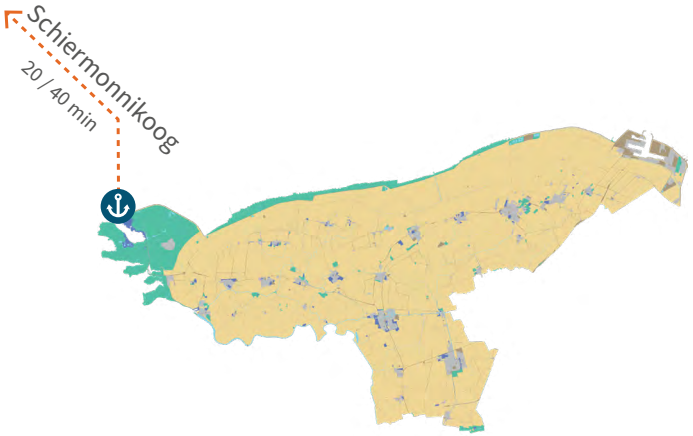

48.224

Regiokompas-scores

75,1
Cultuurhistorie en landschap

63,1
Welbevinden

51,6
Wonen

47,3 Veiligheid

46,4 Materiële welvaart

44,2 Arbeid en vrije tijd

44,1 Milieu en klimaat

41,5 Onderwijs

41,5 Sociale samenhang

41,3 Ecosystemen en biodiversiteit

37,0 Mobiliteit

36,7 Gezondheid

Tevredenheid met leven
2022
83,1%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
83,4%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€285.779

Besteedbaar inkomen
2022
€44.300

Woning naar eigendom

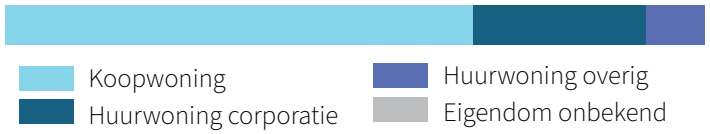

Demografie

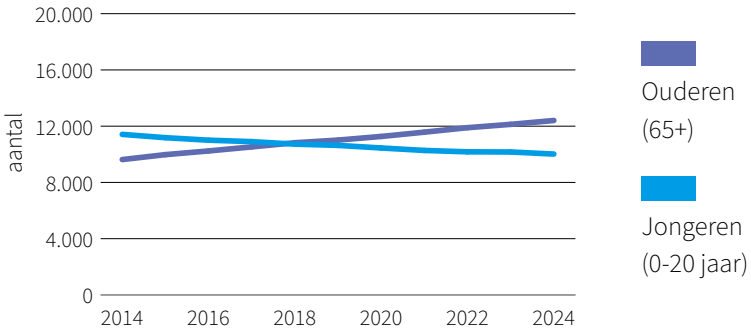

Grondgebruik

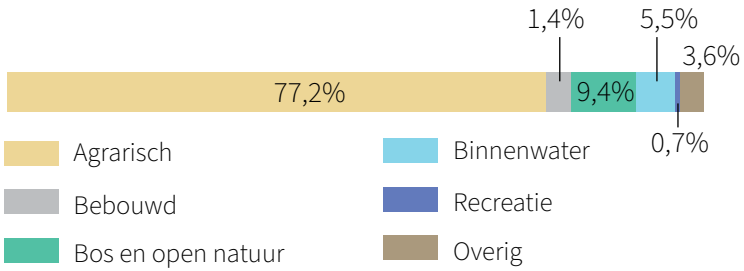

Verdeling aantal werknemers

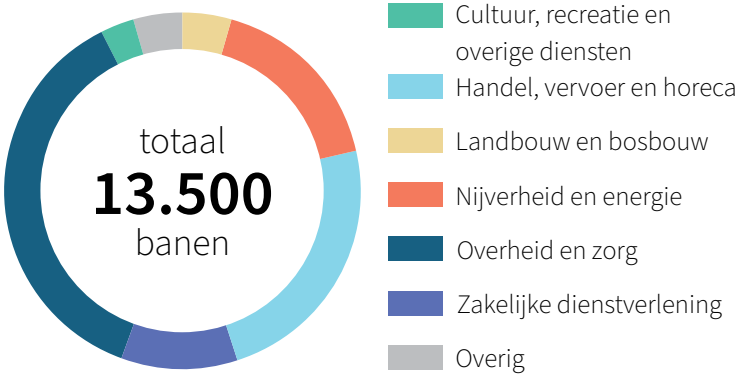

Opleidingsniveau

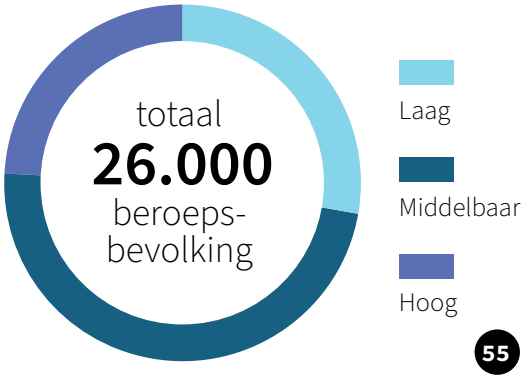

KUSTGEMEENTE

Hollands Kroon

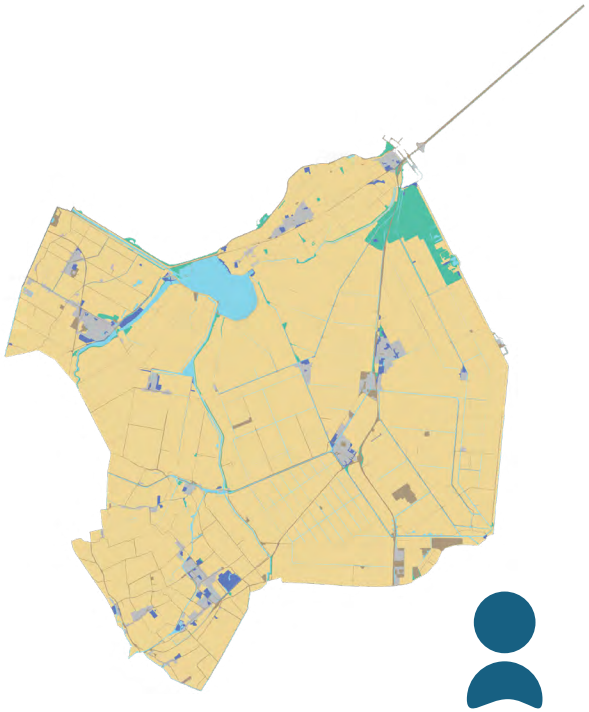

49.522

Regiokompas-scores

66,9
Welbevinden

56,8
Arbeid en vrije tijd

55,2
Veiligheid

54,2 Wonen

51,4 Materiële welvaart

49,1 Cultuurhistorie en landschap

46,5 Milieu en klimaat

44,8 Gezondheid

43,2 Sociale samenhang

41,2 Onderwijs

39,8 Ecosystemen en biodiversiteit

31,3 Mobiliteit

Tevredenheid met leven
202
87,6%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
88,7%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€379.619

Besteedbaar inkomen
2022
€49.800

Woning naar eigendom

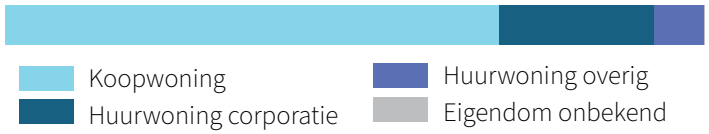

Demografie

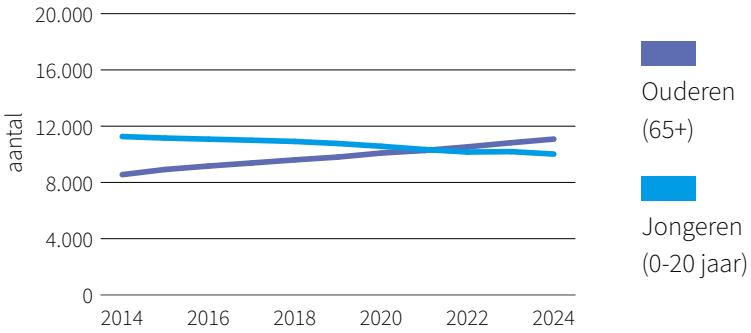

Grondgebruik

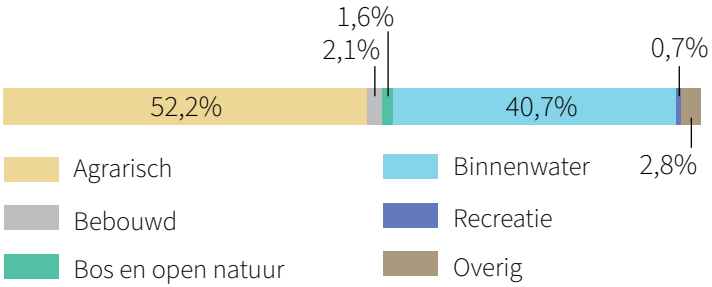

Verdeling aantal werknemers

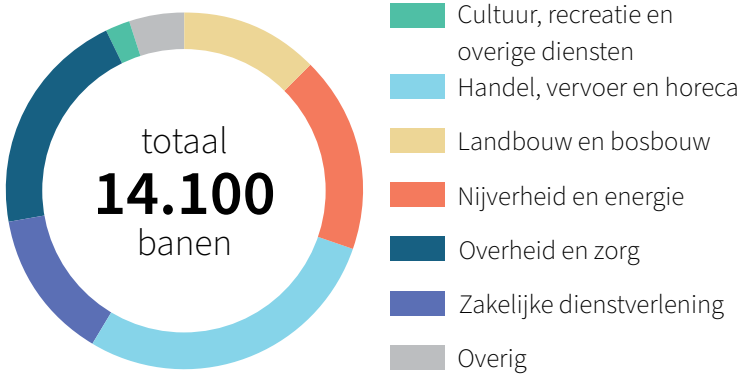

Opleidingsniveau

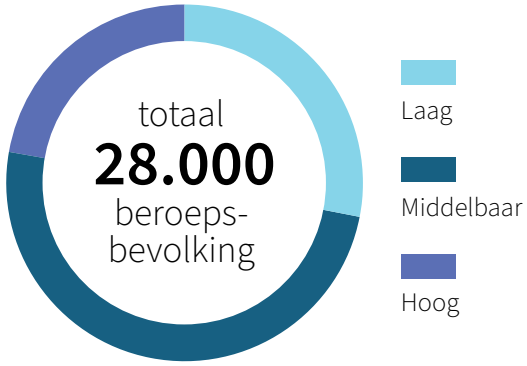

KUSTGEMEENTE

Noardeast-Fryslân

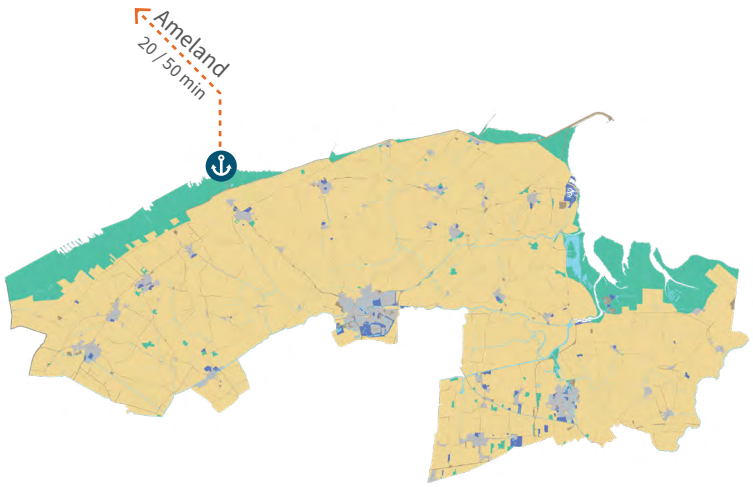

45.866

Regiokompas-scores

82,0 Cultuurhistorie en landschap

69,9 Welbevinden

65,4 Veiligheid

57,7 Wonen

50,5 Arbeid en vrije tijd

47,7 Sociale samenhang

44,3 Milieu en klimaat

41,4 Materiële welvaart

40,4 Gezondheid

39,5 Onderwijs

39,2 Ecosystemen en biodiversiteit

32,1 Mobiliteit

Tevredenheid met leven
2022
90,4%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€279.101

Besteedbaar inkomen
2022
€44.100

Woning naar eigendom

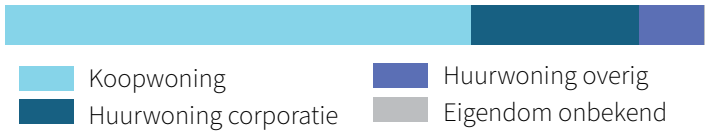

Demografie

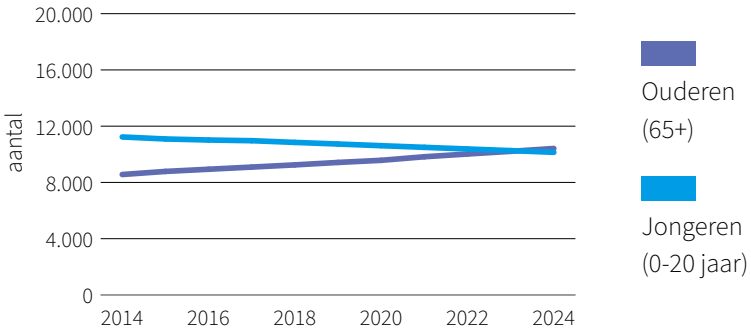

Grondgebruik

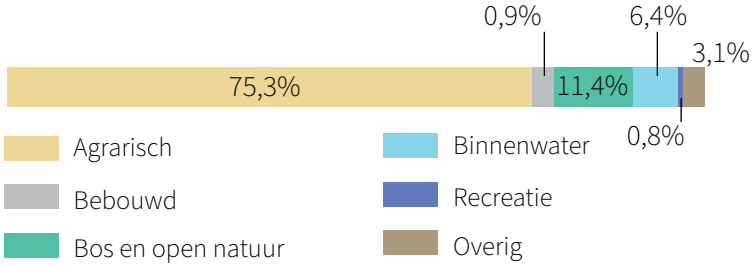

Verdeling aantal werknemers

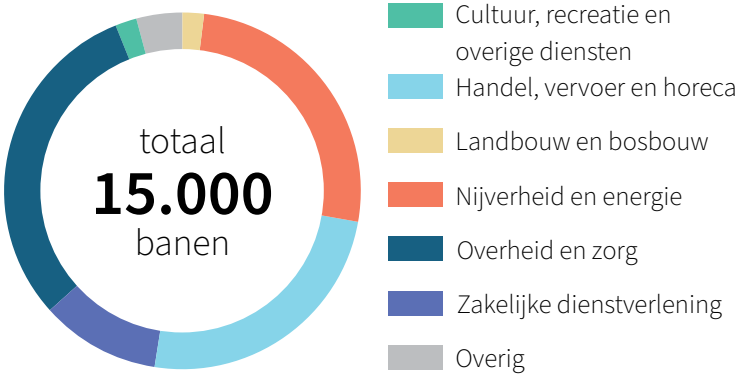

Opleidingsniveau

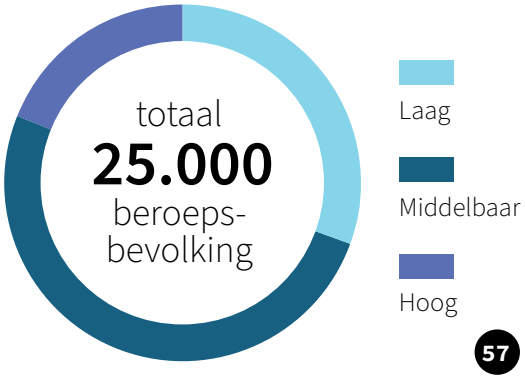

KUSTGEMEENTE

Oldambt

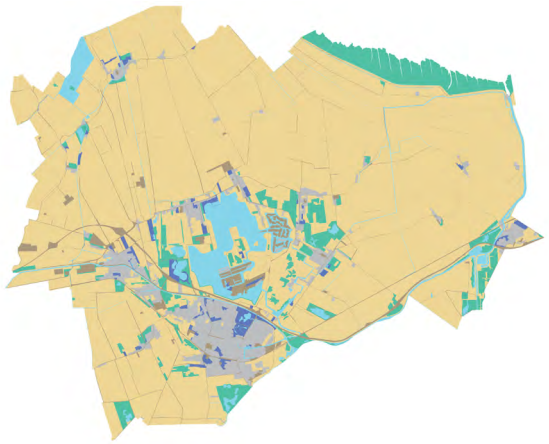

39.405

Regiokompas-scores

68,7 Cultuurhistorie en landschap

53,7 Welbevinden

47,9 Wonen

43,5 Arbeid en vrije tijd

43,0 Milieu en klimaat

35,7 Mobiliteit

35,3 Onderwijs

33,5 Veiligheid

31,5 Ecosystemen en biodiversiteit

29,7 Materiële welvaart

27,3 Sociale samenhang

22,6 Gezondheid

Tevredenheid met leven
2022
83,2%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
84,4%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€265.561

Besteedbaar inkomen
2022
€41.300

Woning naar eigendom

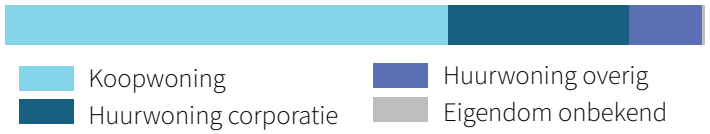

Demografie

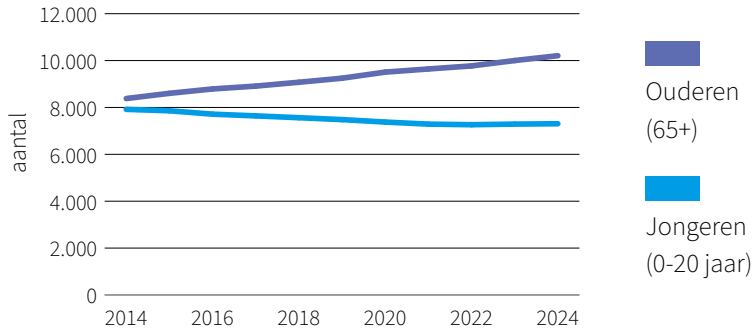

Grondgebruik

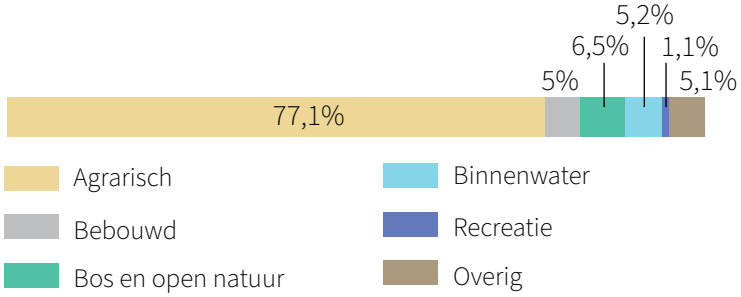

Verdeling aantal werknemers

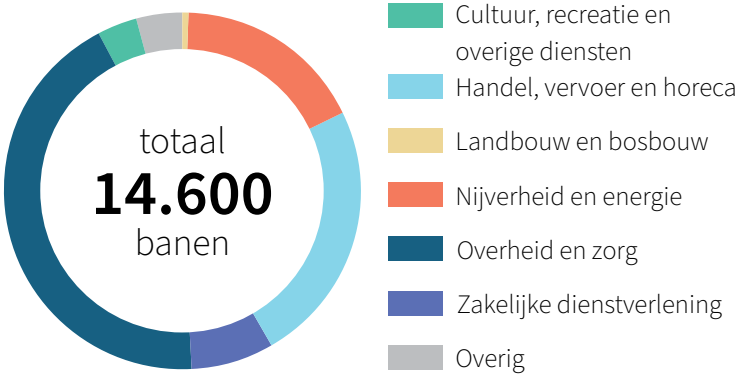

Opleidingsniveau

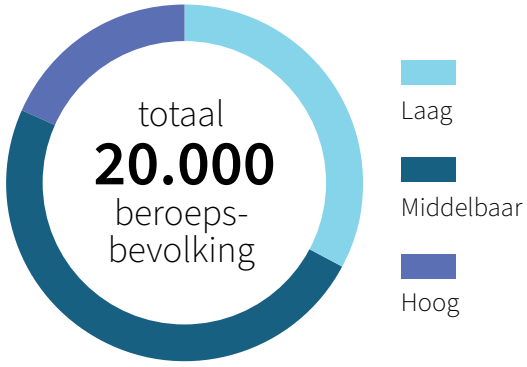

KUSTGEMEENTE

Súdwest-Fryslân

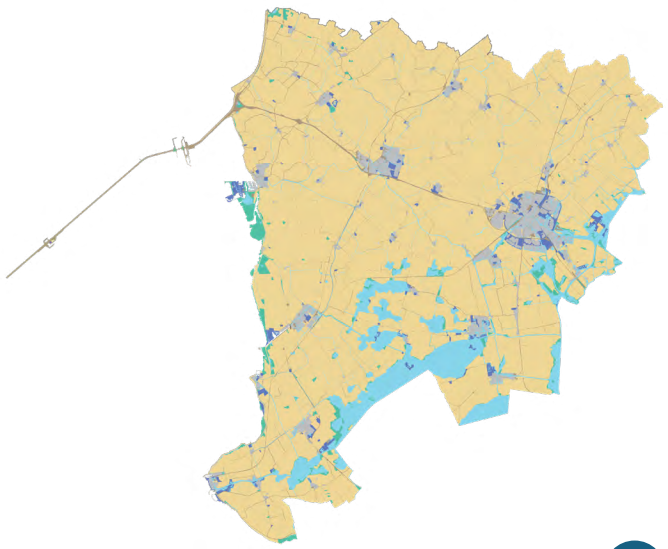

90.421

Regiokompas-scores

82,0
Cultuurhistorie en landschap

68,2
Welbevinden

53,8
Arbeid en vrije tijd

53,4 Sociale samenhang

52,5 Wonen

50,3 Veiligheid

47,7 Milieu en klimaat

46,3 Onderwijs

45,0 Gezondheid

39,8 Materiële welvaart

39,4 Ecosystemen en biodiversiteit

33,5 Mobiliteit

Tevredenheid met leven
2022
86,6%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
87,2%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€333.187

Besteedbaar inkomen
2022
€46.100

Woning naar eigendom

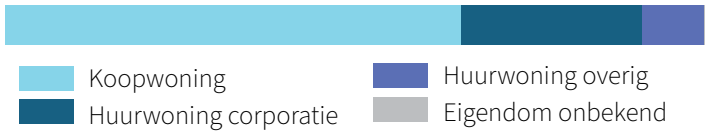

Demografie

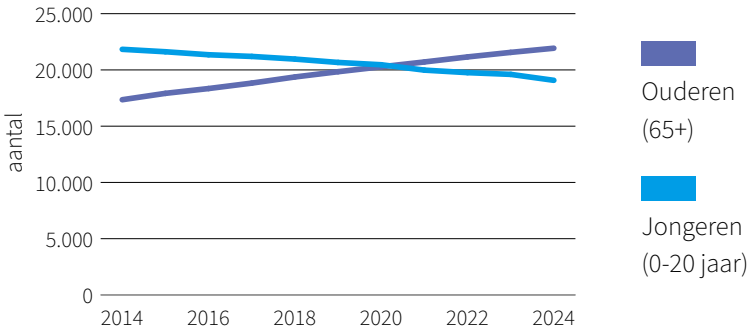

Grondgebruik

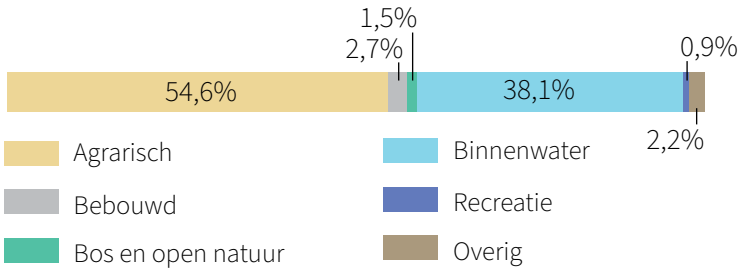

Verdeling aantal werknemers

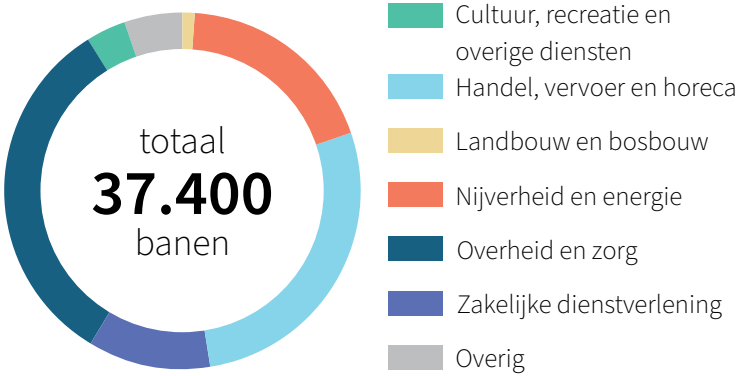

Opleidingsniveau

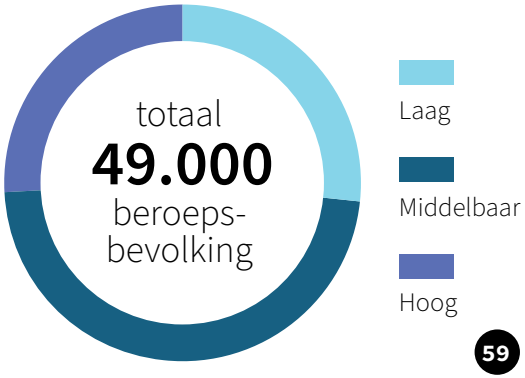

KUSTGEMEENTE

Waadhoeke

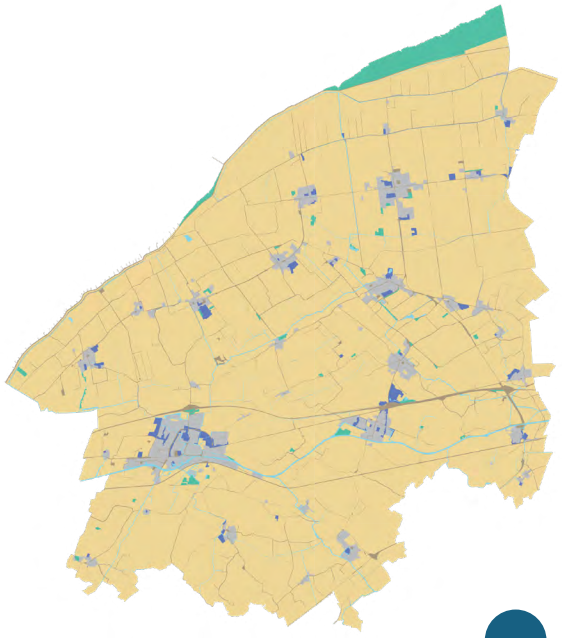

46.911

Regiokompas-scores

70,1 Cultuurhistorie en landschap

69,0 Welbevinden

62,6 Veiligheid

56,7 Wonen

52,5 Arbeid en vrije tijd

52,0 Sociale samenhang

44,0 Milieu en klimaat

41,9 Onderwijs

41,5 Materiële welvaart

40,6 Gezondheid

30,3 Mobiliteit

17,5 Ecosystemen en biodiversiteit

Tevredenheid met leven
2022
87,4%

Tevredenheid met woonoomgeving
2021
87,3%

Gem. verkoopprijs woning
2022
€273.994

Besteedbaar inkomen
2022
€44.900

Woning naar eigendom

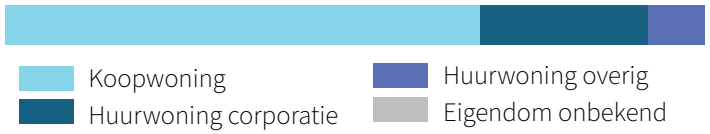

Demografie

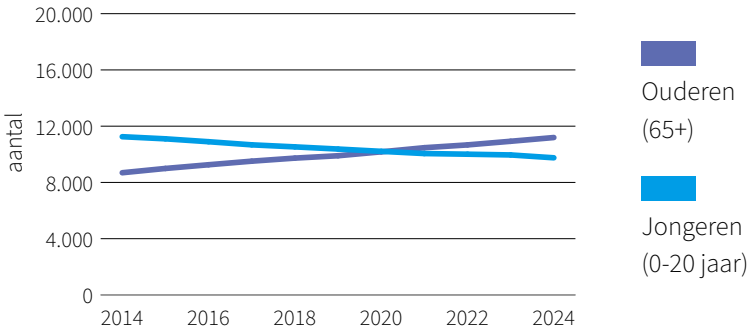

Grondgebruik

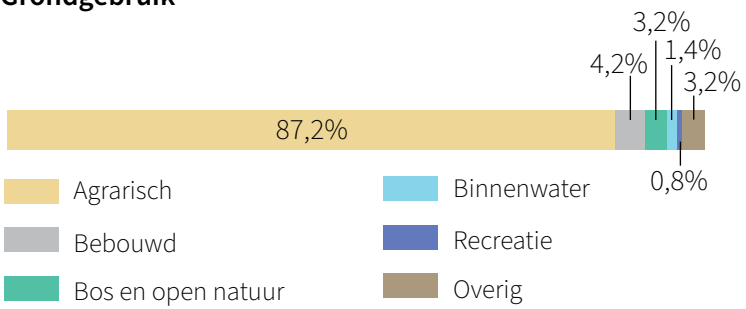

Verdeling aantal werknemers

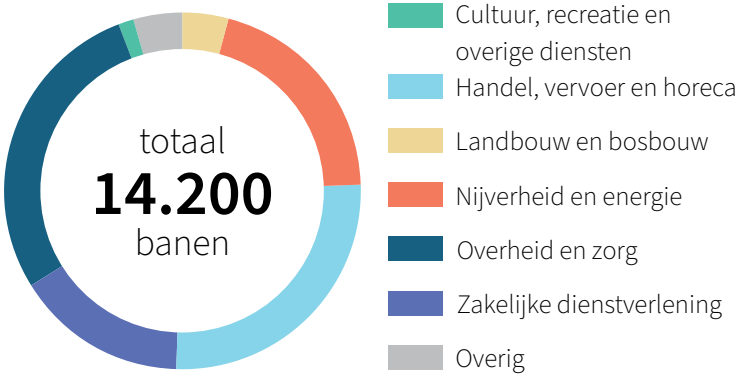

Opleidingsniveau

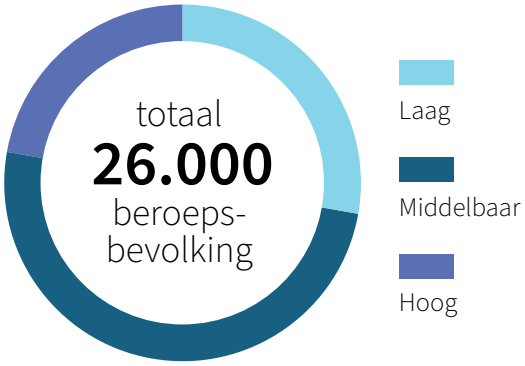

4.3 Samenvattend beeld Eilandgemeenten

De Waddeneilanden scoren het hoogst op de thema's ecosystemen en biodiversiteit, cultuurhistorie en landschap, welbevinden en veiligheid, zie Tabel 19. De eilanden onderscheiden zich voor veel thema's ten opzichte van het Waddengebied door de aanwezige natuur en de cultuurhistorische waarde van het landschap. Daarnaast is er in de afgelopen periode over het algemeen een positieve trend zichtbaar op de eilanden, maar zijn er ook een aantal neerwaartse trends zichtbaar – vaak landelijk, zie Tabel 20. Aandachtspunten voor de eilanden zijn het thema milieu en klimaat, materiële welvaart en mobiliteit. Hoewel met name die laatste ook een geografische context heeft. Binnen milieu en klimaat scoren de eilandgemeenten met name lager op de indicatoren zonne- en windenergie en het percentage afval dat gescheiden wordt. Er geldt op de Waddeneilanden een verbod op het plaatsen van windmolens.

Tabel 19. Scores per thema (2024).

Gemeente	Welbevinden	Ecosystemen en biodiversiteit	Sociale samenhang	Milieu en klimaat	Arbeid en vrije tijd	Materiële welvaart	Mobiliteit	Cultuurhistorie en landschap	Onderwijs	Veiligheid	Wonen	Gezondheid
Ameland	69,9	83,1	57,1	36,4	53,7	57,8	43,2	85,3	74,6	63,7	68,7	49,8
Schiermonnikoog	62,2	87,7	63,1	45,1	47,8	41,6	37,3	86,4	48,6	56,8	54,0	56,4
Terschelling	62,6	86,6	56,1	37,1	55,0	53,3	37,6	76,7	53,6	74,5	61,5	52,0
Texel	66,8	78,6	49,6	48,1	50,0	50,4	43,2	76,7	45,8	59,3	53,9	48,9
Vlieland	71,3	81,6	64,4	45,3	53,4	42,0	43,7	86,5	66,5	70,5	44,9	52,2
Waddeneilanden	**66,5**	**83,5**	**58,0**	**42,4**	**52,0**	**49,0**	**41,0**	**82,3**	**57,8**	**65,0**	**56,6**	**51,9**
Waddengebied	**64,9**	**55,9**	**48,4**	**43,9**	**50,2**	**42,5**	**39,4**	**72,1**	**46,3**	**54,6**	**52,6**	**41,7**

Tabel 20. Verschilscores 2020-2024 per thema.

Ameland	-10,7	*	-7,5	0,4	-1,8	12,4	8,0	-0,6	3,2	-5,5	6,7	-4,0
Schiermonnikoog	19,2	*	0,6	4,0	3,3	3,3	-2,6	-0,3	11,6	-10,7	5,6	2,3
Terschelling	-10,3	*	-3,4	3,2	2,4	9,7	1,8	-0,3	-11,5	8,7	1,6	-1,0
Texel	-2,1	*	-3,3	2,5	3,8	7,6	1,3	-0,3	7,8	-2,9	-0,8	-0,9
Vlieland	-1,8	*	4,5	2,7	-6,6	4,4	1,8	-0,9	34,8	-5,2	2,4	1,9
Waddeneilanden	**-1,1**	*****	**-1,8**	**2,6**	**0,2**	**7,5**	**2,1**	**-0,5**	**9,2**	**-3,1**	**3,1**	**-0,4**
Waddengebied	**-4,0**	*****	**-3,1**	**3,8**	**1,3**	**7,5**	**2,9**	**-0,2**	**1,9**	**-0,2**	**2,1**	**-2,2**

** Geen tijdsvergelijking mogelijk op de thema's*

4.4 Samenvattend beeld Havengemeenten

Het welbevinden scoort over het algemeen relatief goed in de havengemeenten, zie Tabel 21. En tegelijkertijd staan er een aantal brede welvaartsthema's stevig onder druk en scoren de havengemeenten op de meeste thema's lager dan het Waddengebied gemiddeld. Zo zijn met name de scores op de thema's materiële welvaart en onderwijs (erg) laag. Binnen het thema materiële welvaart scoren de havengemeenten laag op indicatoren als bijstand, besteedbaar inkomen en financiële buffer. Opvallend is dat de gemeenten onderling (sterk) verschillen. Zo kenmerkt Den Helder zich met een hoge score op ecosystemen en biodiversiteit en is het welbevinden in Harlingen het hoogst van de drie gemeenten.

Tabel 20. Scores per thema (2024).

Gemeente	Welbevinden	Ecosystemen en biodiversiteit	Sociale samenhang	Milieu en klimaat	Arbeid en vrije tijd	Materiële welvaart	Mobiliteit	Cultuurhistorie en landschap	Onderwijs	Veiligheid	Wonen	Gezondheid
Den Helder	55,6	80,1	34,6	48,3	48,5	33,2	52,3	39,3	37,7	48,2	51,4	31,4
Eemsdelta	58,4	29,7	35,9	44,9	43,5	34,6	40,7	70,4	34,7	33,1	30,9	22,7
Harlingen	70,9	46,0	51,8	40,0	49,6	31,4	53,3	60,4	41,3	44,5	51,4	40,4
Havengemeenten	**61,6**	**52,0**	**40,7**	**44,4**	**47,2**	**33,1**	**48,8**	**56,7**	**37,9**	**40,9**	**44,6**	**31,5**
Waddengebied	**64,9**	**55,9**	**48,4**	**43,9**	**50,2**	**42,5**	**39,4**	**72,1**	**46,3**	**54,6**	**52,6**	**41,7**

Tabel 22. Verschilscores 2020-2024 per thema.

Den Helder	-5,8	*	-3,5	5,6	-1,9	5,2	3,5	0,1	6,1	3,4	7,3	-3,4
Eemsdelta	-4,1	*	-3,0	4,5	0,1	6,0	4,4	-0,4	-2,1	-1,2	-4,3	-4,8
Harlingen	-1,5	*	-2,7	2,9	1,1	4,6	6,3	0,6	-4,0	0,4	1,2	-2,4
Havengemeenten	**-3,8**	*****	**-3,1**	**4,3**	**-0,2**	**5,3**	**4,8**	**0,1**	**0,0**	**0,9**	**1,4**	**-3,5**
Waddengebied	**-4,0**	*****	**-3,1**	**3,8**	**1,3**	**7,5**	**2,9**	**-0,2**	**1,9**	**-0,2**	**2,1**	**-2,2**

** Geen tijdsvergelijking mogelijk op de thema's*

4.5 Samenvattend beeld Kustgemeenten

De kustgemeenten zitten op veel thema's van brede welvaart tussen de eiland -en havengemeenten in, en scoren daarom relatief dicht rondom het gemiddelde van het hele Waddengebied, zie Tabel 23. Opvallend zijn met name een aantal zeer wisselende trends, zie Tabel 24. Zo is de score op het thema materiële welvaart sterk gestegen, maar op welbevinden relatief sterk gedaald. Daarnaast is er een stijging op het thema arbeid en vrije tijd, maar een daling binnen de thema's sociale samenhang en onderwijs. Tegelijkertijd zijn de thema's veiligheid en wonen weer licht gestegen. Verder valt op dat er voor de kustgemeenten vooral (directe) aandachtspunten liggen binnen de thema's ecosystemen en biodiversiteit, gezondheid en mobiliteit. Dit laatste is veelal te wijten aan een relatief grote afstand tot verschillende voorzieningen zoals voortgezet onderwijs , huisarts en levensmiddelen. Voor de thema's biodiversiteit en gezondheid geldt met name dat het verschil ten opzichte van de eilandgemeenten opvalt.

Tabel 21. Scores per thema (2024).

Gemeente	Welbevinden	Ecosystemen en biodiversiteit	Sociale samenhang	Milieu en klimaat	Arbeid en vrije tijd	Materiële welvaart	Mobiliteit	Cultuurhistorie en landschap	Onderwijs	Veiligheid	Wonen	Gezondheid
Het Hogeland	63,1	41,3	41,5	44,1	44,2	46,4	37,0	75,1	41,5	47,3	51,6	36,7
Hollands Kroon	66,9	39,8	43,2	46,5	56,8	51,4	31,3	49,1	41,2	55,2	54,2	44,8
Noardeast-Fryslân	69,9	39,2	47,7	44,3	50,5	41,4	32,1	82,0	39,5	65,4	57,7	40,4
Oldambt	53,7	31,5	27,3	43,0	43,5	29,7	35,7	68,7	35,3	33,5	47,9	22,6
Súdwest-Fryslân	68,2	39,4	53,4	47,7	53,8	39,8	33,5	82,0	46,3	50,3	52,5	45,0
Waadhoeke	69,0	17,5	52,0	44,0	52,5	41,5	30,3	70,1	41,9	62,6	56,7	40,6
Kustgemeenten	**65,1**	**34,8**	**44,2**	**44,9**	**50,2**	**41,7**	**33,3**	**71,2**	**41,0**	**52,4**	**53,4**	**38,4**
Waddengebied	**64,9**	**55,9**	**48,4**	**43,9**	**50,2**	**42,5**	**39,4**	**72,1**	**46,3**	**54,6**	**52,6**	**41,7**

Tabel 24. Verschilscores 2020-2024 per thema.

** Geen tijdsvergelijking mogelijk op de thema's*

Het Hogeland	-7,3	*	-5,7	3,6	2,5	10,8	3,3	-0,6	-3,5	-0,3	6,0	-3,7
Hollands Kroon	-8,1	*	-5,7	5,2	3,1	9,5	6,3	-0,1	1,2	-0,3	2,7	-3,8
Noardeast-Fryslân	-7,2	*	-2,4	3,2	3,9	9,6	1,2	-0,3	-8,8	3,3	-1,4	-3,6
Oldambt	-2,2	*	-5,1	7,3	1,8	3,8	2,3	-0,8	4,4	-0,2	-2,2	-0,2
Súdwest-Fryslân	-4	*	-3,4	5,2	3,7	9,5	1,6	0,3	-5,2	2,3	-0,2	-3,7
Waadhoeke	-9,7	*	-2,3	2,5	3,1	8,9	2,1	0,2	-7,0	4,7	4,2	-3,9
Kustgemeenten	**-6,4**	*****	**-4,1**	**4,5**	**3,0**	**8,7**	**2,8**	**-0,2**	**-3,2**	**1,6**	**1,5**	**-3,1**
Waddengebied	**-4**	*****	**-3,1**	**3,8**	**1,3**	**7,5**	**2,9**	**-0,2**	**1,9**	**-0,2**	**2,1**	**-2,2**

5

Waddenspecifieke thema’s

In dit hoofdstuk staan een aantal Waddenspecifieke thema's centraal, te weten landbouw, havens, visserij, de energietransitie, en recreatie & toerisme. Deze sectoren zijn van grote waarde voor het Waddengebied en in de Agenda worden nadrukkelijk doelen gesteld om deze sectoren te versterken en te verduurzamen. Op basis van de doelen in de Agenda is gezocht naar relevante en recente data, die beschikbaar zijn in openbare databases. Dit heeft geleid tot een overzicht van relevante informatie omtrent de Waddenspecifieke thema's en dient als basis voor aanvullend onderzoek. Het vormt tevens de opmaat voor thematiek die binnen het Beleidskader Natuur Waddengebied verder wordt verdiept.

5.1 Natuur

De Waddenzee is -haast vanzelfsprekend- een belangrijk Waddenspecifiek thema. De ecologische staat van het Waddengebied wordt echter door verschillende partijen nauwgezet gemonitord en verzameld binnen de Basismonitoring Wadden. Vanwege die uitgebreide monitoring, is er geen aanvullende openbare data over de ecologische staat van het gebied gezocht.

5.2 Landbouw

De landbouw heeft een lange traditie in het Waddengebied. Nog steeds wordt er in veel gemeenten een groot gedeelte van het landoppervlak gebruikt voor agrarische doeleinden. De sector is in de afgelopen jaren echter sterk veranderd; een afname in het aantal bedrijven, maar de gebruikte grond (zie Figuur 30) en het productievolume is – mede door schaalvergroting en toegenomen mechanisering - (zie Figuur 29) nauwelijks afgenomen. Ook nu vragen een aantal grote opgaven om een sectorale veranderslag, die hun vertaling vinden in de doelen die het Waddengebied heeft gesteld voor de sector.

Doelen Waddengebied

- Klimaatbestendige landbouw versterken
- De landbouw verder verduurzamen

Hoe wordt dit gemeten?

- Banen in de landbouw ten opzichte van totaal aantal banen
- Procentuele ontwikkeling van het aantal banen in de landbouw 2012-2022
- Toegevoegde waarde van de landbouw tegen constante prijzen
- Aantal landbouwbedrijven
- Oppervlakte cultuurgrond
- Verzilting
- Fosfaatuitscheiding van de veestapel
- Stikstofuitscheiding van de veestapel
- Uitstoot methaan door de landbouw
- Biologische landbouw

Landelijk is circa 2,3% van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw en visserij. In het Waddengebied loopt dit – voor de landbouwsector[31] specifiek - op tot meer dan 7,5% (zie Figuur 26). Vooral in Hollands Kroon (19%), Waadhoeke (12%) en Het Hogeland (10%) is het aandeel banen in de landbouw groot, al is het aantal banen in de landbouw voor Waadhoeke sinds 2012 wel gedaald (-4%), zie Figuur 27. Ook in Den Helder (-21%), Eemsdelta (-5%), Oldambt (-4%) en Texel (-3%) is het aantal banen gedaald.

31 Voor de landbouwsector worden hier de volgende SBI codes meegenomen: SBIA011 (Teelt van eenjarige gewassen), SBIA012 (Teelt van meerjarige gewassen), SBIA013 (Teelt van sierplanten – en bomen en bloembollen), SBIA014 (Fokken en houden van dieren), SBIA015 (Akker- en/of tuinbouw in combinatie met het fokken en houden van dieren) en SBIA016 (Dienstverlening voor de landbouw; behandeling van gewassen na de oogst).

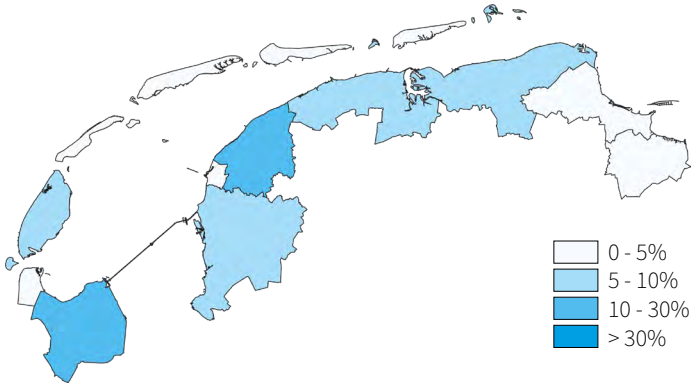

Figuur 26. Percentage banen in landbouw t.o.v. totaal (2022).

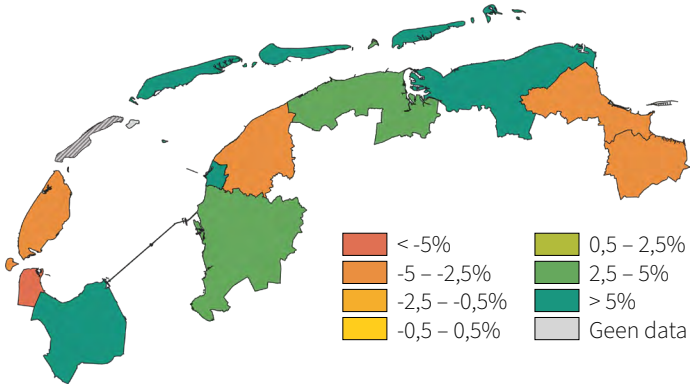

Figuur 27. Procentuele ontwikkeling banen in landbouw 2012-2022.
Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos.

De toegevoegde waarde[32] (tegen constante prijzen) van de landbouwsector is op de Waddeneilanden en havengemeenten vrij constant gebleven, zie Figuur 28. In de kustgemeenten is de toegevoegde waarde de afgelopen 10 jaar flink gestegen. De omvang van de sector is in die gemeenten het grootst, en de sector volgt daar nationale trends van toenemende opbrengsten (tot 2023). Dat geldt voor zowel de akker -en tuinbouw[33] als de dierhouderijen[34].

Die stijging is mede een gevolg van productieomstandigheden (mate van o.a. droogte en hevige neerslag), hoge prijzen, stijging in aanwas etc.

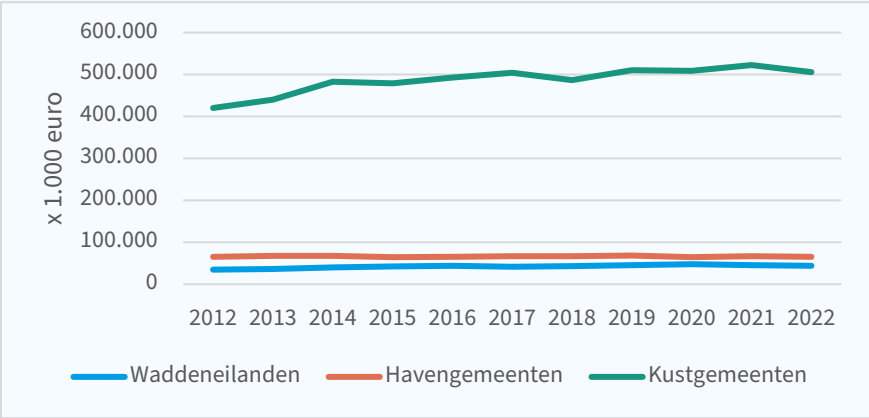

Figuur 28. Toegevoegde waarde landbouw tegen constante prijzen.
Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos.

De meeste landbouwbedrijven in het Waddengebied zijn gevestigd in Hollands Kroon (551) en Súdwest-Fryslân (741). Over de periode 2013-2023 is het aantal landbouwbedrijven in het Waddengebied met ongeveer 920 afgenomen, zie Figuur 29. Dit komt neer op een procentuele afname van 21%. In Nederland is dit gemiddeld 25%. Een afname in bedrijven, vertaalt zich niet direct in een afname in gebruikte grond of productie, zoals te zien in Figuur 30.

32 De waarde van alle geproduceerde goederen en diensten (de productiewaarde of output) minus de waarde van goederen en diensten die tijdens deze productie zijn opgebruikt (het intermediair verbruik). De output is gewaardeerd tegen basisprijzen, dit is de verkoopprijs exclusief de handels- en vervoersmarge en exclusief de afgedragen productgebonden belastingen en de ontvangen productgebonden subsidies. Het intermediair verbruik is gewaardeerd tegen aankoopwaarde exclusief niet-aftrekbare btw. Inbegrepen is de toegevoegde waarde van alle in Nederland opererende bedrijfseenheden, dus ook degene die in buitenlandse handen zijn. In de nationale rekeningen betekent 'bruto' vóór aftrek van het verbruik van vaste activa (afschrijvingen) en 'netto' na aftrek van het verbruik van vaste activa. *Bron: Stichting LISA*

33 Agrimatie. (2023). Akkerbouw. Link.

34 Agrimatie. (2023). Melkveehouderij. Link.

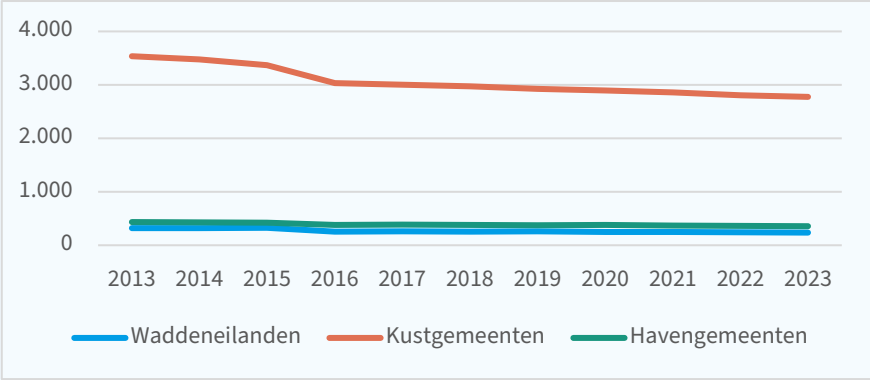

Figuur 29. Ontwikkeling landbouwbedrijven Waddengebied.
Bron: CBS landbouwtelling, bewerking Het PON & Telos

Op provinciaal niveau is daarnaast een lichte stijging van het aantal gehouden dieren (melkvee, varkens en kippen) zichtbaar in de periode 2020-2023, naast een afname van het totaalareaal akker- en tuinbouw. Het totaaloppervlak cultuurgrond is echter relatief stabiel gebleven, zie Figuur 30. Kijkend naar de cultuurgrond binnen Waddengemeenten, zijn er slechts 5 gemeenten waar de cultuurgrond is afgenomen, dit zijn: Texel (-3%), Ameland (-2%), Het Hogeland (-2%), Oldambt (-1%) en Waadhoeke (<1%). De andere Waddengemeenten laten een stijging zien van de oppervlakte cultuurgrond. Deze stijging is het grootst in gemeenten Schiermonnikoog (33%), Terschelling (14%) en Den Helder (9%).

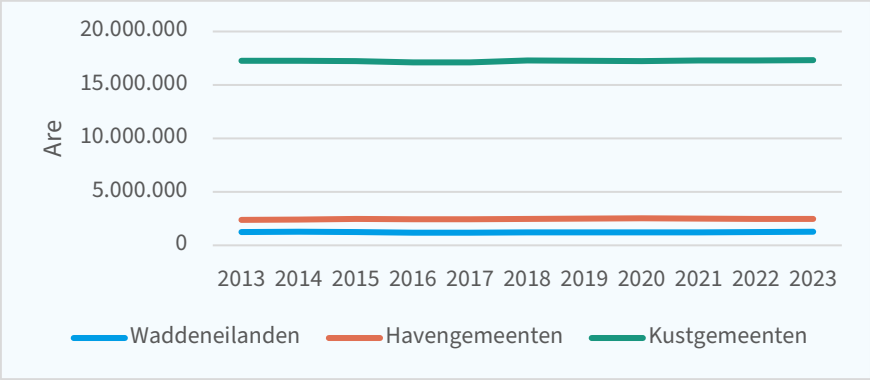

Figuur 30. Ontwikkeling cultuurgrond Waddengebied.
Bron: CBS landbouwtelling, bewerking Het PON & Telos.

Verzilting is de toename van het zoutgehalte in de bodem, het grondwater en het oppervlaktewater. Verzilting komt vooral door indringend zeewater en door brak grondwater dat omhoog komt (ook wel zoute kwel genoemd). Verzilting heeft meerdere gezichten. Zo is er soms sprake van actieve verzilting voor het creëren van ecologisch gunstige omstandigheden, of wordt het soms geaccepteerd als onderdeel van het verdiepen van watergangen voor de scheepvaart. Verzilting treedt echter ook op door indringend zeewater, of wanneer zout of brakwater als kwelwater omhoog komt: daardoor worden zoetwaterecosystemen aangetast en voor de landbouw betekent het vaak schade aan gewassen. Het percentage verzilt landoppervlak is het grootst in Harlingen (96%), Het Hogeland (75%) en Waadhoeke (72%), zie Figuur 31.

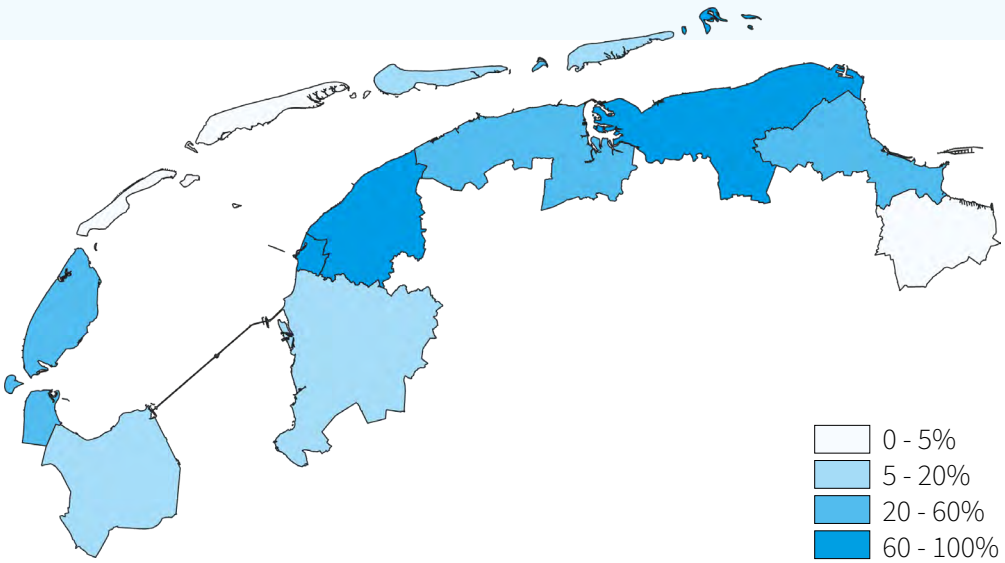

Figuur 31. Percentage verzilt oppervlak (2018).
Bron: Deltares, bewerking Het PON & Telos.

De landbouw is verantwoordelijk voor de uitstoot van een aantal stoffen, waaronder stikstof, fosfaat en methaan, die bij overmatig gebruik of verkeerd gepland gebruik schadelijk zijn voor de leefomgeving. De provincie Fryslân is de meest veeteelt intensieve provincie van de drie waddenprovincies, met de bijbehorende uitscheiding van stikstof, fosfaat en emissie van methaan als gevolg. Hoewel de uitscheiding van fosfaat in de afgelopen jaren (licht) is gedaald (Figuur 33), en de uitstoot van methaan gemiddeld genomen ook een daling laat zien (Figuur 34), is de uitscheiding van stikstof vrijwel gelijk aan de uitstoot in het jaar 2013, en lijkt de afgelopen jaren weer licht te zijn toegenomen (Figuur 32). Het reduceren van de emissie van stikstof is een grote opgave voor de sector.

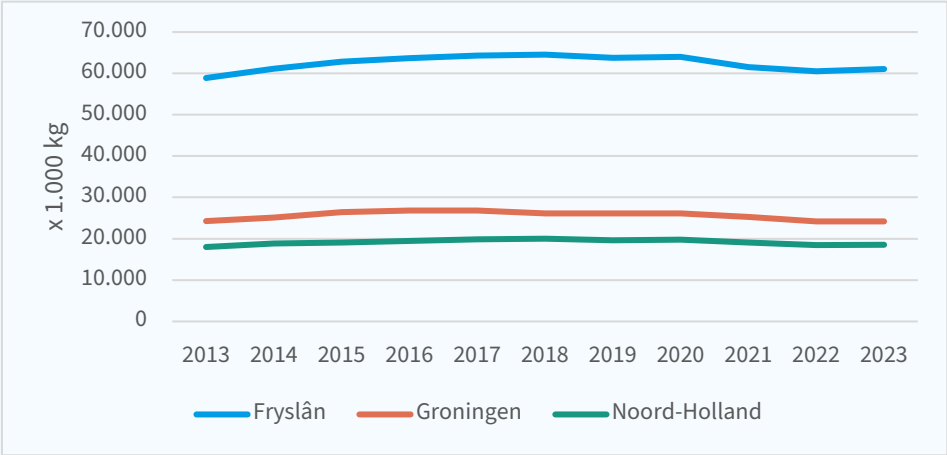

Figuur 32. Stikstofuitscheiding van de totale veestapel.
Bron: CBS. Cijfers zijn alleen op provincieniveau beschikbaar.

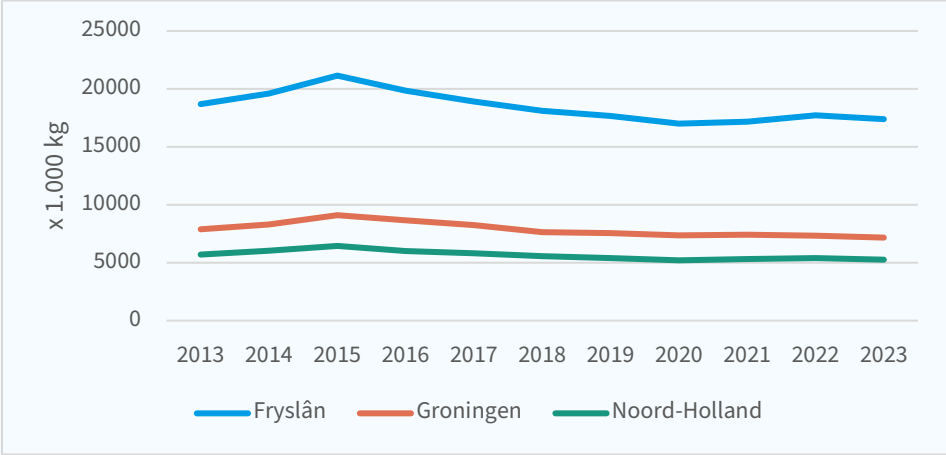

Figuur 33. Fosfaatuitscheiding van totale veestapel
Bron: CBS. Cijfers zijn alleen op provincieniveau beschikbaar.

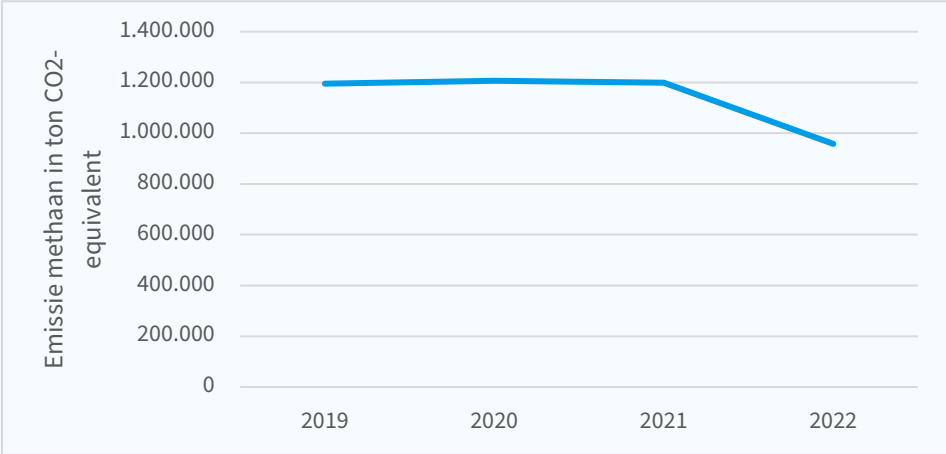

Figuur 34. Emissie methaan vanuit de landbouwsector
Bron: Emissieregistratie via Klimaatmonitor

Het aandeel biologische bedrijven en dieren en het oppervlakte van biologische gewassen ten opzichte van de gangbare landbouw is tussen 2015 en 2022 in iedere Waddenprovincie gestegen, zie Tabel 25. Als het gaat om het percentage biologisch gehouden dieren valt op dat Fryslân en Noord-Holland achterblijven op Groningen en Nederland in zijn totaliteit. Landelijk is het doel gesteld dat in 2030 15% van het landbouw areaal biologisch wordt benut. Het lijkt er dus op dat de Waddenprovincies – net als de rest van Nederland – niet op koers liggen om dit doel te behalen.

Tabel 25. Het aandeel biologische bedrijven, gewassen en dieren[35]

	Bedrijven (%)			Oppervlakte gewassen (%)			Dieren (%)		
	2015	2022	Verschil	2015	2022	Verschil	2015	2022	Verschil
Groningen	2,6	4,1	1,5	2,1	3,1	1	2,4	3,6	1,2
Fryslân	2,6	4,3	1,7	2,6	4,5	1,9	0,6	1,1	0,5
Noord-Holland	3,2	4,4	1,2	3,3	4,4	1,1	1	2,2	1,2
Nederland	2,3	4	1,7	2,5	4,1	1,6	2,3	3,5	1,2

Bron: CBS, bewerking Het PON & Telos.

35 Onder biologische landbouw wordt verstaan een productiewijze in de land- en tuinbouw, waarbij geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, maar organische mest en biologische gewasbeschermingmethoden. Daarnaast zijn er onder andere voorschriften bij het gebruik van krachtvoer en diergeneesmiddelen voor het vee. Ook dient er voor het vee uitloopmogelijkheid te zijn. *Bron: CBS.*

5.3 Havens

Het waddenzeegebied is een havenrijk gebied, met de havens van Den Helder, Den Oever, Harlingen, Lauwersoog, de Eemshaven, en de Haven van Delfzijl. De havens van Den Helder, Harlingen, Delfzijl en de Eemshaven behoren tot de Noordelijke zeehavens.[36] De Eemshaven en de haven van Delfzijl vallen onder Groningen Seaports. Alle havens hebben een ecoportcertificering (zie Figuur 35). Deze certificering wordt toegekend aan havens die de milieuwetgeving onder controle hebben en die jaarlijks stappen zetten om de impact op hun omgeving te verkleinen. Deze certificering past bij de doelstellingen die het gebied heeft gesteld met betrekking tot het verduurzamen van de havens en de verduurzaming van de daaraan gelieerde keten.

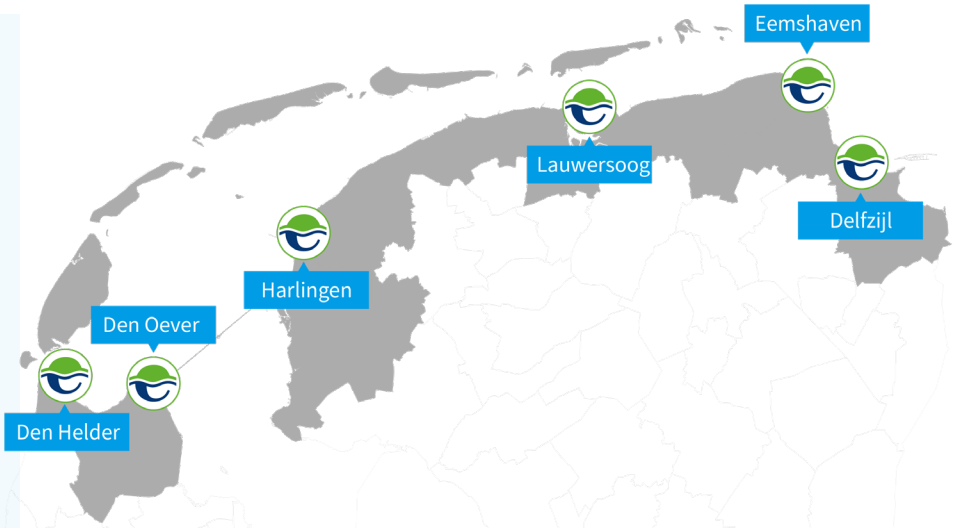

Figuur 35. Havens in het Waddengebied met ecoportcertificering.
Bron: Ecoports

Doelen Waddengebied

- De transitie naar duurzamere havens realiseren, met het Werelderfgoed als inspiratie
- De economische toegevoegde waarde vergroten door betere logistieke verbindingen, meer werkgelegenheid en verduurzaming van het transport

Hoe wordt dit gemeten?

- Ecoportcertificeringen
- Indirecte toegevoegde waarde havens
- Directe toegevoegde waarde havens
- Omzet havens
- Werkgelegenheid havens

Sinds 2018 zijn in het Waddengebied zowel de werkgelegenheid als de (in)directe toegevoegde waarde en de omzet van de havens gestegen (zie Figuren 36-39). Groningen Seaports (Eemshaven en de haven van Delfzijl) springt er bovenuit. De werkgelegenheid stijgt daar het sterkst, net als de omzet. Deze groei in omzet en werkgelegenheid is het gevolg van de uitgifte van nieuwe grond, waardoor bedrijven zich hebben kunnen vestigen, en de aanleg van een LNG-terminal.[37] Een LNG-terminal is een faciliteit waar vloeibaar aardgas (LNG) wordt opgeslagen, hervergast en vervolgens in het gasnetwerk wordt ingevoerd om te voorzien in de energievraag. Ook spelen hoge gasopbrensten vanwege de hoge gasprijs in 2022 een rol. Daarnaast is de groei toe te schrijven aan diverse ontwikkelingen: de Eemshaven speelt een sterke rol in het transport en de installatie van windmolens voor omvangrijke windparken op de Noordzee, de proactieve inzet op groene waterstof, de inzet op vergroening, en gunstige vestigingsvoorwaarden waardoor bedrijven in de regio investeren.[38]

36 WaddenZee.nl. Havens. Link.
37 Groninger seaports. (2023). Jaarverslag 2022. Link.
38 Waddenacademie. (2024, september). Economische review Waddenzeehavens 2018-2022. Link.

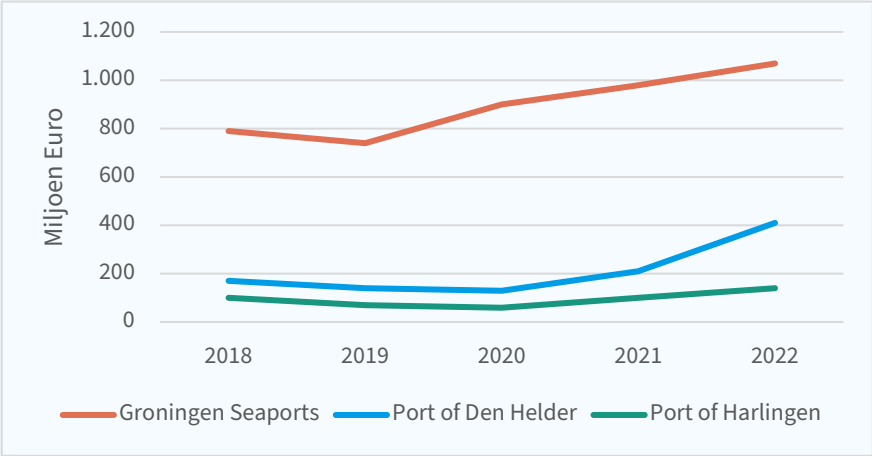

Figuur 36. Indirecte toegevoegde waarde havens.

Bron: Havenmonitor 2023

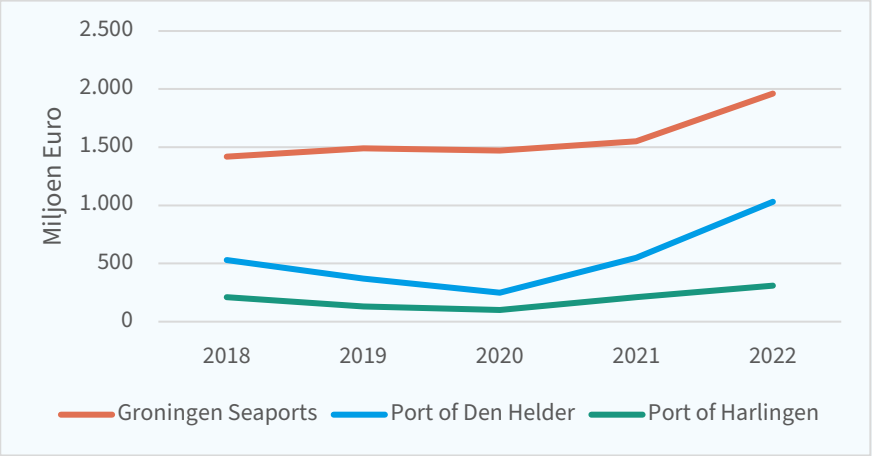

Figuur 37. Directe toegevoegde waarde havens.

Bron: Havenmonitor 2023

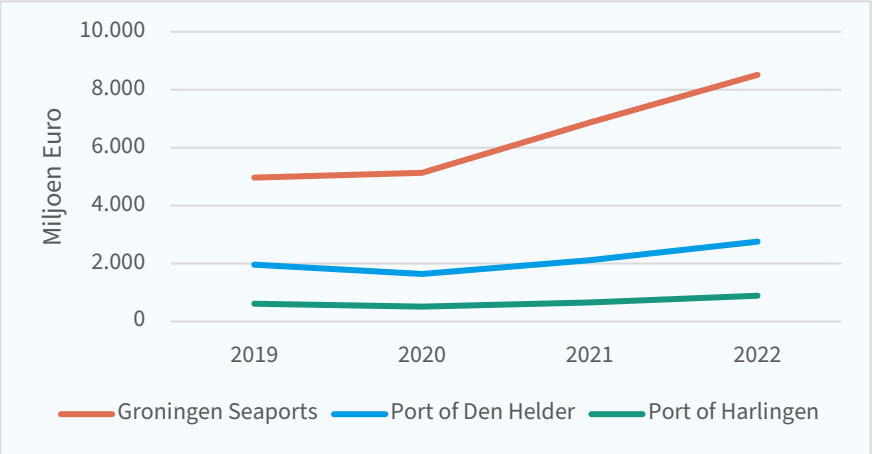

Figuur 38. Omzet havens.

Bron: Havenmonitor 2023

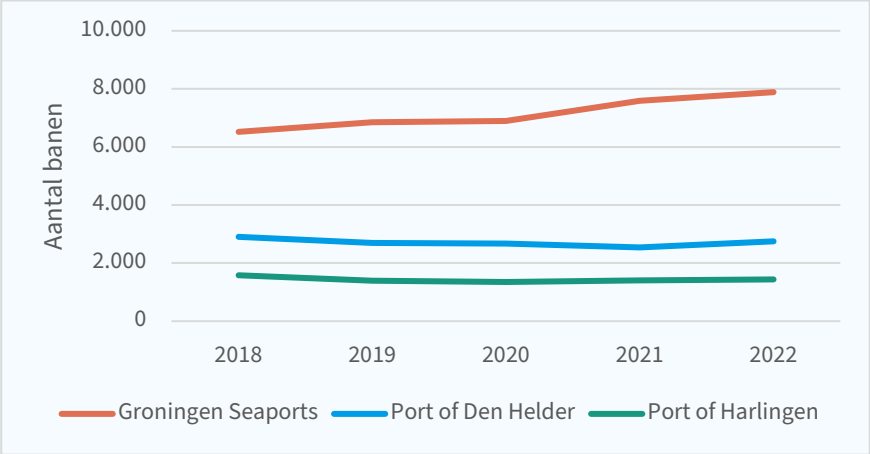

Figuur 39. Werkgelegenheid havens.

Bron: Havenmonitor 2023

5.4 Visserij

De Nederlandse visserijsector staat voor een aantal grote opgaven. De visserij moet worden verduurzaamd, met minder bodemberoering, brandstofverbruik en ongewenste bijvangst.[39] De visstand is de afgelopen decennia sterk achteruit gegaan, waarvan visserij één van de oorzaken is.[40] Mosselen, kokkels (handmatige visserij) en garnalen worden het meest gevist in de Waddenzee.[41] Daarnaast worden er mossels gekweekt en oesters gerapen. De opgaven voor de visserij zijn in de Agenda vertaald in het verzekeren van een toekomst, en het verduurzamen van de sector.

Doelen Waddengebied

- De toekomst van de visserij in het Waddengebied zeker stellen
- Verduurzaming visserij

Hoe wordt dit gemeten?

- Toegevoegde waarde van de zee- en kustvisserij tegen constante prijzen
- Banen in de zee- en kustvisserij
- Vestigingen van de zee- en kustvisserij
- CO_2-uitstoot visserij (fossiele brandstoffen)
- Energieverbruik visserij (diesel en stookolie)
- Aantal schepen per vloot kottervisserij

Kijkend naar de omvang van de visserij in het Waddengebied is te zien dat in Hollands Kroon (haven Den Oever) de zee- en kustvisserij het grootst is, zowel in het aantal banen als vestigingen (zie Figuur 41 en 42). Gevolgd door Texel, al is daar de werkgelegenheid sterk gedaald de afgelopen 10 jaar. Dit is ook terug te zien in de dalende toegevoegde waarde van de sector in Texel, zie Figuur 40. Ook in verschillende andere gemeenten staat de toegevoegde waarde van de sector de laatste jaren onder druk.

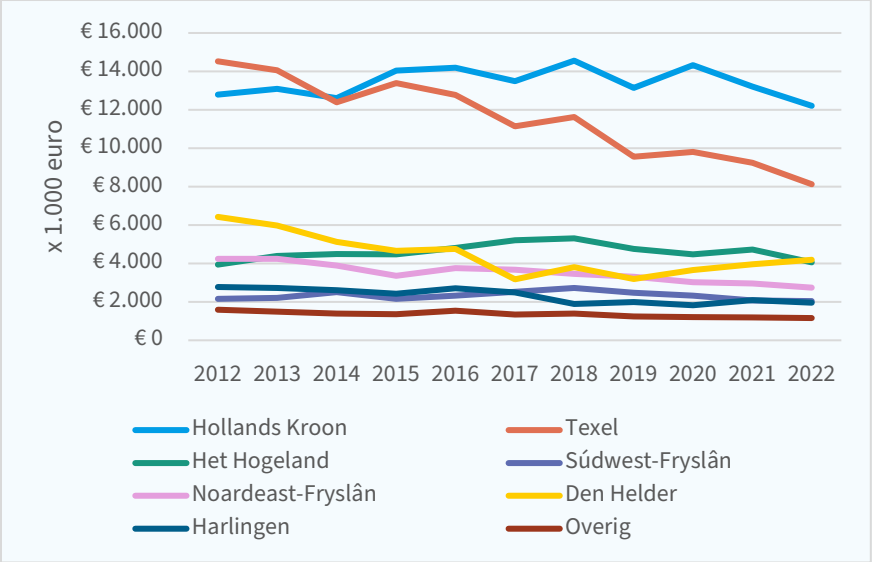

Figuur 40. Toegevoegde waarde zee- en kustvisserij tegen constante prijzen.

Bron: Stichting LISA. Gemeenten met te lage aantallen vallen onder Overig.

39 WUR. (2024). Visserij in transitie. WUR. Link.
40 Nederlandse Vissersbond. (2022, May 12). Samen werken aan een Waddengebied vol met vis. Link.
41 Waddenzee.nl. Visserij. Link.

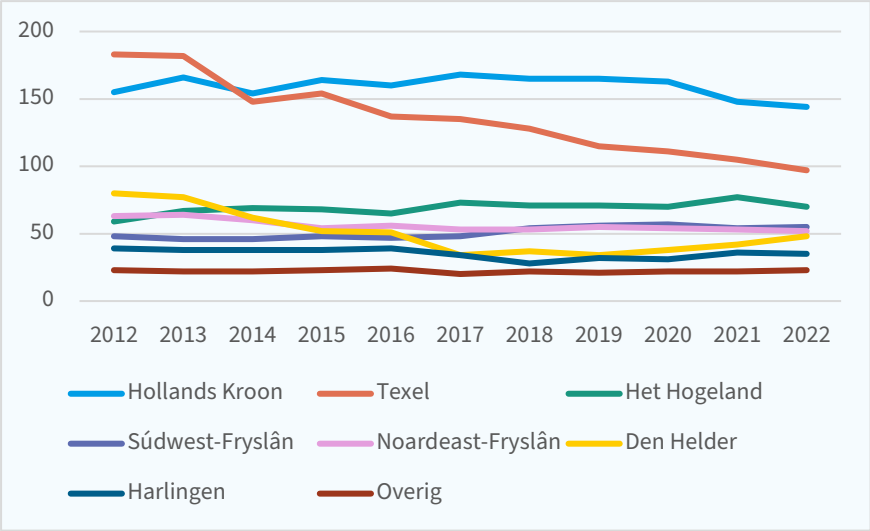

Figuur 41. Banen in de zee- en kustvisserij.
Bron: Stichting LISA. Gemeenten met te lage aantallen vallen onder Overig.

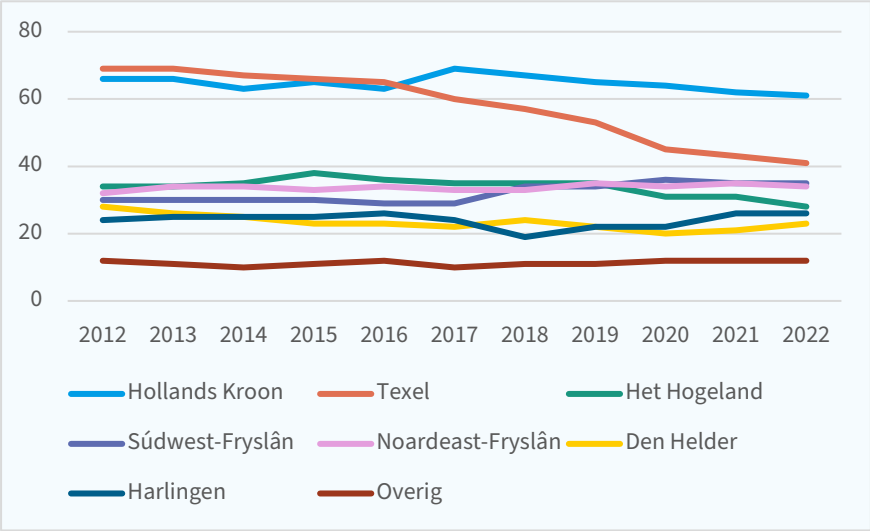

Figuur 42. Vestigingen zee- en kustvisserij.
Bron: Stichting LISA. Gemeenten met te lage aantallen vallen onder Overig.

De meeste kotters in het Waddengebied hebben vissershaven Den Oever in de gemeente Hollands Kroon als thuishaven. De kotters van Den Oever vissen niet alleen op de Waddenzee, maar ook op de Noordzee. Na Hollands Kroon hebben de meeste kotters Lauwersoog of Zoutkamp als thuishaven, gelegen in de gemeente Het Hogeland. Sinds 2020 is de vloot in Hollands Kroon met 8 schepen gekrompen, terwijl Het Hogeland een afname van 12 schepen heeft gekend. Ook op Texel is het aantal kotters afgenomen. De vloot in de Waddengemeenten Noardeast-Fryslân (haven Lauwersoog), Harlingen en Den Helder is vergelijkbaar in grootte. Opvallend is de relatief sterke afname van het aantal kotters op Texel (-3 schepen) en in Den Helder (-5 schepen) tussen 2022 en 2023.

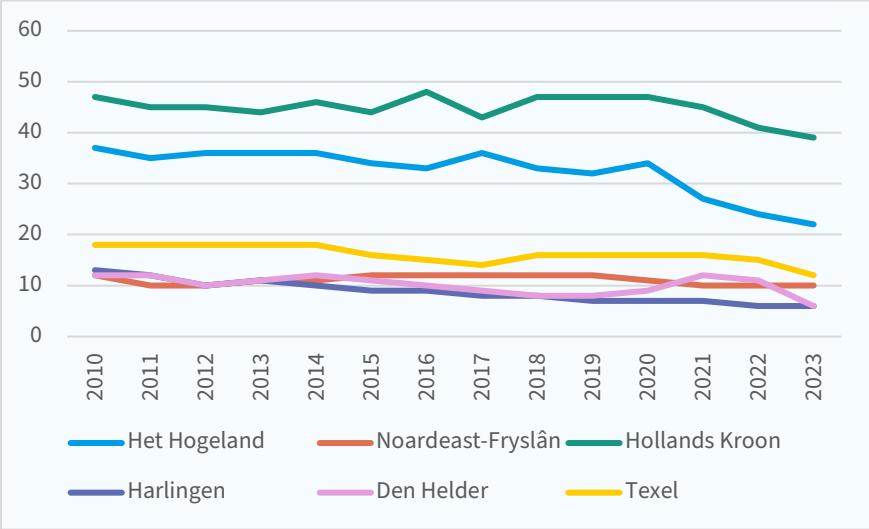

Figuur 43. Aantal schepen per vloot (kottervisserij), uitgesplitst naar gemeenten.
Bron: Agrimatie, bewerking Het PON & Telos.

Opvallend is dat de CO_2-uitstoot van de visserijsector sinds 2013 flink is gestegen, zie Figuur 44. Het valt op dat sinds 2018 slechts een zeer geringe daling zichtbaar is in de CO_2-uitstoot en het energieverbruik van diesel en stookolie, zie Figuur 45. Kijkend naar het energieverbruik van diesel en stookolie valt de plotselinge stijging in 2020 op. Een verklaring hiervoor is niet eenduidig te benoemen, al zou het te maken kunnen hebben met COVID-19 en de effecten van deze crisis op visserij-activiteiten.

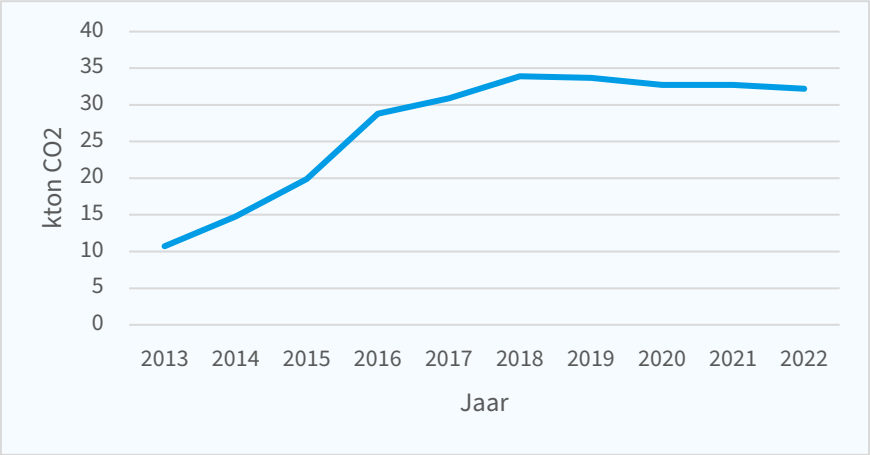

Figuur 44. CO_2-uitstoot visserij (fossiele brandstoffen) in het Waddengebied.

Bron: Emissieregistratie via Klimaatmonitor

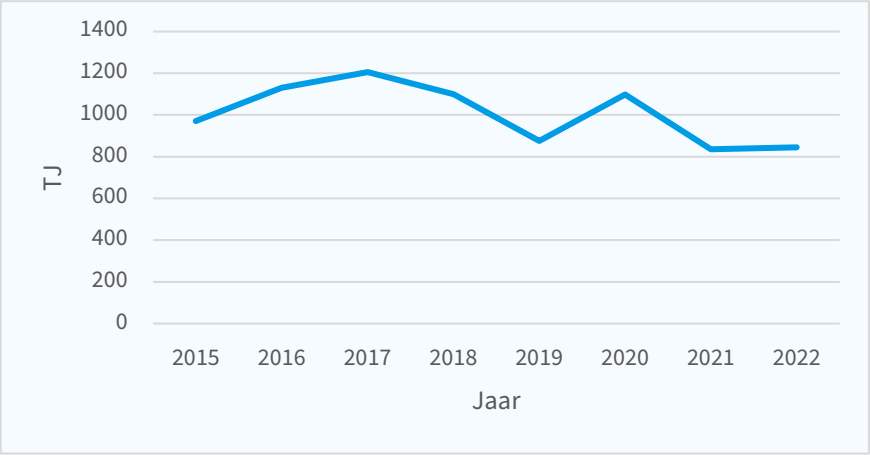

Figuur 45. Energieverbruik visserij (diesel en stookolie) in het Waddengebied.

Bron: WSJG via Klimaatmonitor

5.5 Energietransitie

Nederland staat voor grote opgaven als het gaat om het verminderen van fossiel brandstof gebruik. Zo zijn er afspraken gemaakt met EU-lidstaten over de reductie van de emissie van fossiele brandstoffen; afgesproken is dat de emissie van CO_2 in 2030 met 55% moet zijn afgenomen, en is het doel gesteld om in 2050 netto nul te emitteren. Een groot deel van de emissie van CO_2 is het gevolg van industrieel gebruik van fossiele brandstoffen, transport en de vrijkomende emissies bij de opwek van energie (met fossiele brandstoffen). Noord-Nederland, en daarmee het Waddengebied, heeft de ambitie om koploper te zijn in de energietransitie zonder daarbij de kwetsbaarheid van het gebied uit het oog te verliezen. Het Waddengebied heeft de doelen vertaald naar een vermindering van fossiele brandstoffen, mede door besparing, en door in te zetten op innovatieve oplossingen en eigen opwek.

Doelen Waddengebied

- Het gebruik van fossiele brandstoffen in het Waddengebied verminderen, onder andere door energiebesparing
- De ontwikkeling en toepassing van innovatieve energieoplossingen stimuleren, gericht op energieneutraliteit en zelfvoorzienendheid van de Waddeneilanden of andere delen van het Waddengebied

Hoe wordt dit gemeten?

- Utiliteitsgebouwen en woningen met energielabel B of hoger
- Schone voertuigen
- Opgesteld vermogen zonnepanelen
- Windenergie
- Vloeibare biobrandstoffen
- Energielast
- Energiequote

Er zijn in de afgelopen jaren positieve stappen gezet in de richting van energiebesparing en het verminderen van het gebruik van fossiele brandstoffen. Zo is het percentage woningen en utiliteitsgebouwen[42] met een energielabel B of hoger bijna verdubbeld sinds 2014 (Figuur 46). Woningen en gebouwen met een hoger energielabel hebben een lagere energiebehoefte, wat aansluit bij de energiebesparingsdoelen van het gebied. Ook stijgt het percentage elektrische voertuigen (hybrid, of full-electric) gestaag met ongeveer een procentpunt per jaar sinds 2019 (Figuur 47). In Nederland is de stijging voor particuliere elektrische voertuigen iets sterker (naar 4,5% in 2022), maar is de stijging minder hard voor bedrijfsvoertuigen (1% in 2022). Hier loopt het Waddengebied dus op voor.

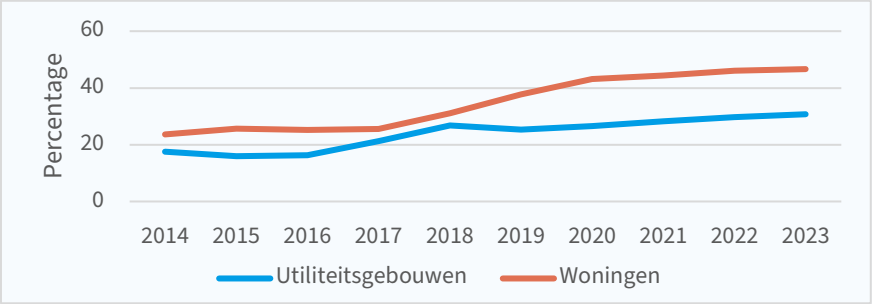

Figuur 46. Percentage utiliteitsgebouwen en woningen in het Waddengebied met een energielabel B of hoger.
Bron: RVO, bewerking Klimaatmonitor

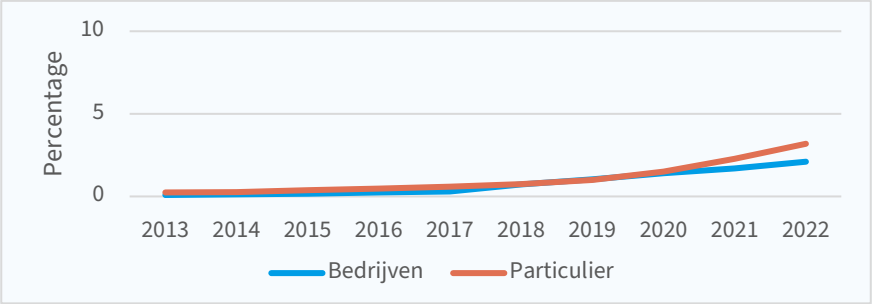

Figuur 47. Percentage elektrische voertuigen (hybrid of full-electric) in het Waddengebied.
Bron: RVO

42 Utiliteitsgebouwen zijn alle bouwwerken die geen woonbestemming hebben, bijvoorbeeld kantoren, scholen, fabrieken, winkels en zorginstellingen.

Hoewel de opwek van zonne-energie achterloopt op het Nederlandse gemiddelde, is het Waddengebied aan een inhaalslag begonnen, zie Figuur 48. Voor kust -en havengemeenten is er een haast exponentiële groei in zonnepanelen zichtbaar. Op de eilanden neemt de opwek in zonne-energie ook gestaag toe, maar vanzelfsprekend minder, vanwege de beperkter beschikbare plaatsingsmogelijkheden. Op de Waddeneilanden mag er geen windenergie worden opgewekt, zoals te zien Figuur 49. Sinds 2017 zijn de windparken Gemini Buitengaats en Gemini ZeeEnergie in gebruik, ten Noorden van de Waddeneilanden en 67 kilometer uit de kust van Groningen.[43] Daarbovenop zijn de windparken op land bij de Eemshaven en Delfzijl uitgebreid. De (potentiële) opwek van deze ontwikkelingen zijn zichtbaar in Figuur 49.

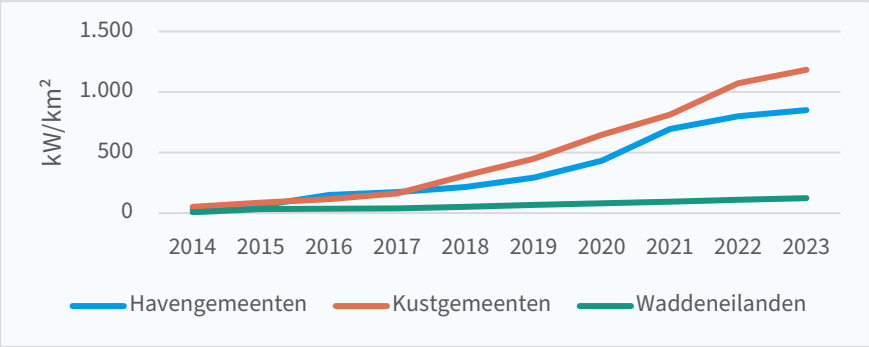

Figuur 48. Opgesteld vermogen zonnepalen.
Bron: CBS, bewerking Het PON & Telos

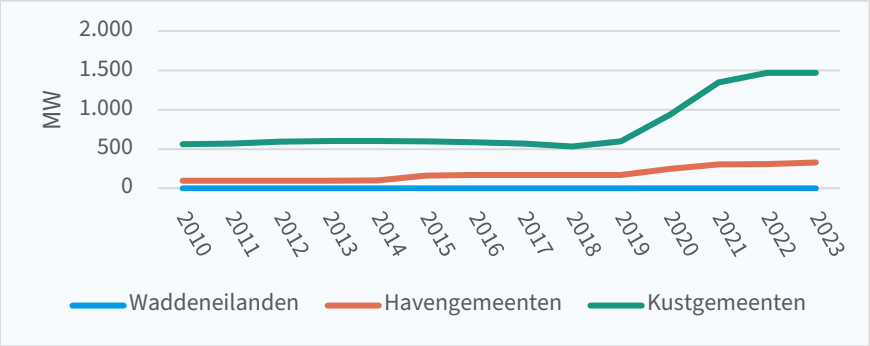

Figuur 49. Opgesteld vermogen windenergie.
Bron: Windstats

Sinds 2016 is er een (lichte) toename zichtbaar in het gebruik van biobrandstoffen, zie Figuur 50. Dit komt onder andere door de volgende ontwikkelingen. Op Vlieland werd in 2016 door LabVlieland met Goodfuels en Into The Great Wide Open het gebruik van biobrandstof voor de generatoren op het festival Into The Great Wide Open geïntroduceerd. In 2017 werd een tijdelijk tankstation neergezet voor de voertuigen van het festival en voor bewoners van Vlieland. Sinds kort is er alleen maar biobrandstof verkrijgbaar.[44] Tevens varen een aantal veerboten naar Terschelling en Vlieland op bio LNG-gas. Bovendien heeft de RWE Eemshaven-centrale sinds 2019 15% van de steenkool vervangen voor biomassa, voornamelijk in de vorm van houtpellets. Dit aandeel van biomassa is inmiddels gestegen, en de centrale heeft zichzelf als doel gesteld in 2030 voor 100% op biomassa te draaien.[45]

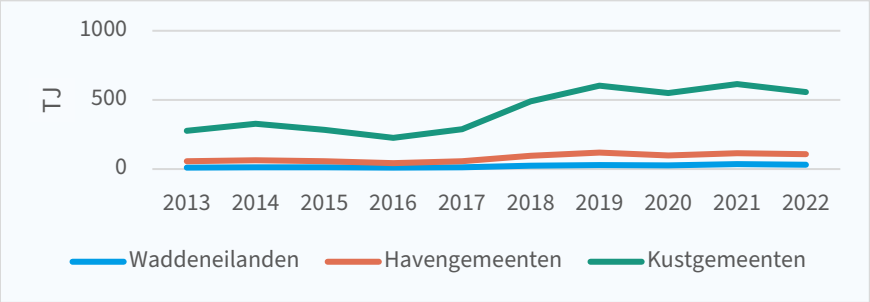

Figuur 50. Vloeibare brandstoffenverbruik.
Bron: Klimaatmonitor

43 Wind Op Zee. Windenergiegebied Ten noorden van de Waddeneilanden inclusief Gemini-windparken Buitengaats en ZeeEnergie. Link.
44 Lab Vlieland. (n.d.). Biobrandstof op Vlieland. Link.
45 Commissie voor de milieueffectrapportage (2024). RWE Eemshavencentrale, verhoging aandeel biomassa naar 100%. Link.

Onderstaande kaarten laten de huishoudens zien met een laag inkomen en een hoge energierekening (energielast, Figuur 51), en huishoudens die meer dan 10% van hun besteedbaar inkomen kwijt zijn aan de energierekening (energieqoute, Figuur 52). De kaarten laten zien dat met name in de gemeenten Oldambt, Eemsdelta, Het Hogeland, Noardeast-Fryslân, Súdwest-Fryslân en Waadhoeke , meer dan 5% van de huishoudens kampt met energiearmoede. Daar zijn zowel de percentages huishoudens met een laag inkomen in combinatie met een hoge energierekening, én huishoudens met een energierekening die meer dan 10% van het inkomen bedraagt het hoogst.

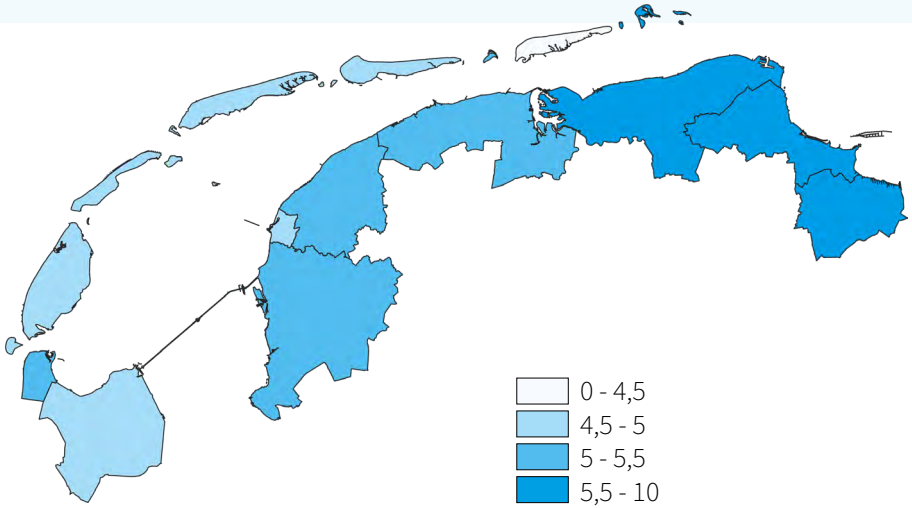

Figuur 51. Energielast.

Bron: CBS, TNO

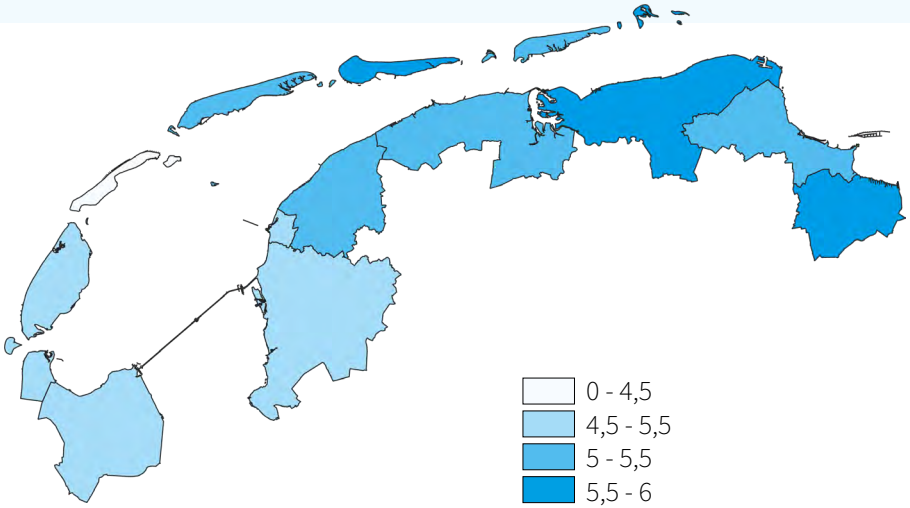

Figuur 52. Energiequote.

Bron: CBS, TNO

5.6 Recreatie en toerisme

Het Waddengebied is vanwege haar unieke natuur en landschap een populaire bestemming voor recreatie en toerisme. Daardoor is deze sector van belangrijke economische waarde voor het gebied. Dit komt duidelijk naar voren in het grote aandeel banen, slaapplaatsen en toegevoegde waarde, met name op de Waddeneilanden. Echter zorgt de populariteit ook voor druk op het gebied.

Doelen Waddengebied

- Het recreatieaanbod in het Waddengebied versterken met als uitgangspunt kwaliteit voor kwantiteit
- Gastvrijheidssector verstevigen
- Verduurzamen toerisme

Hoe wordt dit gemeten?

- Percentage banen in de recreatie & toerisme-sector ten opzichte van totaal
- Ontwikkeling van het aantal banen in recreatie & toerisme-sector
- Toegevoegde waarde recreatie & toerisme-sector tegen constante prijzen
- Bestedingen per bezoeker
- Open slaapplaatsen
- Gastovernachtingen in particuliere verhuur
- Kustbeleving

De recreatiesector is van economisch belang voor de inwoners van het Waddengebied. Met name op de eilanden zorgt de sector voor een groot deel van de werkgelegenheid. Op Vlieland is de sector zelfs verantwoordelijk voor meer dan 50% van het aantal banen, zie Figuur 53 en Tabel 26. Maar ook in de gemeenten Ameland en Schiermonnikoog bedraagt de banenomvang ruim 40%. In een aantal gemeenten is de baanomvang gedaald, namelijk in Hollands Kroon (-10%), Het Hogeland (-5%), Eemsdelta (-3%) en Waadhoeke (-2%), zie Figuur 54. Desondanks is het aantal banen in de sector in de periode 2012-2022 flink gegroeid in de gemeenten Vlieland (39%), Ameland (29%), Harlingen (22%) en Texel (19%), maar ook in de gemeenten Noardeast-Fryslân, Den Helder, Terschelling en Schiermonnikoog is een behoorlijke groei te zien van minimaal 9%. Dit komt onder andere door seizoensverlenging, waardoor er meer banen buiten het traditionele toeristenseizoen beschikbaar zijn en er vaste contracten kunnen worden aangeboden.

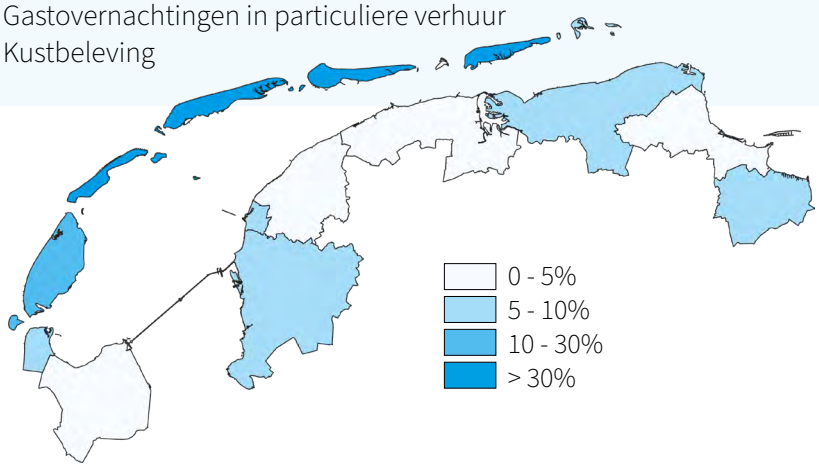

Figuur 53. Banen in R&T ten opzichte van totaal (2022)*
Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos

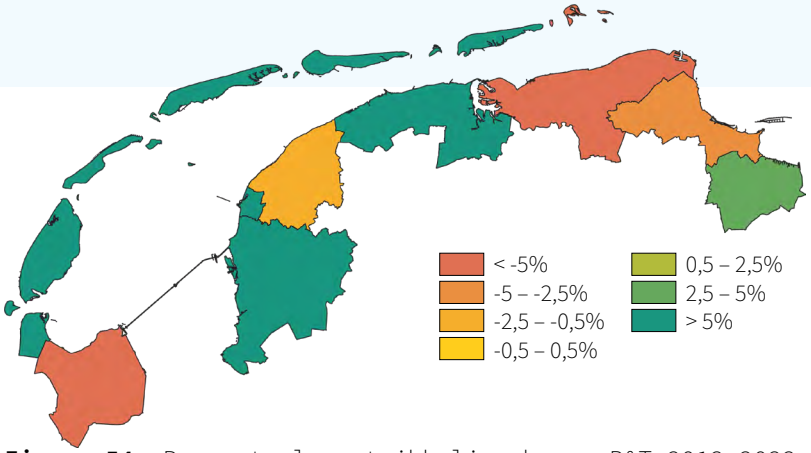

Figuur 54. Procentuele ontwikkeling banen R&T 2012-2022.
Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos

Tabel 26. Werkgelegenheid in Recreatie & Toerisme in het Waddengebied.

	Banen R&T 2012 (N)	Banen R&T 2022 (N)	Ontwikke-ling 2012-2022	Banen R&T t.o.v. totaal banen 2022
Ameland	830	1070	29,3%	44%
Den Helder	1460	1620	11%	6%
Eemsdelta	970	940	-3,3%	4,9%
Harlingen	570	700	22,4%	9,5%
Het Hogeland	1140	1080	-5%	6%
Hollands Kroon	800	720	-9,7%	3,9%
Noardeast-Fryslân	800	900	13%	5%
Oldambt	1000	1040	4%	6,4%
Schiermonnikoog	260	280	9,3%	44,2%
Súdwest-Fryslân*	3780	4010	6,2%	9%
Terschelling	840	930	10,3%	33,5%
Texel	1750	2090	18,5%	24%
Vlieland	340	470	39,2%	54,9%
Waadhoeke	700	690	-2,3%	4,1%

* In gemeente Súdwest-Fryslân is toerisme niet alleen gerelateerd aan het Waddengebied, maar ook aan de Friese Meren.

Afgerond naar tientallen. Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos.

Het effect van de coronapandemie is duidelijk zichtbaar in de ontwikkeling van de toegevoegde waarde van de recreatiesector, ondanks dat vakanties in eigen land tijdens de pandemie populair waren. Inmiddels is de toegevoegde waarde weer op het niveau van 2019, of zelfs toegenomen ten opzichte van dat jaar (zie Figuur 55). Met name op de Waddeneilanden is een toename ten opzichte van 2019 goed zichtbaar.

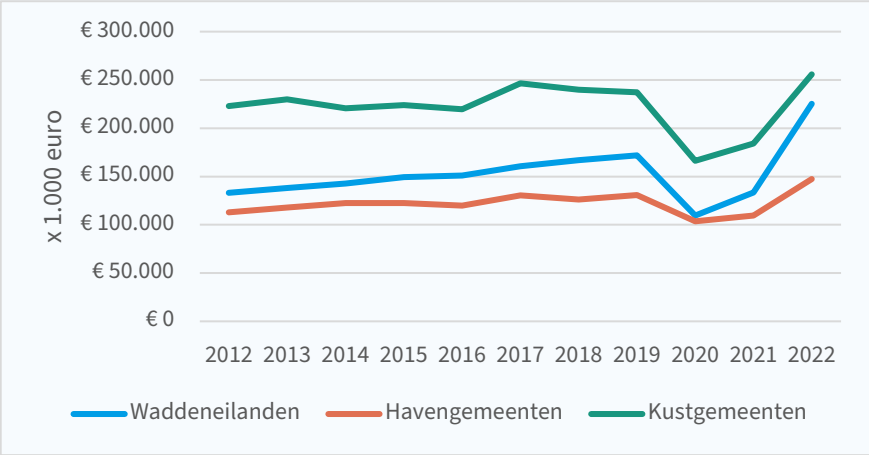

Figuur 55. Toegevoegde waarde tegen constante prijzen van R&T.

Bron: Stichting LISA, bewerking Het PON & Telos

De toeristische bestedingen per persoon per vakantie lag in 2020 het hoogst In Terschelling (€344), gevolgd door Vlieland (€322) en Ameland (€269), zie Figuur 56. Gemiddeld genomen besteden toeristen op de Friese Waddengemeenten zo'n €245 per vakantie.

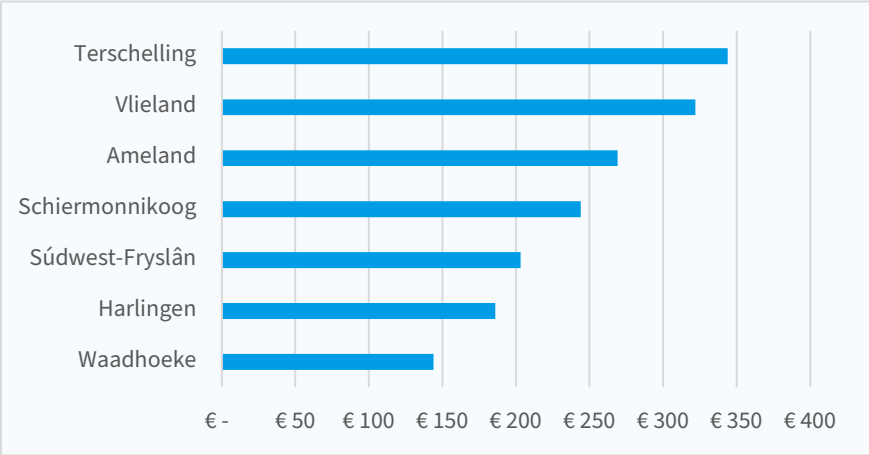

Figuur 56. Toeristische bestedingen in Friese Waddengemeenten (2020).

Bron: Gastvrijheidsmonitor Fryslân

Op de Waddeneilanden ligt het gemiddeld aantal open slaapplaatsen, dat wil zeggen het aantal slaapplaatsen die geopend zijn in recreatieverblijven[46] per maand rond de 55.000 in 2024 (zie Figuur 57). In 2020 is een dip te zien door de pandemie, maar in 2021 en 2022 lijkt dit aantal juist te zijn gestegen ten opzichte van voor de pandemie.

In Tabel 27 zijn het aantal gastovernachtingen[47] in particuliere verhuur te vinden. De cijfers laten in alle COROP-regio's een stijgende lijn zien. Een verklaring hiervoor kan zijn dat tijdens de pandemie veel toeristen binnen eigen land op vakantie zijn gegaan, wat voor een herwaardering van het eigen land kan hebben gezorgd, en dus tot een stijging in het aantal vakanties in eigen land. De Kop van Noord-Holland (bestaande uit Texel, Den Helder, Schagen en Hollands Kroon) springt er bovenuit als het gaat om het aantal gastovernachtingen, deze zijn ook bijna verdubbeld sinds 2018. Ook in Noord-Fryslân is het aantal gastovernachtingen in particuliere verhuur hoog.

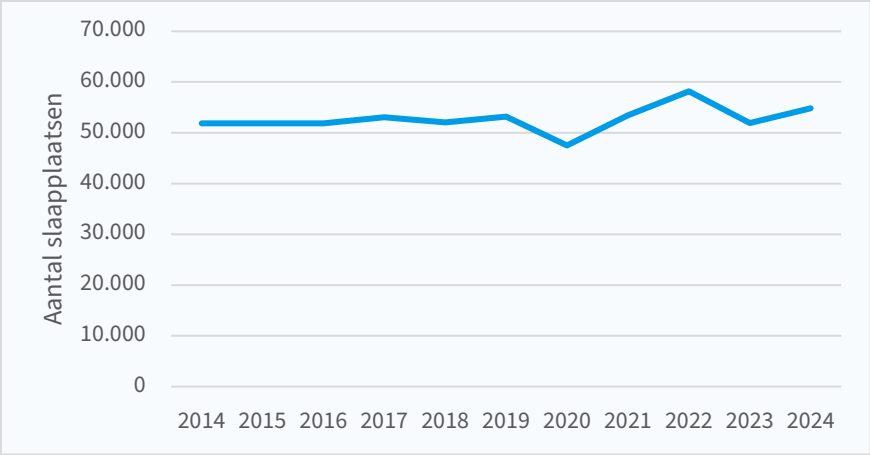

Figuur 57. Gemiddeld aantal open slaapplaatsen Waddeneilanden
Bron: CBS.

Tabel 27. Aantal gastovernachtingen in particuliere verhuur per COROP-regio.

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Oost-Groningen	12.499	13.689	13.470	17.039	20.925	24.265
Overig Groningen	146.042	187.329	138.520	142.706	191.729	196.346
Noord-Fryslân	258.750	292.018	275.988	325.950	348.326	374.069
Zuidwest-Fryslân	143.092	164.590	164.949	189.178	199.667	233.459
Zuidoost-Fryslân	23.453	29.129	38.154	54.013	62.712	71.193
Kop van Noord-Holland	371.516	460.655	391.879	498.136	601.845	663.251
Delfzijl en omgeving	3.768	4.367	4.184	6.562	6.943	5.602

Bron: Eurostat (experimentele data van Airbnb, Booking, Expedia en TripAdvisor)

Kustbeleving Noordzeekust

De kust op de Waddeneilanden wordt door Nederlandse Noordzee-kustbezoekers beoordeeld met een 8,3, blijkt uit onderzoek van de ANWB (2023)[48]. Als toelichting wordt gegeven dat men op de Waddeneilanden echt tot rust kan komen, en dat de natuur nog onaangetast is. De kustbezoekers associëren de Waddeneilanden met frisse lucht, veel licht, natuurlijk, vrijheid, een mooie omgeving en gezondheid. De belangrijkste aandachtspunten zijn bereikbaarheid met auto, openbaar vervoer of pendelbussen en de parkeergelegenheden. De kust in Noord-Holland wordt beoordeeld met een 7,7. De stranden worden mooi gevonden en er zijn voldoende horecagelegenheden en activiteiten om te ondernemen. Wel geeft men aan dat het er druk is, met name in de zomermaanden. Ook hier zijn parkeergelegenheden en bereikbaarheid met de auto aandachtspunten. Daarnaast worden ook verschillende voorzieningen genoemd als aandachtspunten: culturele-, sport-, ontspannings- en uitgaansvoorzieningen.

46 Hotels, motels, pensions, appartementen met hoteldienstverlening, jeugdaccommodaties of bed&breakfast, kampeerterreinen, huisjesterreinen en groepsaccommodaties.
47 Als je met twee personen vier nachten op vakantie gaat, dan spreek je in dit geval over 8 gastovernachtingen.
48 Blauw. (2023). ANWB – kustbeleving Nederlandse noordzeekust 2023. Link.

6

Conclusie

Het Waddengebied is een voor Nederland uniek gebied, met kenmerkende(getijden)natuur, eilanden en een lange kustlijn. Een gebied waar jaarlijks velen (Nederlandse) toeristen recreëren. En, een gebied waar wordt gewoond, gewerkt en beleefd door haar inwoners. De staat van de brede welvaart in het gebied, weerspiegelt zowel die uniciteit, als een aantal landelijk ontwikkelingen.

Regionaal karakteristiek en kenmerkend

Het Waddengebied wordt gekenmerkt door haar bijzondere natuur en karakteristieke elementen in het landschap. Inwoners van het gebied ervaren openheid, duisternis en stilte van het landschap, en kunnen recreëren in een groot aandeel (beschermde) natuur. Er is doorgaans minder verhard oppervlak en de daarmee gepaarde hittestress. Tegen een achtergrond van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen rondom een afnemende gezondheid, welbevinden en sociale samenhang, geeft gemiddeld 86% van de inwoners aan tevreden te zijn met het leven dat ze leiden. Inwoners in het Waddengebied gingen er de afgelopen jaren in hun besteedbaar inkomen op vooruit, en meer huishoudens bouwden een adequate financiële buffer op voor de grootte van hun huishouden. Een positieve trend; tegelijkertijd blijft het besteedbaar inkomen nog wat achter op het landelijk gemiddelde.

Connectiviteit met andere Nederlandse steden en gemeenten blijft een aandachtspunt voor het Waddengebied en met name voor de Waddeneilanden. De bereikbaarheid – gemeten in afstand tot – van de meeste dagelijkse voorzieningen wijkt weinig af van het Nederlandse gemiddelde. Maar, met name op de eilanden, is de afstand tot hoofdwegen en treinstations (vanzelfsprekend) hoger. Aandacht voor een adequate veerdienst – die een levensader functie heeft voor de eilanden – blijft van belang. Overigens zegt de bereikbaarheid in afstand vanzelfsprekend niets over de frequentie van het openbaar vervoer; daarvoor zou nader onderzoek nodig zijn.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Daarnaast ontkomt het Waddengebied ook niet aan een aantal maatschappelijke trends. Het gaat over het algemeen niet zo goed met de gezondheid van Nederlanders, en het Waddengebied is daar geen uitzondering op. Dit uit zich onder andere in minder inwoners die hun gezondheid als ‘goed’ beoordelen en meer inwoners met ernstig overgewicht. In vergelijking met Nederland worden er in het Waddengebied meer genotsmiddelen gebruikt. Vergelijkbaar met nationale ontwikkelingen, is er ook in het Waddengebied sprake van toegenomen eenzaamheid, verminderde sociale contacten en een verminderd vertrouwen in instituties. Ook het welbevinden gaat achteruit, wat zich in het Waddengebied uit door een toegenomen mate van stress.

Scherpe verschillen

Het contrast in het Waddengebied is groot, met ‘extremen’ op de scores van brede welvaart. Regionaal tekenen zich daardoor soms scherpe verschillen af. De Waddeneilanden vormen een bijzonder geval in het gebied, en in Nederland. Er is kenmerkende natuur met bijbehorende biodiversiteit en inwoners genieten van stilte, duisternis en openheid. Het gaat met hen doorgaans ook goed; het welbevinden is er hoog, en het gebied kenmerkt zich ook door een sterke sociale samenhang en veiligheid.

In de havengemeenten is het welbevinden over het algemeen vergelijkbaar met het Nederlands gemiddelde. Het ligt daarmee wat lager dan het welbevinden in de kust -en eilandgemeenten. De havengemeenten hebben – mede door demografie en ligging – wat nadrukkelijkere uitdagingen op een aantal thema’s, en scoren in vergelijking met de kust- en eilandgemeenten ook wat lager. Zo beoordeelt men de eigen gezondheid er lager, is de werkloosheid er hoger en zijn er gemiddeld genomen meer huishoudens zonder adequate financiële buffer.

In de kustgemeenten is een relatief goede score op welbevinden zichtbaar, vergelijkbaar met die op de eilanden. In de kustgemeenten kunnen inwoners ook genieten van een open landschap en de stilte. De kustgemeenten scoren op veel van de thema’s tussen de eiland- en havengemeenten, waardoor

de thematiek relatief dicht rondom het gemiddelde van het Waddengebied ligt. Gezondheid en mobiliteit zijn er aandachtspunten. Ondanks dat er geen opvallende verschillen op indicatorniveau zijn gevonden in deze balans, is wel te zien dat er in de kustgemeenten relatief grote afstanden tot verschillende voorzieningen zijn zoals voortgezet onderwijs, huisarts en levensmiddelen.

Regionaal is ook zichtbaar dat de brede welvaart in Oost-Groningen gemiddeld genomen wat achterblijft. In een eerdere publicatie (Accentueer het verschil), liet Het PON & Telos zien dat de regio Oost-Groningen kampt met de opeenstapeling van een aantal achterstanden, mede het gevolg van hardnekkige structurele sociaaleconomische structuren en patronen. Dat komt door een wisselende samenstelling van factoren, zoals grensligging, demografische ontwikkeling en bevolkingssamenstelling, het gebrek aan sterk stuwende bedrijvigheid en hoger onderwijsinstellingen, enzovoorts. Daarnaast speelt in Oost-Groningen ook de aan de gaswinning gerelateerde problematiek een rol.

Sectorale vogelvlucht

Op sectoraal niveau is zichtbaar dat de havens en de toerisme- en recreatiesector zijn hersteld van de impact van de Corona pandemie. Deze sectoren zijn, in termen van financiële toegevoegde waarde, nu terug op het oude niveau, en in sommige gevallen zitten ze daarboven. De visserij daarentegen, blijft als sector langzaam afnemen. De landbouw volgt een landelijke trend, met een afnemend aantal bedrijven, maar een doorgaans gelijkblijvend productievolume en grondgebruik. Het aandeel duurzame energie in de regio neemt gestaag toe, een positieve ontwikkeling in lijn met de bredere nationale en Europese klimaatdoelen. En, tevens een beweging in de richting van de duurzame doelen die het gebied voor zichzelf heeft gesteld.

De doelen uit de Agenda die gesteld zijn voor de Waddenspecifieke sectoren en thema's (landbouw, visserij, havens, energietransitie, toerisme & recreatie) zijn met huidige openbare data (die jaarlijks beschikbaar zijn), lastig te meten. Om een helder en meer volledig beeld te schetsen, en om zicht te krijgen op de verduurzaming van Waddenspecifieke sectoren, is er aanvullend onderzoek nodig.

De Waddenbalans en Beleidskader Natuur Waddenzee

De Waddenbalans is een sociaal-economische verkenning, die als onderdeel gebruikt wordt voor een bredere effecten-analyse binnen het Beleidskader Natuur Waddenzee. In deze analyse worden de sociaal-economische effecten van concept beleidsopgaves met elkaar vergeleken door een scoring toe te passen. Hierbij wordt bepaald welke indicatoren uit de Waddenbalans specifiek worden meegenomen, en welke hier nog aan toegevoegd moeten worden. Dit is onderdeel van het proces van totstandkoming van het Beleidskader dat wordt getrokken door LVVN, IenW, en de Waddenprovincies.

Bijlagen

Bijlage A Literatuurlijst

Agrimatie. (2023). Akkerbouw. https://agrimatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232&sectorID=2233&themaID=2272&indicatorID=2079

Agrimatie. (2023). Melkveehouderij. agrimatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232&sectorID=2245&themaID=2272&indicatorID=2079

Basismonitoringwadden. http://www.basismonitoringwadden.nl/

Basismonitoring Wadden (n.d.). Wat we doen. https://basismonitoringwadden.waddenzee.nl/we/

Blauw. (2023). ANWB – kustbeleving Nederlandse noordzeekust 2023. https://merk.anwb.nl/m/e1200c66e729001/original/Belevingsonderzoek-bezoekers-NZ-kust-2023.pdf

Club van Rome. (1972). Grenzen aan de groei.

Commissie voor de milieueffectrapportage. (2024, januari 31). RWE Eemshavencentrale, verhoging aandeel biomassa naar 100%. https://www.commissiemer.nl/docs/mer/p37/p3738/a3738rd.pdf

CROW-kpVV (2024). OV-Klantenbarometer 2023. Bibliotheek Verkeer en Vervoer - CROW. https://www.crow.nl/ov-klantenbarometer2023

Dagevos, J. e.a. (2015), De Waddenbarometer. Prototype duurzaamheidsmeting voor het Waddengebied, Telos/ISMA

Damen. (2023). Duurzame Waddenveren. https://open.overheid.nl/documenten/dpc-1ce4b242de823247ffe506b0e20c5232876f23f6/pdf

FerryGoGo. (2024). Tot 20% prijsstijging in 2 jaar voor overtocht Waddeneilanden. https://ferrygogo.nl/20procent-prijsstijging-waddeneilanden/

Groninger seaports. (2023). Jaarverslag 2022. https://jaarverslag.groningen-seaports.com/

Hanssen, L. (2024). Analysedocument: Duurzaam Toerisme.

Het PON & Telos. (2024). Accentueer het verschil – Een regionaal perspectief op achterstanden in Nederland. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/02/01/bijlage1-het-pon-telos-rapport-accentueer-het-verschil-21-2-2024

Het PON & Telos, (2023, juli 19). Besturen op brede welvaart. https://magazine.hetpon-telos.nl/19-juli-2023-het-pon-telos-magazine-bredewelvaart/besturen-op-brede-welvaart

Het PON & Telos. (2023, October 10). Nationale Monitor Duurzame Gemeenten 2023. https://hetpon-telos.nl/portfolio/nationale-monitor-duurzame-gemeenten/

Investeringskader Waddengebied 2016-2026. https://www.investeringskaderwaddengebied.nl/wp-content/uploads/2016/03/Investeringskader-Waddengebied-2016-2026-v2.pdf

KADO Texel. (2023). https://www.kadotexel.nl/cijfers/teso-vervoerscijfers

Keeble, B. R. (1988). The Brundtland report: 'Our common future'. Medicine and war, 4(1), 17-25.

Lab Vlieland. (n.d.). Biobrandstof op Vlieland. https://labvlieland.nl/project-nl/biobrandstof-op-vlieland

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. (2020). Agenda voor het Waddengebied 2050. https://agendavoorhetwaddengebied2050.waddenzee.nl/

Ministerie van Verkeer en Waterstaat. (n.d.). Waddenveren. Openbaar Vervoer (Ov) | Rijksoverheid.nl. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/openbaar-vervoer/waddenveren

Nederlandse Vissersbond. (2022, May 12). Samen werken aan een Waddengebied vol met vis. https://vissersbond.nl/samen-werken-aan-een-waddengebied-vol-met-vis/

Nederlandse Vissersbond. (n.d.). Visveilingen en visprijzen. https://vissersbond.nl/samen-werken-aan-een-waddengebied-vol-met-vis/

OECD (n.d.). https://www.oecdbetterlifeindex.org/#/11111111111

Philippart C.J.M. e.a., Op weg naar een duurzaamheidsbarometer voor het waddengebied, Win-Win en het Wad + 10, Werkgroep bijeenkomst 25 november 2013 Huis voor de Wadden, Leeuwarden

Provincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland. (2013). Wadden van allure! https://www.investeringskaderwaddengebied.nl/download/wadden-van-allure.pdf

Raworth, K. (2017). Donuteconomie. https://nieuwamsterdam.nl/producten/donuteconomie-9789046831809

Rederij Doeksen. (2024). MVO Jaarverslag 2023. https://files.rederij-doeksen.nl/files/4/7/8/5/MVO%202023-gecomprimeerd.pdf

Stichting Werelderfgoed Nederland. https://www.werelderfgoed.nl/nl/werelderfgoed/waddenzee

Stiglitz, J. E. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress.

Stockholm Resilience Centre. Planetary boundaries (n.d.) https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html

Telos. (2020). Waddenbalans 2019. https://www.waddenacademie.nl/organisatie/publicatie-lijst/publicatie-detail/waddenbalans-2019/

TESO. (2024). Jaarverslag 2023/2024. https://www.teso.nl/documents/97/TESOjaarverslag_2023-2024_web.pdf

UN (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015, 42809, 1-13. https://doi.org/10.1007/s13398-014-0173-7.2

Van der Wal-Zeggelink, C. (2022, december 20). Beleidskader natuur Waddenzee. https://open.overheid.nl/documenten/ronl-4a87ddc36f0f5addf93f69b853ddfa97c6b0e001/pdf

Waddenacademie. (2024, september). Economische review Waddenzeehavens 2018-2022. https://www.waddenacademie.nl/fileadmin/inhoud/pdf/04-bibliotheek/Economische_review_Waddenzeehavens_quickscan_2024-02.pdf

Waddenzee.nl. Havens. https://www.waddenzee.nl/thema/duurzame-economie/havens/

Waddenzee.nl. Visserij. https://www.waddenzee.nl/thema/duurzame-economie/visserij/

Werelderfgoed (n.d.). Waddenzee. Waddenzee | Stichting Werelderfgoed Nederland

Wind Op Zee. Windenergiegebied Ten noorden van de Waddeneilanden inclusief Gemini-windparken Buitengaats en ZeeEnergie. https://windopzee.nl/imagemaps/kaart-waar-wanneer/ten-noorden-van-de-waddeneilanden/

WUR. (2024). Visserij in transitie. WUR. https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/marine-research/onderzoeksthemas/visserij-in-transitie.htm

Bijlage B Doelen Agenda voor het Waddengebied 2050

Tabel 28. Doelen per deelprogramma van de Agenda voor het Waddengebied 2050.

Deelprogramma	Veranderdoel
Natuur van Wereldklasse	De natuurlijke dynamiek vergroten
	De omstandigheden voor biobouwers en andere onderwaterhabitats verbeteren
	De ecologische samenhang in het Waddengebied verbeteren
	Slimmer omgaan met sediment en de impact van andere menselijke ingrepen in het systeem verminderen
	De kennis over het Waddenecosysteem vergroten
	De internationale samenwerking versterken
Landschap en cultureel erfgoed	Het landschap in het Waddengebied gerichter behouden en versterken
	De zichtbaarheid en robuustheid van historische verbindingen, landschappelijke kwaliteiten en cultureel erfgoed gerichter vergroten
	Waarden als openheid, duisternis, stilte en rust effectiever beschermen
	De maritieme archeologie beter beschermen en het maritieme erfgoed benutten
Bereikbaarheid	Bereikbaarheid garanderen
	Mobiliteit verduurzamen
	Vaargeulonderhoud optimaliseren
	Nieuwe mobiliteitsoplossingen voor de lange termijn ontwikkelen: emissieloos, impactarm en adaptief
Klimaatverandering	De effecten van klimaatverandering op het Waddengebied beter in beeld brengen
	De klimaatadaptieve kustzone integraal versterken
	Zoetwater langs de kust en op de eilanden beter vasthouden
	De natuur robuuster maken voor klimaatverandering

Deelprogramma	Veranderdoel
Klimaatverandering	Het zandvolume in de kust op orde houden en laten meegroeien met de zeespiegelstijging
Energietransitie	Het gebruik van fossiele brandstoffen in het Waddengebied verminderen, onder andere door energiebesparing
	De energietransitie (en de kansen die deze transitie biedt) zo vormgeven dat deze past bij de hoofddoelstellingen voor de Waddenzee en het Waddengebied
	De ontwikkeling en toepassing van innovatieve energieoplossingen stimuleren, gericht op energieneutraliteit en zelfvoorzienendheid van de Waddeneilanden of andere delen van het Waddengebied
Leefbaar Waddengebied: Programmalijn Goed wonen & leven	Meer passende woningen realiseren
	Multifunctionele accommodaties versterken en maatschappelijke voorzieningen optimaliseren
Leefbaar Waddengebied: Programmalijn Toekomstbestendig Ondernemen en Ontwikkelen	De economie verbreden
	Gastvrijheidssector verstevigen
	De continuïteit en kwaliteit van het onderwijs verhogen en werken en leren combineren
Leefbaar Waddengebied: Programmalijn Optimaal Bereikbaar & Verbonden	Werken aan betere bereikbaarheid
	Het vervoer verduurzamen
	Digitale en mobiele dekking optimaliseren
Leefbaar Waddengebied: Programmalijn Duurzame Energie	Energiesysteem robuuster en innovatiever maken
	Eilander gebouwen sneller verduurzamen
	Eilander eigenaar- en ondernemerschap in de energietransitie tot stand brengen
Leefbaar Waddengebied: Programmalijn Circulaire Economie	Een gunstiger ontwikkelklimaat voor circulaire economie realiseren
	Optimaal benutten wat het eiland te bieden heeft
	Slimmer omgaan met zoet water

Deelprogramma	Veranderdoel
Recreatie en toerisme	Waddenkust: Meer recreatieve toeristische voorzieningen langs de Waddenkust bieden, passend bij de lokale doelen en ruimtelijke principes
	Waddenkust: De kustzone integraler benaderen
	Waddenkust: De recreatieve verbindingen langs en naar de kust verbeteren
	Waddenkust: Beleving van de havens en havenplaatsen verbeteren
	Waddeneilanden: Een duurzamere balans op de eilanden creëren tussen ontwikkeling van recreatie en toerisme en de effecten op leefbaarheid, landschap, natuur, cultuur en drinkwater- en energievoorziening
	Waddeneilanden: Het recreatieaanbod op de Waddeneilanden versterken met als uitgangspunt kwaliteit voor kwantiteit
	Waddeneilanden: Inzetten op verduurzaming van het recreatieve aanbod en het vervoer
	Waddeneilanden: Een bredere economische basis op de eilanden realiseren, aanvullend op recreatie en toerisme
	Waddenzee: Vaarrecreatie op de Waddenzee en verstoring beter met elkaar in balans brengen
	Bewustwording van de natuurwaarden en het Werelderfgoed vergroten
	Natuurbeleving duurzamer en verantwoorder maken met beter gastheerschap
	De ervaring van bezoekers van het Waddengebied beter aan laten sluiten bij de verwachtingen
Havens	Transitie naar duurzamere havens realiseren, met het Werelderfgoed als inspiratie
	Transitie naar specialisatie versnellen
	Economische toegevoegde waarde vergroten door betere logistieke verbindingen, meer werkgelegenheid en verduurzaming van het transport
	Ruimte voor transitie bieden
	Het vestigingsklimaat versterken

Deelprogramma	Veranderdoel
Landbouw	De excellente (export)positie van de landbouw als producent van hoogkwalitatief voedsel versterken
	Klimaatbestendige landbouw versterken
	De landbouw verder verduurzamen
	De landbouw verbreden met agrarisch natuurbeheer
	Aanvullende verdienmodellen voor een toekomstbestendige landbouw zoeken
	De band tussen landbouw en burgers verbeteren
	De bijdrage van de landbouw aan de energietransitie en biobased economy vergroten
Visserij	De toekomst van de visserij in het waddengebied zeker stellen
	Beter samenwerken met natuurorganisaties en natuurbeheerders
	Meebewegen met de natuur, de seizoenen en de oogstmogelijkheden in de Waddenzee
Overige activiteiten	De impact van defensieactiviteiten op het Waddengebied verminderen
	De impact van diepe delfstoffenwinning in het Waddengebied verminderen
	De impact van calamiteiten op het Waddengebied verminderen
	De impact van grondstoffenwinning in de Waddenzee verminderen
	De impact van luchtvaartactiviteiten op het Waddengebied verminderen

Bijlage C Indicatoren Regiokompas Brede Welvaart

Tabel 29. Beschrijving indicatoren Regiokompas Brede Welvaart

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Welbevinden	Stress	Het percentage personen van 18 jaar of ouder dat de afgelopen 4 weken (heel) veel stress heeft ervaren.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking
	Tevredenheid met het leven	Het percentage personen van 18 jaar of ouder dat tevreden is met het leven dat ze leiden.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Zelfredzaamheid	Percentage personen dat matig of veel regie over eigen leven ervaart, gebaseerd op een 7-tal stellingen.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2020	geografische vergelijking
Cultuurhistorie en landschap	Beschermde stads- en dorps-gezichten	Het aantal aangewezen be-schermde stads- en dorpsge-zichten.	Aantal	Erfgoedmonitor, Ministerie van OCW	2018	2022	geografische vergelijking
	Geluidbelasting stiltegebied	Het percentage landoppervlak waar de geluidbelasting kleiner of gelijk is aan 40 decibel. Het doel is om de geluidbelasting in stiltegebieden onder de 40 decibel te houden.	Percentage	RIVM	2022	2022	geografische vergelijking
	Geluidhinder ver-keer en transport	Het percentage mensen dat ge-luidhinder van weg, vliegtuigen en/of treinverkeer ervaart.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2020	geografische vergelijking
	Lichtbelasting	De gemiddelde emissie van licht.	$W/cm^2/sr$	NOAA	2017	2021	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Cultuurhistorie en landschap	Openheid landschap	Het gemiddelde zichtbare oppervlakte tot een afstand van 2200 meter van een bepaalde plek op waarneemhoogte van 1.5 meter met een resolutie van 25 meter. Hoe groter het aantal hectares dat je kunt zien, hoe groter de openheid.	Hectare	WUR	2020	2022	geografische vergelijking
	Rijksmonumenten	Aantal rijksmonumenten per 1.000 inwoners.	Aantal	Erfgoedmonitor, Ministerie van OCW	2016	2023	geografische vergelijking
	Verhard oppervlak	Het percentage landoppervlak dat afgedicht is.	Percentage	EEA	2018	2018	geografische vergelijking
Ecosystemen en biodiversiteit	Beschermd natuurgebied	Het oppervlaktepercentage met beschermde natuur (NNN, N2000, Nationaal park).	Percentage	PDOK / verantwoordelijke overheden	2023	2023	geografische vergelijking
	Rode lijst soorten	Aantal bedreigde soorten waargenomen in de gemeente in een periode van 10 jaar.	Aantal/km2	Nationale Databank Flora & Fauna	2006/2016	2006/2016	geografische vergelijking
	Soortenrijkdom	Aantal soorten waargenomen in de gemeente in een periode van 10 jaar.	Aantal/km2	Nationale Databank Flora & Fauna	2006/2016	2006/2016	geografische vergelijking
Milieu en klimaat	Bodemdaling	Het oppervlaktepercentage met een bodemdaling groter dan 2 mm/jaar.	Percentage	Bodemdalingskaart.nl	2015/2018	2015/2018	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Milieu en klimaat	Concentratie fijnstof PM2.5	Achtergrondconcentratie fijnstof <2,5µm (PM2.5).	µg/m^3	RIVM	2019	2023	Gebaseerd op landelijke, WHO en EU-doelstellingen: WHO-advieswaarde: 5 µg/m3, grenswaarde blootstelling stedelijke bevolking: 20 µg/m3, grenswaarde: 25 µg/m3.
	Concentratie stikstofoxiden	Achtergrondconcentratie stikstofoxiden (NOx)	µg/m^3	RIVM	2019	2023	Europese doelstelling. Norm2 grenswaarde uit wet milieubeheer, norm3 WHO daggemiddelde, norm4 WHO jaargemiddelde. WHO-advieswaarde: 10 µg/m3. Grenswaarde: 40 µg/m3
	Ecologische kwaliteit	Percentage waterlichamen waarvan de ecologische kwaliteit minimaal goed is.	Percentage	Informatiehuis water | CBS	2023	2023	gelijke verdeling percentages
	Elektriciteitsverbruik huishoudens	Het gemiddelde elektriciteitsverbruik van huishoudens.	kWh	CBS	2018	2022	expert judgement

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Milieu en klimaat	Emissie CO2	De gemiddelde emissie koolstofdioxide (CO2) per inwoner naar de lucht.	kg/inwoner	Emissieregistratie | CBS	2019	2021	In het coalitieakkoord van kabinet Rutte IV is de doelstelling voor de reductie van CO2 emissies in 2030 verder aangescherpt naar tenminste 55% van het niveau in 1990 om in 2050 klimaatneutraliteit te kunnen realiseren. Dit is het uitgangspunt van de normering. Hierbij is uitgegaan van de mediane emissie per gemeente (6122 kg/inw. in 1990). Er is uitgegaan van de mediane waarde (i.p.v. het gemiddelde) omdat grote emissiebronnen (bijv. industrie) locatiespecifiek zijn. (n.b. norm 4 is 95% reductie t.o.v. 1990)
	Gasverbruik huishoudens	Het gemiddelde gasverbruik van huishoudens.	m3	CBS	2018	2022	expert judgement
	Hittestress	Jaarlijks gemiddelde temperatuurverschil dat ontstaat door het hitte-eiland effect.	Graden Celsius	RIVM	2017	2022	geografische vergelijking
	Prioritaire stoffen KRW	Percentage waterlichamen waarvan de kwaliteit minimaal goed is.	Percentage	Informatiehuis water | CBS	2023	2023	gelijke verdeling percentages
	Scheidingspercentage Afval	Scheidingspercentage totaal huishoudelijk afval.	Percentage	Rijkswaterstaat via Afvalmonitor	2017	2021	Doelstelling is 75% gescheiden inzameling

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Milieu en klimaat	Windenergie	Het fysiek opgesteld vermogen aan windenergie.	MW	Windstats	2019	2023	Doelstelling nationaal klimaatakkoord is 35 TWh aan duurzame elektriciteit op land in 2030. Aangenomen 50% windenergie (NEV2017) is gelijk aan 2.6 kW/ha. Voor het behalen de klimaatdoelstellingen in 2050 is volgens doorrekening van het PBL ongeveer het dubbele aan inspanning nodig. Het gemiddelde in Nederland ligt op dit moment rond de 1 kW/ha.
	Zonne-energie	Het opgesteld vermogen van zonnepanelen (woningen en bedrijven) gedeeld door het totale oppervlakte van de gemeente.	kW/km^2	CBS	2019	2023	Doelstelling nationaal klimaatakkoord is 35 TWh aan duurzame elektriciteit op land in 2030. Aangenomen 50% zonne-energie (NEV2017) is gelijk aan 520 kWp/km2. Voor het behalen de klimaatdoelstellingen in 2050 is volgens doorrekening van het PBL ongeveer het dubbele aan inspanning nodig. Het gemiddelde in Nederland ligt op dit moment rond de 130 kWp/km2.

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Arbeid en vrije tijd	Arbeids-ongeschiktheid	Percentage van de bevolking dat arbeidsongeschikt is; te maken heeft met 'verlies aan verdiencapaciteit', als rechtstreeks en objectief medisch vast te stellen gevolg van ziekte of gebreken.	Percentage	CBS	2018	2022	expert judgement
	Demografische druk	De verhouding tussen het aantal personen van 0 tot 20 jaar en van 65 jaar of ouder ten opzichte van de personen in de zogenaamde 'productieve' leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar.	Percentage	CBS	2019	2023	geografische vergelijking
	Jeugdwerkloos-heid	Werkloosheidspercentage van jongeren tussen de 15 en 25 jaar.	Percentage	CBS	2019	2023	expert judgement
	Netto arbeidsparticipatie	Netto arbeidsparticipatie onder inwoners van 15 tot 75 jaar oud.	Percentage	CBS	2019	2023	expert judgement
	Startende bedrijven	Het percentage startende bedrijven van het totaal aantal bedrijfsvestigingen.	Percentage	Kamer van Koophandel	2019	2023	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Arbeid en vrije tijd	Tevredenheid met vrije tijd	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Voorraad bedrijventerrein	Percentage terstond uitgeefbaar bedrijventerrein ten opzichte van het totale (bruto) oppervlak bedrijventerrein.	Percentage	IBIS	2018	2022	geografische vergelijking
	Werkgelegenheidsfunctie	Het aantal banen ten opzichte van het aantal inwoners tussen de 15 en 75 jaar.	Percentage	CBS | LISA	2020	2023	geografische vergelijking
	Werkloosheid	De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking (15 tot 75 jaar).	Percentage	CBS	2019	2023	expert judgement
Materiële welvaart	Besteedbaar inkomen	Het gemiddeld besteedbaar inkomen van huishoudens, uitgedrukt in €1.000.	1.000 Euro	CBS	2018	2022	geografische vergelijking en expert judgement

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Materiële welvaart	Bijstand	Percentage van de bevolking die een bijstandsuitkering op grond van de Participatiewet ontvangen.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	BRP	Het Bruto Binnenlands Product per inwoner. Gemeenten hebben de cijfers van de COROP-regio gekregen bij gebrek aan cijfers op gemeenteniveau.	Euro	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Financiële buffer	Percentage huishoudens met voldoende financiële buffer, rekening houdend met de grootte van het huishoudens.	Percentage	CBS Microdata	2018	2022	geografische vergelijking en expert judgement
	Gini coëfficiënt	De Ginicoëfficiënt is een maatstaf voor inkomens- of vermogensongelijkheid. De waarde ligt tussen 0 en 1; bij een volkomen gelijke verdeling is de waarde 0 en bij totale ongelijkheid is de waarde 1.	Ratio	CBS	2017	2020	geografische vergelijking
	Langdurig arme huishoudens	Percentage huishoudens met inkomen tot 105% van het sociale minimum ten opzichte van het totaal aantal huishoudens gedurende 4 jaar of langer.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Sociale samenhang	Eenzaamheid	Het percentage personen van 18 jaar en ouder dat zich (zeer) sterk eenzaam voelt.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	expert judgement
	Opkomst gemeenteraadsverkiezingen	Opkomstpercentage van de verkiezingen van de gemeenten bij de gemeenteraadsverkiezingen.	Percentage	Kiesraad	2018	2022	geografische vergelijking
	Sociale cohesie	Een rapportcijfer dat de sociale cohesie binnen een regio aangeeft.	Score	CBS	2023	2023	geografisch
	Sociale contacten	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat gemiddeld minstens eenmaal per week contact heeft met familie, vrienden of buren. Het gaat hierbij om alle vormen van contact.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Vertrouwen in instituties	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in drie instituties (Tweede Kamer, politie, en rechters).	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Vertrouwen medemens	Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd.	Percentage	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Vrijwilligerswerk	Het percentage personen van 18 jaar en ouder dat vrijwilligerswerk doet.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	expert judgement

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Veiligheid	Delicten: Gewelds- en seksuele delicten	Het aantal geregistreerde gewelds- en seksuele delicten per 1.000 inwoners.	Aantal per 1.000 inwoners	CBS: Totale bevolking; Politie: geweldsdelicten	2019	2023	geografische vergelijking
	Delicten: Vandalisme	Het aantal vernielingen c.q. zaakbeschadigingen per 1.000 inwoners.	Aantal per 1.000 inwoners	CBS: Totale bevolking; Politie: geweldsdelicten	2019	2023	geografische vergelijking
	Delicten: Vermogensdelicten	Het aantal vermogensdelicten per 1.000 inwoners.	Aantal per 1.000 inwoners	CBS: Totale bevolking; Politie: geweldsdelicten	2019	2023	geografische vergelijking
	Dijkveiligheid	Het percentage dijktraject (primaire waterkering) binnen een gemeente met veiligheidsoordeel A of A+.	Percentage	Waterveiligheidsportaal	2022	2022	expert judgement
	Huiselijk geweld	Het aantal casussen met meldingen huiselijk geweld per 100.000 inwoners. Hieronder valt: kindermishandeling, geweld tegen ouders, (ex-)partnergeweld, ouderenmishandeling (ouder dan 65 jaar) en huiselijk geweld overig.	Aantal per 100.000 inwoners	CBS	2019	2022	geografische vergelijking
	Jeugdcriminaliteit	Het aantal verwijzingen naar Halt per 1.000 inwoners (12 t/m 17 jaar).	Aantal per 10.000 inwoners	Stichting Halt	2018	2022	geografische vergelijking
	Onveiligheidsgevoel	Percentage inwoners dat zich ‘wel eens’ of 'vaak' onveilig voelt.	Percentage	CBS	2023	2023	expert judgement

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Veiligheid	Overstromings-risico	Aantal getroffen personen bij een overstroming met middel-grote kans.	Aantal	IPO	2018	2022	geografische vergelijking
	Risicocontouren bedrijven	Aandeel landoppervlak dat onder een 10-6 risicocontour valt.	Percentage	IPO	2018	2022	geografische vergelijking
	Verkeersonveiligheid	Het aantal verkeersongevallen per kilometer weglengte.	Ongevallen per kilometer weg	Rijkswaterstaat	2018	2022	geografische vergelijking
	Wateroverlast	De gemiddelde maximale waterdiepte die op een bepaalde plek kan optreden als gevolg van intense neerslag (140 mm neerslag in 2 uur. Deze buien komen in het huidige klimaat op een bepaalde locatie gemiddeld eens per 1000 jaar voor).	Centimeter	Deltares	2018	2018	geografische vergelijking
Mobiliteit	Afstand levensmiddelen	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde supermarkt of andere winkel voor dagelijkse levensbehoeften.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid culturele voorzieningen: Afstand musea	Gemiddelde afstand van woonadres naar het dichtstbijzijnde museum.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid culturele voorzieningen: Afstand podiumkunsten	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde voorziening voor podiumkunsten (excl. Festivals).	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Mobiliteit	Bereikbaarheid culturele voorzieningen: Afstand tot bibliotheek	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde bibliotheek.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand bus, metro, tram	Gemiddelde afstand tot bushalten, tramhalten of metrohalten waar op weekdagen minimaal 2 bussen, trams of metro's per uur stoppen tussen 07:00 en 20:00.	Meter	OVapi	2020	2024	Loop/fiets afstand
	Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand hoofdweg	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde hoofdweg.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid mobiliteit: Afstand treinstation	Gemiddelde afstand van woonadres naar het dichtstbijzijnde treinstation.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid onderwijs: Afstand basisschool	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde basisschool.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid onderwijs: Afstand MBO	De gemiddelde afstand van een gemeente naar een MBO-instelling.	Kilometer	DUO | CBS	2021	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid onderwijs: Afstand voortgezet onderwijs	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde voortgezet onderwijs locatie.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Mobiliteit	Bereikbaarheid zorgvoorzieningen: Afstand huisartspraktijk	Gemiddelde afstand van woonadres naar de dichtstbijzijnde huisartsenpraktijk.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Bereikbaarheid zorgvoorzieningen: Afstand ziekenhuis	Gemiddelde afstand van woonadres naar het dichtstbijzijnde ziekenhuis.	Kilometer	CBS	2018	2022	geografische vergelijking
	Fietsklimaat	Een score voor het fietsklimaat in de gemeente. Het fietsklimaat wordt bepaald aan de hand van enquêtedata en objectieve factoren.	Score	Fietsersbond	2020	2022	geografische vergelijking
	Laadpalen	Het aantal semi-publieke laadpalen per 1.000 auto's.	Aantal per 1.000 auto's	Registratie laadpunten Ecomovement, bewerking door RVO	2019	2023	klimaatdoelen
	Ontsluiting bedrijventerreinen	Multimodale ontsluiting bedrijventerreinen. Er wordt gekeken naar de parkeergelegenheid, de ontsluiting via het spoor en via het water.	Score	IBIS	2018	2022	geografische vergelijking
	Schone voertuigen: Schone voertuigen bedrijven	Het percentage elektrische bedrijfsauto's.	Percentage	RVO - Monitoring elektrisch vervoer o.b.v. gegevens RDW	2018	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Mobiliteit	Schone voertuigen: Schone voertuigen particulier	Het percentage elektrische personenauto's. Hierbij zijn Battery Electric Vehicles en Plug-in Hybrid Vehicles meegenomen.	Percentage	RVO - Monitoring elektrisch vervoer o.b.v. gegevens RDW	2018	2022	geografische vergelijking
Gezondheid	Beoordeling eigen gezondheid	Percentage personen met antwoordcategorie 'zeer goed' of 'goed' op de vraag naar de algemene gezondheidstoestand.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking
	Gebruik genotsmiddelen	Gemiddelde percentage van overmatig alcoholgebruik en rokers (sigaret; in 2020 ook e-sigaret).	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking
	Langdurig ziek en beperkt	Het percentage personen van 18 jaar en ouder dat aangeeft een langdurige ziekte te hebben én dat aangeeft beperkt te zijn vanwege problemen met de gezondheid.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Gezondheid	Levensverwachting	Het aantal jaren dat iemand van 0 jaar naar verwachting nog te leven heeft onder de veronderstelling dat de sterftekansen per leeftijdsgroep in de toekomst niet zullen veranderen voor de totale groep mannen en vrouwen. Er wordt een vierjaars gemiddelde gebruikt. Bij missende waarden voor gemeenten worden de GGD-regio cijfers gebruikt.	Jaar	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2014/2017	2018/2021	geografische vergelijking
	Medicijngebruik	Het gemiddeld medicijngebruik per inwoner.	Aantal	CBS Microdata	2018	2022	geografische vergelijking
	Onvoldoende bewegen	Percentage personen van 18 jaar of ouder dat niet voldoet aan de beweegrichtlijn.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking
	Overgewicht	Het percentage personen van 18 jaar en ouder met ernstig overgewicht, ofwel een BMI van 30,0 kg/m2 of hoger.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2022	geografische vergelijking
	Psychische gezondheid	Percentage personen met psychische klachten dat 60 of minder dan 60 scoort op de Mental Health Inventory (MHI). De cijfers hebben betrekking op de 'Mental Health Inventory 5' ofwel 'MHI-5'.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2022	2022	geografische vergelijking

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Gezondheid	Zorgkosten	Gemiddelde zorgkosten per inwoner.	Euro	CBS Microdata	2017	2021	geografische vergelijking
Onderwijs	Eindexamencij-fers VMBO-T	Het gemiddelde eindexamen-cijfer van de vakken Neder-lands, Engels en wiskunde voor VMBO-TL.	Cijfer	DUO	2019	2023	geografische vergelijking
	Laag opleidings-niveau	Aandeel laagopgeleiden in de bevolking (15-75 jaar).	Percentage	CBS	2019	2022	expert judgement
	Voortijdig school-verlaters	Percentage voortijdig schoolver-later (vsv) ten opzichte van het aantal onderwijsdeelnemers aan het begin van het school-jaar ingeschreven staan. VSV'ers: jongeren van 12 tot 23 jaar die zonder startkwalificatie (havo of vwo diploma of minimaal een mbo-2 diploma) het onderwijs verlaten.	Percentage	DUO/Ingrado	2018	2022	expert judgement
Wonen	Betaalbare huur-woningen	De betaalde huur voor corpo-ratiewoningen verminderd met niet-subsidiabele servicekosten.	Euro	CBS/WSW - Lokale Monitor Wonen - bewerking ABF Research	2017	2021	Wettelijke normen - Toewijzingsnormen
	Betaalbare koop-woningen	Het percentage betaalbare koopwoningen. De betaalbaar-heidsgrens wordt bepaald door 4,5 keer het bruto mediaan inkomen van het betreffende jaar.	Percentage	CBS Microdata	2018	2022	expert judgement

Regiokompas thema	Indicator	Omschrijving	Eenheid	Bron kort	Peiljaar Rapportage jaar 2020	Peiljaar Rapportage jaar 2024	Grondslag normering
Wonen	Geluidhinder buren	Het percentage mensen dat geluidhinder van buren ervaart.	Percentage	CBS, GGD GHOR, alle GGD'en, RIVM	2020	2020	geografische vergelijking
	Glasvezel	Percentage adressen (woningen en bedrijfspanden) met glasvezelaansluiting (tot de meterkast), niet alle adressen hebben de glasvezelaansluiting geactiveerd/in gebruik.	Percentage	Internetten	2024	2024	geografische vergelijking
	Leegstand in woonomgeving: Leegstand kantoren	Het percentage kantoren dat leeg staat.	Percentage	CBS	2019	2023	expert judgement
	Leegstand in woonomgeving: Leegstand winkels	Het percentage winkels dat leeg staat.	Percentage	CBS	2019	2023	expert judgement
	Leegstand woningen	Percentage administratief leegstaande woningen.	Percentage	CBS	2019	2023	geografische vergelijking
	Tevredenheid woning	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning.	Percentage	CBS	2018	2021	geografische vergelijking
	Tevredenheid woonomgeving	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving.	Percentage	CBS	2018	2021	geografische vergelijking

Bijlage D Indicatoren factsheets per gemeente

Tabel 30. Beschrijving indicatoren factsheets.

Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Ouderen	Het aantal 65-plussers in de bevolking.	2014-2024	Aantal	CBS
Jongeren	Het aantal kinderen en jongeren van 0 tot 20 jaar in de bevolking.	2014-2024	Aantal	CBS
Gemiddelde verkoopprijs woning	De gemiddelde verkoopprijs van woningen. Dit geeft de gemiddelde waarde weer die betaald is in een verslagperiode voor bestaande woningen die zijn aangekocht door een particulier.	2023	Euro	CBS
Besteedbaar inkomen	Het gemiddeld besteedbaar inkomen van huishoudens, uitgedrukt in €1.000.	2011-2022	Euro	CBS
Opleidingsniveau	De bevolking tussen 15 tot 75 jaar oud onderverdeeld in laag, middelbaar en hoog opleidingsniveau. *Laag:* Dit omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo en de entreeopleiding, de voormalige assistentenopleiding (mbo1), praktijkonderwijs. *Middelbaar:* Dit omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo2), de vakopleiding (mbo3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo4). *Hoog:* Dit omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo.	2023	Percentage	CBS
Aantal inwoners	De bevolking van Nederland op 1 januari. De pijl geeft de trend in de ontwikkeling van het aantal inwoners weer in de periode 2014-2024.	2024	Aantal	CBS
Grondgebruik	Het dominante bodemgebruik op maaiveldniveau. Het aandeel van een type grondgebruik is berekend door het te delen met de totaal oppervlakte minus het buitenwater.	2017	Hectare	CBS
Totaal aantal banen	Het totaal aantal banen.	2022	Aantal	CBS

Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Verdeling banen in verschillende sectoren	Het aantal werknemers verdeeld in de SBI2008 sectoren.	2022	Aantal	CBS
Tevredenheid met het leven	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat tevreden is met het leven dat ze leiden.	2022	Percentage	CBS
Tevredenheid woonomgeving	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving.	2021	Percentage	CBS
Woningen naar eigendom	De woningvoorraad onderverdeeld in koopwoning, huurwoning van een particulier, huurwoning van een corporatie, of onbekend.	2023	Percentage	CBS
Beroepsbevolking	Personen van 15 tot 75 jaar oud die ofwel betaald werk hebben (werkzame beroepsbevolking), of recent naar betaald werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn (werkloze beroepsbevolking). Afgerond naar duizendtallen.	2023	Aantal	CBS

Bijlage E Indicatoren Waddenspecifieke thema's

Tabel 31. Beschrijving indicatoren Waddenspecifieke thema's

Thema	Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Landbouw	Fosfaatuitscheiding	De totale hoeveelheid uitgescheiden stikstof (N) zonder aftrek van stikstof die vervluchtigt in de vorm van ammoniak (NH3) inclusief de afvoer via spuiwater van luchtwassers, lachgas (N2O), stikstofoxide (NO) en stikstofgas (N2) van de totale veestapel.	2013-2023	kg	CBS
Landbouw	Stikstofuitscheiding	De uitgescheiden hoeveelheid fosfaat uitgedrukt in P2O5 van de totale veestapel.	2013-2023	kg	CBS
Landbouw	Verzilting	Het oppervlaktepercentage waar verzilting plaatsvindt in de bovenste 5 m van de bodem.	2018	Percentage	Deltares
Landbouw	Biologische landbouw	Het aandeel biologische bedrijven, oppervlakte gewassen en aantal dieren ten opzichte van het totaal	2015-2022	Percentage	CBS
Landbouw	Aantal landbouwbedrijven	Aantal landbouwbedrijven	2013-2023	Aantal	CBS
Landbouw	Cultuurgrond	Het aantal are cultuurgrond	2013-2023	Are	CBS
Landbouw	Methaan emissie	Uitstoot Methaan (CH_4) door de landbouw	2019-2022	ton CO2-equivalent	Emissie-registratie via Klimaat-monitor
Landbouw	Banen in de landbouw ten opzichte van totaal	Het aantal banen in de landbouwsector afgezet tegen het totaal aantal banen. Onder de landbouwsector zijn de volgende SBI codes meegenomen: SBIA011 (Teelt van eenjarige gewassen), SBIA012 (Teelt van meerjarige gewassen), SBIA013 (Teelt van sierplanten – en bomen en bloembollen), SBIA014 (Fokken en houden van dieren), SBIA015 (Akker- en/of tuinbouw in combinatie met het fokken en houden van dieren) en SBIA016 (Dienstverlening voor de landbouw; behandeling van gewassen na de oogst).	2022	Percentage	LISA (aangekocht)

Thema	Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Landbouw	Ontwikkeling banen landbouw	De procentuele ontwikkeling van het aantal banen in de landbouwsector. Onder de landbouwsector zijn de volgende SBI codes meegenomen: SBIA011 (Teelt van eenjarige gewassen), SBIA012 (Teelt van meerjarige gewassen), SBIA013 (Teelt van sierplanten – en bomen en bloembollen), SBIA014 (Fokken en houden van dieren), SBIA015 (Akker- en/of tuinbouw in combinatie met het fokken en houden van dieren) en SBIA016 (Dienstverlening voor de landbouw; behandeling van gewassen na de oogst).	2012-2022	Percentage	LISA (aangekocht)
Landbouw	Toegevoegde waarde landbouw	De toegevoegde waarde tegen constante prijzen van de landbouwsector. Onder de landbouwsector zijn de volgende SBI codes meegenomen: SBIA011 (Teelt van eenjarige gewassen), SBIA012 (Teelt van meejarige gewassen), SBIA013 (Teelt van sierplanten – en bomen en bloembollen), SBIA014 (Fokken en houden van dieren), SBIA015 (Akker- en/of tuinbouw in combinatie met het fokken en houden van dieren) en SBIA016 (Dienstverlening voor de landbouw; behandeling van gewassen na de oogst).	2012-2022	1.000 Euro	LISA (aangekocht)
Havens	Ecoportcertificeringen	Aantal ecoportcertificeringen	2024	Aantal	Ecoports
Havens	Werkgelegenheid havens	Directe werkgelegenheid per haven (aantal werknemers)	2018-2022	Aantal	Havenmonitor 2023
Havens	Indirecte toegevoerde waarde havens	Indirecte toegevoegde waarde per haven in miljoen euro's	2018-2022	Miljoen Euro	Havenmonitor 2023
Havens	Directe toegevoegde waarde havens	Directe toegevoegde waarde per zeehaven in miljoen euro	2018-2022	Miljoen Euro	Havenmonitor 2023
Havens	Omzet havens	Omzet per haven in miljoen euro	2019-2022	Miljoen Euro	Havenmonitor 2023
Visserij	CO2-uitstoot visserij	CO_2-uitstoot visserij (fossiele brandstoffen)	2013-2022	kton	Emissie-registratie
Visserij	Energieverbruik visserij (diesel en stookolie)	Energieverbruik visserij (diesel en stookolie)	2013-2022	TJ	WSJG

Thema	Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Visserij	Vloot kottervisserij	Omvang vloot kottervisserij per gemeente	2008-2023	Aantal	Nederlands vlootregister via Agrimatie
Visserij	Toegevoegde waarde zee- en kustvisserij	Toegevoegde waarde zee- en kustvisserij	2012-2022	1.000 euro	LISA (aangekocht)
Visserij	Banen zee- en kustvisserij	Het aantal banen in de zee- en kustvisserij	2012-2023	Aantal	LISA (aangekocht)
Visserij	Vestigingen zee- en kustvisserij	Het aantal vestigingen van de zee- en kust visserij	2012-2024	Aantal	LISA (aangekocht)
Energietransitie	Energielabels	Het percentage gelabelde woningen en utiliteitsgebouwen met energielabel B of hoger	2014-2023	Percentage	RVO, bewerking van Klimaatmo-nitor
Energietransitie	Energielast	Het percentage huishoudens met een laag inkomen en hoge energierekening, conform de definitie van LIHE.	2021	Percentage	CBS, TNO
Energietransitie	Energiequote	Het percentage huishoudens dat meer dan 10% van het inkomen besteedt aan energiekosten.	2021	Percentage	CBS, TNO
Energietransitie	Hernieuwbare energie	Percentage bekende hernieuwbare energieverbruik (incl. hernieuwbare warmte, zonnestroom 'achter de meter' en auto(snel)wegen).	2010-2021	Percentage	CBS, bewerking van Klimaatmo-nitor
Energietransitie	Windenergie	Het fysiek opgesteld vermogen aan windenergie.	2010-2023	MW	Windstats
Energietransitie	Zonne-energie	Het opgesteld vermogen van zonnepanelen (woningen en bedrijven) gedeeld door het totale oppervlakte van de gemeente.	2012-2023	kW/km^2	CBS
Energietransitie	Schone voertuigen	Het percentage elektrische personenauto's en bedrijfswagens. Hierbij zijn Battery Electric Vehicles en Plug-in Hybrid Vehicles meegenomen.	2013-2022	Percentage	RVO
Energietransitie	Vloeibare biobrandstoffengebruik	Vloeibare biobrandstoffenverbruik vervoer totaal (excl. biokerosine). Het gaat om railverkeer, binnenlandse scheepvaart, wegverkeer en mobiele werktuigen	2013-2022	TJ	Klimaat-monitor

Thema	Indicator	Omschrijving	Peiljaar	Eenheid	Bron
Recreatie en toerisme	Open slaapplaatsen	Aantal slaapplaatsen in accomodaties die geopend zijn. Meegenomen zijn hotel, motel, pension, appartement met hoteldienstverlening, jeugdaccommodatie of bed&breakfast, kampeerterreinen, huisjesterreinen en groepsaccommodaties.	2014-2024	Aantal	CBS
Recreatie en toerisme	Kustbeleving Noordzeekust	De kustbeleving Noordzeekust van Nederlandse kustbezoekers.	2023	Score	ANWB
Recreatie en toerisme	Banen R&T ten opzichte van totaal	Het aantal banen in de recreatie & toerisme-sector afgezet tegen het totaal aantal banen.	2012-2022	Percentage	LISA
Recreatie en toerisme	Banen R&T	Het aantal banen in de recreatie & toerisme-sector.	2012-2022	Percentage	LISA
Recreatie en toerisme	Toegevoegde waarde R&T	Toegevoegde waarde tegen constante prijzen voor de recreatie & toerisme-sector.	2012-2022	1.000 Euro	LISA (aangekocht)
Recreatie en toerisme	Bestedingen per bezoeker	De gemiddelde bestedingen per bezoeker. Dit omvat de vervoerskosten, verblijfskosten en uitgaven op de bestemming zelf.	2020	Euro	Gastvrijheids-monitor Fryslân
Recreatie en toerisme	Aantal gastovernachtingen in particuliere verhuur	Het aantal gastovernachtingen in de particuliere verhuur bestaande uit Airbnb, Booking.com, Tripadvisor en Expedia Group..	2018-2023	Aantal	Eurostat

HET pon | telos